

Osmanlı Kadınları





Osmanlı Kadını

Efsane ve Gerçek



Osmanlı Kadını

Efsane ve Gerçek

ASLI SANCAR



Değerli annem Myrtle Elizabeth Wood'un ve çok sevgili oğlum Şahin Rıfat Sancar'ın aziz hatırasına....

Kaynak Yayınları

Emniyet Mahalleri Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar / İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.kaynakyayinlari.com.tr
www.OttomanWomen.com

Genel Yayın Yönetmeni Reşit Haylamaz
Mütercim Hanife Öz
Editör Hakan Yeşilova - Hasan Hayri Demirel
Görsel Yönetmen Engin Çiftçi
Grafik Tasarım İhsan Demirhan - İbrahim Akdağ - Bekir Yıldız

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 252 20 96
Mart 2009

ISBN: 978-9944-125-77-2
Yayın Numarası: 240

SAYFA 2: Dokuma Detayı. Topkapı Sarayı Müzesi.


İçindekiler

GİRİŞ



Osmanlı kadını hep ciddi görüş ayrılıklarına sebep olagelmiştir. Oryantalistler Osmanlı kadınını egzotik, miskin, düşük ahlaklı biri olarak resmederken, hayranları onu göklere çıkararak neredeyse meleklerle aynı seviyeye yukseltmistir. Ben ise baslangiçta Osmanlı kadınlarına tarafsız bir merakla yaklaştım. Yirmi yıla yakın bir süredir Türkiye'de yaşamış bir yabancı olarak, Osmanlılardan, Osmanlı toplumundan genelde ya çok olumlu ya da çok olumsuz biçimde bahsedildiğini birçok kez müşahade etmiştim. Osmanlı, kimisine göre insanlık için asalet ve münevverlik timsaliyken, kimisine göre, geri kalmış murtecinin ta kendisiydi. Osmanlı kadınları ya yetkin, vakar sahibi hanımefendiler olarak tarif ediliyorlardi ya da başkaları tarafından hareme tıkılıp kalmış, baskı altına alınmış zavallı kadınlar olarak...

Avrupalı seyyahların Osmanlı toplumunu anlatan seyahatnamelerini okumaya başladığımda aynı çelişkili fikirlerle karşılaştım. Oryantalistler Osmanlıları ya barbar zorbalar diyerek yerin dibine batırıyor ya da zavallı kafirler deyip insaf gösteriyorlardı. Müslüman kadınların bir ruha sahip olduklarının inkâr edildiği, yalnızca kocalarının malı olarak muamele gördükleri iddia ediliyordu. Bununla birlikte, daha sonraki dönemlerde, Lady Montague, Julia Pardoe ve Lucy Garnett gibi uzunca bir süre Osmanlı topraklarında bizzat yaşamış kadın seyyahlar bu görüşlere açıkça karşı çıkmışlardır. Yelpazenin öbür ucunda yer alan bu seyyahlara göre, Osmanlı kadını belki de yeryüzündeki en özgür kadındı, ayrıca, Türk kadınlarının gördüğü muamele diğer bütün milletlere örnek olmalıydı.

İki bakış açısı arasındaki bu ciddi fark ancak Osmanlı kadınlarının dahil oldukları mahkeme kayıtları ışığında açıklığa kavuşturulabilir. Batılı

◀ Osman Hamdi, *Leylak Toplayan Kız* (özel koleksiyon).

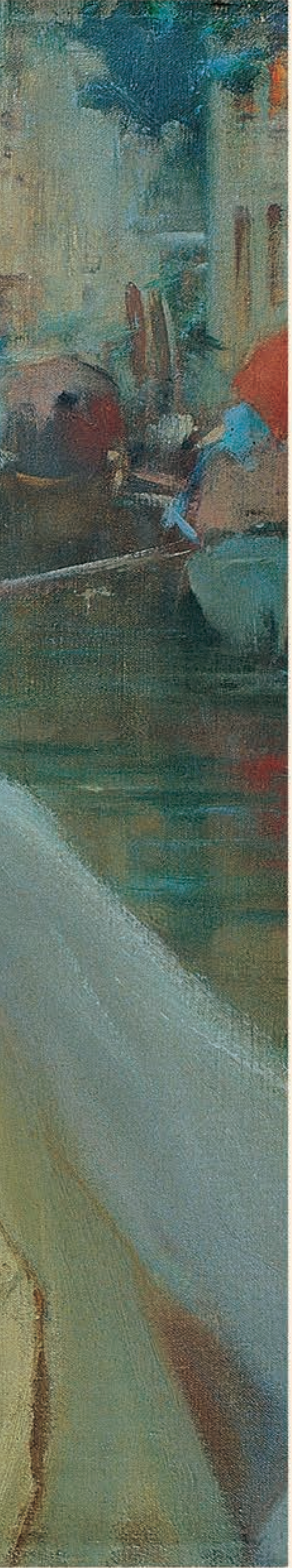
âlimler, Osmanlı kadınlarının hukukî hakları ve bu hakları korumak için mahkemeleri nasıl devreye soktukları konularındaki incelemelerde öncü rol oynamışlardır. Bu incelemelerin sonucunda, günümüze dek elde edilen delillerin bariz çoğunluğu, Osmanlı kadınlarının, toplumun gariban, ezilmiş üyeleri olmak şöyle dursun, hukukî açıdan özgür bireyler olduklarını, haklarını korumak için sık sık mahkemeye başvurduklarını, gerektiği takdirde kocalarına, erkek akrabalarına karşı bile bu yöntemi uyguladıklarını göstermektedir. Bu delillerden kimi örneklerde görebileceğimiz üzere, kendi memleketlerinde tatmin edici hukukî bir çözüm bulamayan kadınlardan Mısır gibi uzak diyarlardan İstanbul'a kadar gelip, hakkın yerine teslimi için padişaha dilekçe verenleri bile bulunmaktadır..

Osmanlı kadınının mahkeme kayıtlarına yansıyan imajı karşısında bu konuya ilgisiz kalmam artık mümkün değildi. Osmanlı kadınında zaman ve mekânla sınırlı kalmayan bir kadın modeliyle karşılaşmıştım. O hem dış görünüşüyle hem de tavırlarıyla had safhada kadınsı ve zarifti, incelik sahibiydi ancak, yiğit bir ruha sahipti, Allah'ın kendisine verdiği hakların cesur, yılmaz savunucusuydu. Tabiatının eril tarafı ve dişil tarafı en üstün bir şekilde, dengeli olarak geliştirilmişti. Bu sayede ailesinin sarsılmaz temel taşlarından biri olmuş, toplumsal yapı içerisinde kendisi çok görünür olmasa da son derece önemli bir rol oynamıştı. Dünya çapında kadınların kendilerini yüzyıllardır sıkboğaz etmiş olan imajlarından silkinip yepyeni, daha iyi bir kimlik aradığı günümüzde, Osmanlı kadını, nasıl olmak gerektiğine dair güçlü bir örnek sunuyor bizlere. Osmanlı kadını, Yaratanıyla derin ve kalıcı bir bağı olan ve bu vesileyle kimi zaman El Cemal'in şefkatini ve sevgisini, kimi zaman ise El-Celal'in ihtişamını ve kudretini tecelli ettiren bir insandı. Günümüzde kadınların toplumsal kıstasları elbette değişmiştir ama Osmanlı kadınının kimliğine şekil veren ana prensipler geçmişte olduğu kadar 21. yüzyılda da geçerlidir.

Yazarın notu: Şunu da belirtmek gerekir ki Osmanlı Devleti en zirvede olduğu dönemde üç kıtaya –Afrika, Avrupa, Asya- yayılmış çok büyük çaplı bir devletti. Osmanlı hanedanı da altı yüzyıl gibi son derece uzun bir süre başta kaldı. 'Osmanlı kadını' terimi pek çok kimliği, ırkı ve dini içine alan genişlikte bir ifade olduğundan bunun içinde tek ve homojen bir kadın tipi bulunduğunu iddia etmek zordur. Bu kitapta anlatılan kadınlar ise genel olarak Osmanlı topraklarının merkezinde yoğunlaşmış Müslüman kadınlardır. Devletin erken ve klasik dönemlerindeki Müslüman kadınlarla ilgili çok az görsel malzeme bulunduğu için, bu kadınların ruhunu, hayatlarındaki güzelliği ve inceliği, kitapta görülen tablolar, gravürler ve fotoğraflar yoluyla yansıtmaya çalıştım.



Fausto Zonaro, *Göksu Sefası*, (1910 sonrası)



I

Batılıların Gözüyle Osmanlı Kadını

Türk kadınlarına köle, meta gibi yakıştırmalar yapılmıştır. Türk kadını ikisi de değildir. Esasında, Türk kadını hukukî açıdan Avrupalı evli kadınların çoğunluğuna göre daha tercih edilir bir mevkidedir. Kendi mülkiyeti üstünde her zaman tam hak sahibi olan Türk kadınlarıyla mukayese edildiğinde evli İngiliz kadınları, özellikle çok yakın bir geçmişte yürürlüğe giren kanunlardan önceki durumları itibarıyla, bir köleden farklı değillerdi. Kanunlar, Türk kadınına evlendiği sırada mülkiyetinde ne varsa veya kendisine daha sonra herhangi bir miras bırakılmışsa, bunları istediği gibi tasarruf etme hakkını veriyor. Kadın bu mülkü yaşarken dağıtabileceği gibi dilediği birine miras olarak da bırakabilir. Kanun gözünde Türk kadını özgür bir unsurdur. Kocasından bağımsız olarak hareket edebilir, onunla hiçbir bağlantısı olmaksızın dava açabilir, dava edilebilir. Bütün bunlar düşünüldüğünde, Türk kadını, Türkiye'deki Hristiyan hemcinslerinden çok daha geniş bir özgürlük içindedir."[1]

Z. Duckett Ferriman, 1911

Osmanlı kadını konusu, Batılı okuru yüzyıllar boyu cezbedegelmiştir. Örtünme, haremin dışarıdan ayrı dünyası, çok eşlilik gibi hâlâ büyük ilgi odağı olan birçok mesele, pek çok Avrupalıyı Osmanlı topraklarına çekmiş, bu konularda ilk elden bilgi sahibi olmak için nice zorlu yolu aşmayı göze almalarına sebep olmuştur. Bunlardan hem kadın, hem erkek yazarlar Osmanlı hayatıyla ilgili izlenimlerini yazmışlarsa da, İngiltere'de Kraliçe Viktorya döneminde kadın yazarların etkisi bilhassa ağırlık kazanmıştır. Bunlar, Osmanlı topraklarında bulundukları süre içerisinde gözlemledikleri, duydukları her şeyi en ince ayrıntılarına kadar tasvir etmişlerdir. İnsanlar, mekânlar, olaylar, âdetler, manzaralar dahil her şey bu Avrupalıların ince merakına konu olmuş, uzun uzun kayıtlara geçirilmiştir. Bu yazarların bir çoğu Osmanlıların hayatının tarihî görgü tanıkları olarak kabul edilebilir.

Ancak bu seyyahların gözlemleri ele alınırken, doğruluğunu ölçebilmek için çok dikkatli olmak gerekir. Osmanlılar mahremiyetlerine son derece düşkün insanlardı. Özel hayatlarında adap ve erkana büyük titizlik gösterirlerdi. Osmanlı kadınları kendilerine ayrılan haremlerde bulunurlar ve buralar kutsal sayılırdı. Babaları, kardeşleri, kocaları ve kayınpederleri gibi sadece en yakın aile ve kan bağı bulunan erkeklerle görüşürlerdi. Yabancı erkeklerin hareme girmesine ise zaten hiç bir zaman izin verilmezdi. Dolayısıyla Avrupalı bir erkek seyyahın Osmanlı haremindeki kadınlarla, buradaki hayatla ilgili ilk elden bilgi vermesi imkân dahilinde değildir. Bunun yerine başka kaynaklarda okuduklarıyla, diğer yabancılardan aldığı kulaktan dolma bilgilerle veya kendi hayal gücüyle yetinmiş olması gerekir. Yabancı kadınlar bile hareme ancak sıkı bir eleme sonrasında kabul edilirlerdi. Osmanlı seçkinlerinin haremine girebilmek için sağlam yerlerde diplomatik bağlantıların olması gerekirdi.

Avrupalıların yazdıklarının hakikate uygun olmasının önünde duran bir başka engel de kendi dinî ve kültürel önyargılarıyla ilgilidir. Önceleri Avrupa'da haremle ilgili fikirler kaynağını *Binbir*



Abdullah Frères, Türk kadını, 1880ler.

Gece Masalları'ndan alıyordu. Bu edebiyat klasiği ilk defa Fransızca olarak 1707-14 yılları arasında oniki cilt halinde Antoine Galland'ın transkrispsiyonuyla yayınlanmıştı. Daha sonra eserin zamanın İngiliz âlimleri tarafından yapılan birkaç İngilizce çevirisi de yayınlandı. Bunların en ünlüsü oryantalist Sir Richard Burton'ın 1882-86 arasında yayınlanan onyedi ciltlik çevirisidir. *Binbir Gece Masalları*'nda çizilen hafifmeşrep, fettan kadın tipleri okuyucu kitlesini ciddi biçimde etkilemiştir. Bu eser ve bunu takip eden doğu masalları çevirileri ve uydurma hikâyeler de hareme yüklenen geleneksel oryantalist erotik imajın temelini oluşturmuştur.

Asıl ilginç olan, *Binbir Gece Masalları*'nın asıl kaynağının bilinmemesidir. Galland, bu masalların Arap dünyasına İran yoluyla Hindistan'dan geldiğini öne sürer. Eserin tek bir yazara mı ait olduğu yoksa birden fazla yazarın elinden mi çıktığı da müphemdir. Üstelik metnin Arapçası Fransızca versiyonundan hemen hemen yüzyıl sonra basılmıştır. *Binbir Gece Masalları*'nın kaynağı her ne kadar bilinmese de, Batılı okur üzerinde bıraktığı etki büyüktür. *Binbir Gece Masalları*'ndan sonra basılmaya başlanan diger Doğu masallarıyla (Türk, İran, Çin vs. masalları gibi) birlikte harem efsanesine de zemin hazırlanmıştır. Doğu'nun kadınlarını erotik, zayıf ahlaklı yaratıklar olarak resmeden bu efsane ya da söylence, haremi de erotizmin hayata geçtiği yer olarak kurgular. Bu kalıplaşmış fikirler, Avrupalı seyyahların seyahatnamelerinde bitip tükenmeksizin kullanılmıştır; sansasyonel edebiyat eserlerinin, özellikle de Osmanlı kadını ve harem konularıyla ilgili yarı-tarihî romanların beslemesiyle, halen de varlıklarını devam ettirmektedirler. Harem söylencesi o kadar başarılı olmuştur ki bu konuyla ilgili popüler Türkçe eserlerde bile aynı basma kalıp karekterler baş göstermektedir.



Bazı Avrupalı seyyahlar, bunların özellikle kadın olanları, seyahatnamelerini yaşanan gerçeğin kendisiyle değil de kulaktan dolma bilgilerle, hayal ürünleriyle dolduranları eleştirmişlerdir. Bu kadın gezginlerin başında 1716-18 tarihleri arasında, İngiltere'nin Osmanlı başkenti sefiri olan kocasıyla birlikte Osmanlı



Lady Montague

topraklarına gelen Lady Montague yer alır. Kendisi Mrs. Thistlethwayte adındaki bir kadına yazdığı mektupta Türk evlerini anlatırken şöyle der, *"Bilmediği şeyden konuşmaya pek düşkün ortalama seyahat yazarlarının bellettiklerinden çok farklı bir gerçek duyunca belki şaşırabilirsiniz. Bir Hristiyanın, seçkin bir kimsenin evine kabul edilmesi için ya saygıdeğer birinin tavsiyesi üzere orada olması ya da olağandışı bir durumun vuku bulması gerekir, evlerin haremleri ise daima yasak bölgedir."*[2]

Lady Rich'e yazdığı bir mektupta Kafkasyalı kölelerin iyi durumlarını anlatan Montague aynı temanın altını çizerek şöyle devam eder, *"Bu benim anlattıklarımın hakikatinden şüpheye düşeceksiniz diye endişe ediyorum, zira bahsettiğim şeyler İngiltere'deki genel kanılarımızdan çok farklıdır. Ama bu anlattıklarımın gerçek olmadığı anlamına da gelmez."*[3]

Ancak, Türkiye ve Osmanlı insanıyla ilgili gerçeklerden uzak ifadeleri eleştirmekte çok mahir olan Lady Montague, gerektiğinde kendi arzusuna göre hakikati çarpıtmaktan da geri durmamıştır. Sofya Hamamı'ndaki Osmanlı kadınlarını anlatırken yaptığı da tam olarak budur. Montague okuyucuların zihninde neoklasik bir resim canlandırır. Günümüz okuru onun gözlemlerini büyük ihtimalle olduğu gibi kabul edecektir. Ama 18. yüzyıl okurları onun Osmanlı kadını ile ilgili yaptığı tasvirlerin gerçeği tamamen yansıtmasını beklemiyorlardı. Lady Montague'nün eserlerinin editörlüğünü yapan J. A. St. John'a göre, okurları onun gibi kıvrak bir zekanın tamamıyla adaletli davranıp, hakikati yansıtmasını zaten beklemezlerdi.[4]

Lady Montague'nün gerçeği nasıl çarpıttığına başka bir ünlü İngiliz kadın seyyah, Julia Pardoe, bir yüzyıldan fazla bir süre sonra işaret etmiştir. 1835 yılında Osmanlı topraklarına gelen ve onbeş aya yakın bir süre İstanbul'da kalan Pardoe,"

Lady W. Montague'nün o gereksiz, açık saçık

Sayfa 10: Örtülü fincan. 1902. Dolmabahçe Sarayı Müzesi

Sayfa 11: Sehpa ve kadın, 18. yüzyıl



Helene Glavany, Türk Kıyafetleriyle isimli eserinden, 18. yüzyıl



Altın kaplama ibrik ve leğen

teşhirine benzer hiçbir şeye rastlamadığımı söylemezsem muhakkak haksızlık etmiş olurum. Öyle görünüyor ki, ya muhterem sefire tuhaf, olmadık bir törene iştirak etmiş ya da Türk hanımları adap konusunda daha incelmiş, daha titiz bir görüş benimsemişler."[5]

Kendisi bir şair, tarihçi ve romancı olan Julia Pardoe Osmanlı hayatını sahici bir biçimde tasvir etmek, toplumun dışarıdan görüntüsünü aşıp derinlere inerek onu daha iyi anlamak için büyük çaba göstermiş, aynı zamanda Osmanlı seçkinleriyle bizzat görüşme şansını elde edemeyince kayıtlarını üçüncü taraflardan gelen yalan-yanlış, yetersiz bilgilerle dolduran seyyahları da eleştirmişti. Bu konuda yazdıklarına bir göz atacak olursak, *"Bir Avrupalı için şu gökkubbenin altında Türkiye kadar, millî karakterine tam, mükemmelen nüfuz etmenin daha zor olduğu bir başka ülke daha yoktur. Ülkedeki iki önemli dili iyi bir şekilde öğrenebilmek için fazlaca talim yapıp zaman harcamanın gerekliliği, üstelik bu dillerin Avrupa dillerine hiç benzemiyor oluşu, seyyahın işini ümitsizlik derecesinde zorlaştırır. Neticede o da kendi izlenimlerini aktarma ve dolaylı olarak üçüncü kişiler vasıtasıyla bilgi edinme dezavantajına karşı didinir durur. Aslında bu iki dile de neredeyse hemen hiç ilgi duymamaktadır. Dolayısıyla yerli ile yabancı arasındaki iletişimin yordamına neredeyse aşılmaz bir mania daha eklenir ve birbirine zıt önyargılar, görenekler ve fikirler arasında zaten doğal ve aşikar bir şekilde var olan engeller daha da katmerlenmiş olur. Kişinin neye meyledeceğini tercih etmesiyle mi ilgilidir bilmiyorum ama şu kesin ki, halihazırda Türkiye'de yaşayan Avrupalılar bu ülkenin siyasi ekonomisi, hükümet sistemi, ahlak ilkeleriyle ilgili olarak, kendi ülkelerinden hiç çıkmamışçasına cehalet içindeler, üstelik az değil, en az onbeş-yirmi yıldır burada yaşamalarına rağmen."*[6]

Pardoe, Osmanlı hayatı ve toplumuyla ilgili olarak Avrupalıların belleğine yıllar boyu tekrar tekrar işlenmiş imajları ve stereotipleri düzeltmenin ne kadar zor bir iş olduğunun farkındaydı. Doğuyla ilgili efsaneler ve masallar gerçeğin kendisinden daha cazip geliyordu. Pardoe ise bundan şöyle bir sonuç çıkarmıştı, *"Avrupalının zihni Doğuya dair gizemlilikle, mistisizmle ve şaşaayla öylesine doldurulmuş, Doğu'yla ilgili inançlarını kendi içinden çıkan seyyahların hayret duygularına, ifadelerindeki mecazlara dayandırmaya o kadar alıştırmıştır ki, yerleşmiş çağrışımları bir yana bırakıp kandırılmaktan kurtulmak için uğraşması pek şüphelidir."*[7]

"Doğuyla ilgili kullanılan 'oriental' sıfatının kendisi bile Avrupalının kulağına romantizmin en koyusunu çağrıştırır. Ben Doğu'da uzun süre bulunmuş biri olarak kendimi bu histen

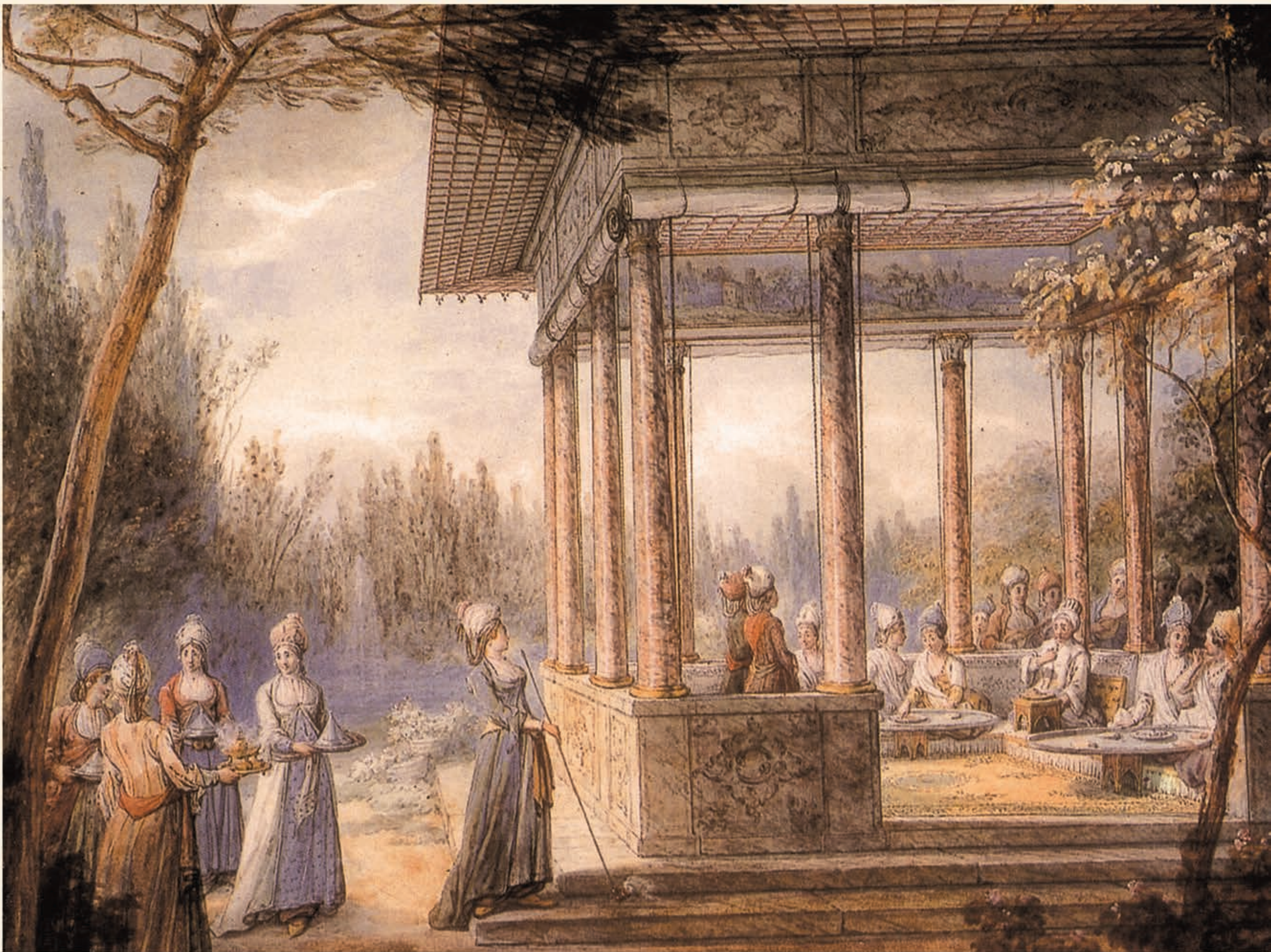
mahrum edebilirim. Ama aslına bakarsanız aynı hatayı benim de devam ettirmem hiç de zor olmayabilirdi çünkü Doğu'nun alışkanlıkları, dışarıdan biri olarak sadece görüntüye takılıp kalırsanız, aldatıcı olmaya müsaittir. Vicdan sahibi bir vakanüvis içinse bu durum yeterli olmaktan çok uzaktır. Dolayısıyla ben de kendi keyfime uyanı bulmaktan çok bilmediğimi öğrenmeye yöneldim, hakiki olani eğlendirici olana tercih ettim.

Doğu'nun kadim gücünden ve güzelliğinden yapılma anıtı örten zarif perdenin tek bir kıvrımına bile dokunamam ama cehaletle kötü zevkin bu anıtın etrafına yığdığı çeri çöpü çekip almadan da duramam, çünkü bunların, kirlettikleri şahesere hiçbir aidiyeti olamaz, tıpkı bağnazlık ve batıl inançla sunulan adakların Raphael'in şaheserleri olan Madonna'ların bir parçası olamayacağı, sırf onun tapınaklarına konmuş olmalarının buna yetmeyeceği gibi."[8]



Bir başka İngiliz kadın seyyah, Lady Ramsey, 1897'de yayınlanan Türkiye'de Günlük Hayat adlı kitabında Avrupalıların haksız iddialarına karşı Türk halkını savunmuştur. *"Son zamanlarda Türklerle ilgili sürekli kötü şeyler –Türklerin Hristiyan vatandaşlarına karşı bağnazca bir nefret içinde oldukları, onlara yaptıkları zulümler, kelimelerle anlatılamayacak kötülükler gibi- duymak olağan hale geldi, öyle ki bu anlatılanlara bakarak, Türkler korkunç, vahşi bir hayvanla yere inmiş şeytanın karışımı bir şeymiş zannedilebilir. Bense Türkleri hiç bu şekilde tanımadım, onlardan bu şekilde bahsetmek de istemem. Kocamla Türkiye'ye ilk gidişimizin, ülkeyi dolaşmamızın üstünden on yedi yıl geçti. Hep mütevazı, yumuşak başlı, misafirperver, dost canlısı insanlarla karşılaştım, hepsi Hristiyan komşularıyla dostane bir hayat sürüyordu."*[9]

Bu kadın seyyahlar yanında Sultan Abdülmecid'in (1839-1861), ardından da Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) zamanında on yedi yıl boyunca Türkiye'de yaşamış bir İngiliz olan Lucy Garnett ile 18. yüzyılda uzun bir süre İsveç Büyükelçiliği'nde çalışmış, Osmanlı insanıyla, toplumuyla yakın irtibat halinde yaşamış bir Ermeni olan M. D'Ohsson gibi başka Avrupalılar da vardı . Hem Garnett hem de D'Ohsson Türkçeyi gayet akıcı bir biçimde konuşuyorlardı ve ikisi de genel olarak önyargısız bir yaklaşım içindeydi. Bu Avrupalıların hepsinin Osmanlı hayatına yakından şahit olduğunu söyleyebiliriz ama normal kültürel algı farklarından dolayı onların kayda geçirdiği şeylerin bile daha güvenilir kaynaklardan doğrulanması gerekir. Bütün bu kişilerin bize aktardıkları bir araya getirildiğinde ise karşımıza Osmanlı kadınının ve Osmanlı hayatının eksiksiz olmasa da gayet renkli, kendi şahsına münhasır bir portresi çıkmaktadır.



Jean-Baptiste Hilair, *Kameriyede piknik yapan harem kadınları*, 1798(?)



(Ressamı belirsiz), *Genç Kadın*, 18. yy. Metal üzerine yağlıboya.

Batılı Seyyahların Tasvirlerinde Osmanlı Kadını

Dış Görünüş



Z. Duckett Ferriman:

"Her ne kadar gayet endamlı olabilirse de, güzelliği hat güzelliğinden çok renk güzelliğidir. Aslında bu güzellik en fazla yüzündeki zeki ifadeden kaynaklanır. Bizdeki kadar çeşitli yüz tipi vardır ama bu özellik hemen hiç birinde eksik değildir. O yüzdeki, o yüzün sahibinin hareketlerindeki saf asalet ve zarafet ile dilindeki ahengin can bulduğu cazibe onu Yakın Doğu'da ve pek azı dışında hemen her yerde rakipsiz bırakır. (…) Yüzünün sakin bir ifadesi vardır. Yüzünde daha belirgin çizgilere sahip olanlar ise çok büyük ihtimalle Kafkas kanı taşır ve köle kökenlidir."[10]

Miss Julia Pardoe:

"Arabamızın az ötesinde, kendi arabasından inmiş genç, güzel bir hanımla karşılaştık. Dogu'ya bakan ucuna elle işlenmiş dövme gümüşten bir vazonun yerleştirildiği pahalı bir İran seccadesi üstünde dizüstü yere eğilmişti. Hemen arkasında üç köle, kollarını kavuşturmuş duruyordu. Kendini öylesine ibadetine vermişti ki bir Türk hanımının derhal dikkatini celbedecek biz Avrupalı kadınların orada bulunması bile gözlerini kaldırıp bakmasına sebep olmadı. Çarpıcı bir güzelliği vardı, inanılmaz zarif bir hâl içindeydi ve küçük ellerini önünde

kavuştururken, başını sessiz, derinden bir huşu ile yere eğdi, gönlünden akıp gelen duaları kelimelere dökmesi bile gerekmiyordu. Eğer bu şekilde meşgul olmasaydı, belki bir saat daha yanında kalır, dünyanın en latif yüzlerinden birisini seyretmenin tadını çıkarırdım."[11]

Lady W. M. Ramsey:

"Görünürde nüfusunun yarısı Müslüman yarısı da Hristiyan olan bir kasabaya gitmiştim. Gördüğüm kadarıyla kadınların hiçbiri peçeli değildi. Başlık modelleri arasındaki çok ufak bir fark sadece ırklar arasındaki farklılığı ifade ediyordu. Bu bahsettiğim yer, şifalı iklimi ve saf sularıyla meşhur, civar memleketlerde yaşayanlar için de bulunmaz bir sayfiye yeri olan Kula. (…) Kadınların aralarında bir tane bile sıradan görüntülüsüne rastlamadım."[12]

Ayna. 16. yüzyıl
Topkapı Sarayı Müzesi

Lady Montague:

Osman Hamdi, *Harem'den* (detay), 1880





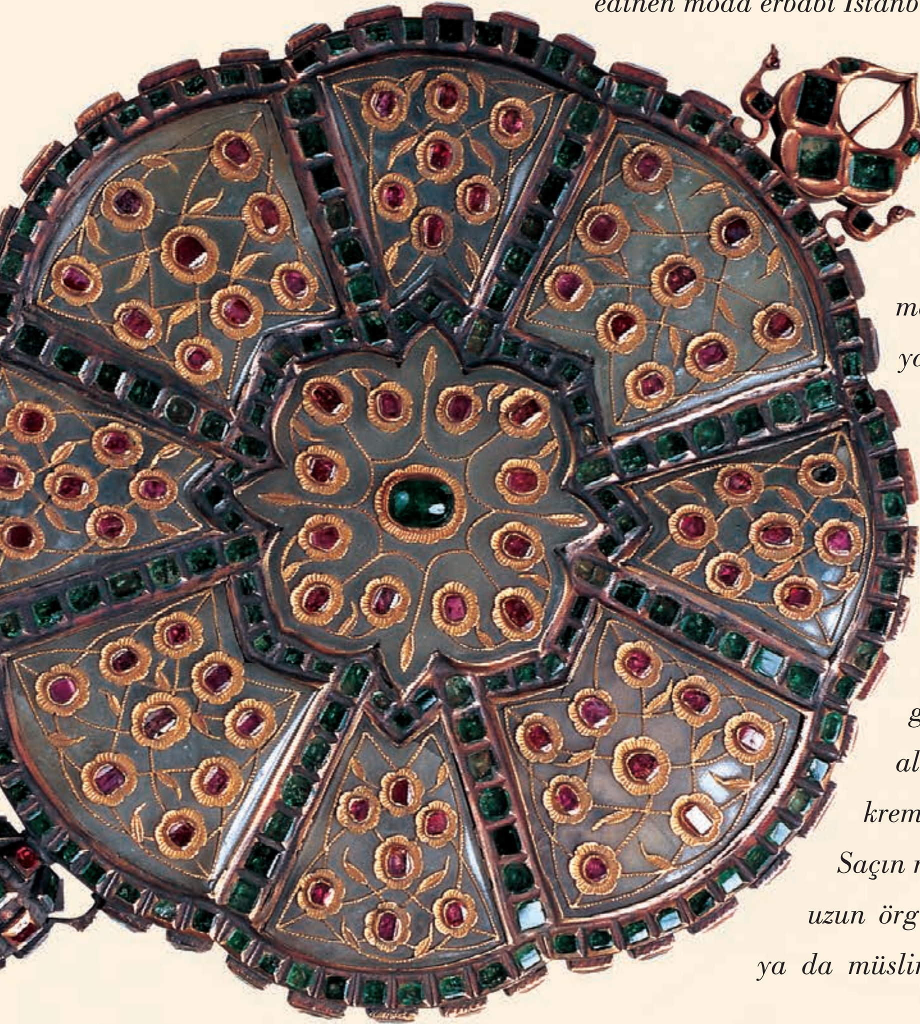
"Şunu itiraf etmek gerekir ki, burada güzelliğin her çeşidine bizde olduğundan çok daha sık rastlanıyor. (…) Türk hanımlarının çoğu kaşlarına şekil verir. Hem Yunanlılar'da hem de Türkler'de gözlerinin etrafına siyah surme cekme âdeti vardır, bu da uzaktan ya da mum ışığında bakıldığında gözün siyahını daha bir derinleştirir. Bizim leydilerimizden çoğunun bu sırrı bilmekten büyük mutluluk duyacağını düşünüyorum ama gün ışığında biraz fazla belirgin duruyor. Tırnaklarını da bir çeşit kırmızıya boyuyorlar ama bunu güzel bulacak kadar alışamadım bu âdete."[13]

"Şu da var ki, bu hanımların hiçbiri Fatıma'nın yanında gözünüze bile görünmez. Onun öyle bir güzelliği vardı ki bana İngiltere'de veya Almanya'da gördüğüm, güzel, hoş denebilecek her şeyi unutturdu. (…) Kendisi beni karşılamak için ayağa kalktı, Türk âdetlerine göre selamlamak üzere asalet dolu bir tatlılıkla elini kalbine götürdü, öyle ki sarayda doğup büyümüş olsa bu kadar olmazdı. Arkama konmak üzere yastıklar getirilmesini emretti, sonra da beni baş köşeye oturttu. (...) Hem çok asil bir havası var, hem de hareketleri kendini kasmışlıktan ve yapmacıklıktan alabildiğine uzak, öylesine

yumuşak… Şuna kesinkes ikna oldum ki, onu alıp bir anda Avrupa'nın herhangi bir ülkesinin tahtına koysanız, herkes onun ta doğuştan kraliçe olmak üzere yetiştirildiğini sanır, üstelik bizim 'barbarlar ülkesi' diye adlandırdığımız bir ülkede eğitilmiş olmasına rağmen. Kısaca söylemek gerekirse, bizim en gözde güzellerimiz bile onun eline su dökemez."[14]

D'Ohsson:

"Türk kadını, Avrupalı kadınların zihnini bir karabasan gibi kaplamış moda köleliğinden uzaktır. Türkiye'de aynı kumaştan yapılma aynı tarz giyim ve aynı türden baş örtüsü kullanılır. İnsanların âdet ve törelerine böylesi bağlı olması şaşırtıcı bulunmamalıdır, çünkü imparatorluğun diğer şehirlerinde sürekli yeni şeyler üretip insanları kararsız bırakmayı iş edinen moda erbabı İstanbul'da bulunmaz.



(…) Müslüman kadınlar yaşlanma alametlerini ya da fazla kilolarını saklamak gibi faydasız çözümlere de başvurmaz. Rujla hiç tanışmamışlardır. Ama tırnaklarının yarısını kınayla boyarlar. Kaşlarına daha çok da kirpiklerine sürme sürerler.

Suni saç parçası kullanan Müslüman kadın hemen hiç bulunmaz. Bir Avrupalının makyajını tamamlayan vazgeçilmez parçalar arasında yer alan takma bukle, fondöten ve krem, Türklere yabancı maddelerdir. Saçın normal şekli değiştirilmez. Saç ya uzun örgüler halinde omuzlardan sarkar ya da müslin bir bezle toplanır, baş sarılır.

Elli, altmış hatta seksen tane örgüsü olan kadınlar vardır. Örgüler genellikle çiçeklerle ya da değerli taşlarla süslenir.

Kadınların hemen hepsi sadece kişisel güzellikleri için değil günlük kullandıkları malzemelerde de işlemeli süslemeye büyük önem verir. Mendillerden, havlulara; peçetelerden, kemerlere, kadar her şey süslü, işlemelidir. Erkek giyimlerinde bile gümüş ve altın işlemeler kullanılır. Kadınların çoğu maharetle işlenmiş ipek bluzlar giyer."[15]

Hâl ve Tavırlardaki İncelik

Miss Julia Pardoe:

"Yabancıları ağırlamada Türk hanımlarının üstüne yoktur. Avrupalı hanımlarla sohbet etmekten büyük zevk alırlar, bu hanımlar da zaten aynı şeye heveslidir. Türk hanımları bu sohbeti öyle açıkyüreklilik ve ustalıkla götürürler ki, karşılarındaki yabancıda hiçbir eğretilik duygusu kalmaz. Daha beş dakika geçmeden, neleri varsa sizin emrinize amade kılarlar birlikte yemekte oldukları meyveden veya elleriyle yaptıkları kokulu şerbetlerden sunarlar size. Onların ahbabları arasına girmek için yalnızca neşeli olmanız, zararsız meraklarını dindirmeniz, elinizden geldiği kadar da medeni tavırlarına ve nezaketlerine karşılık vermeniz yeterlidir. Avrupa'da çok sık karşılaşabileceğiniz o insanda konuşmaya heves bırakmayan kayıtsızlığın ya da tepeden bakan soruşturucu tavrın Türk hanımefendilerinde de olabileceğinden korkmanıza hiç gerek yoktur, onlarda tam tersine insana hoşnutluk veren yürekten gelen bir medenilik vardır, bu memleketin bütün insanlarında görebileceğiniz sezgisel nezaketlerinden doğar bu halleri; duygularındaki samimiyet, içten bir yaratılışa sahip olmaları, hayatın inceliklerini daha bir cazibeli kılar. Bu kısa da olsa eğlenceli sohbet anlarında gönlünüz kadar gözünüz de şenlenir, doğulu kadının zarif görüntüsü halihazırdaki kibarlığını daha da çekici kılar, kendinden eminliği, tavırlarındaki asalet, onun bu durumunu boş özenti ve yapmacık soğukluğun kat kat üstüne çıkarır, ama aynı zamanda size nezaketini sunarken ne kadar istekli ve çabuk davranmışsa, küstahlığa karşı da o kadar hoşnutsuz olabileceğini belli eder."[16]


Marquis de Ferriol, *Nakış İşleyen Kadın,* 17. yüzyıl



Z. Duckett Ferriman:

"Türklerle ilgili olarak ne söylenirse söylensin, inkâr edilemeyecek bir şey vardır: terbiyeli tavırları. Bu tek bir sınıfa da maledilemez üstelik, köylüsünden paşasına bütün bir milletin mirasıdır. Türkler bu açıdan içinde yaşadıkları diğer milletlerden de, Avrupalılardan da farklıdırlar."[17]

M. de M. D'Ohsson:

"Tabiat, Doğu'nun kadınına hem zerafet hem de cazibe bahşetmiş. Tavırları soylu ve zarif. Davranışları hoş, konuşması açık, saf ve incelikli. En azından Türk haremlerine sıkça girip çıkmış Hristiyan kadınların hepsi bunda ittifak ediyor. Bunun böyle olmadığına inanmak için de hiçbir sebep yok. Ben şahsen pek çok ortamda Türk kadınlarıyla biraraya geldim. Konuşmalarındaki sadelik, ifadelerindeki açıklık, düşüncelerindeki incelik, ses tonlarındaki zerafet ve davranışlarındaki seçkinlik beni her zaman için çok etkiledi."[18]

Lucy Garnett:

"Kişinin toplumsal statüsünün ailesinden gelmesi veya sınıf ayrıcalığı gibi durumların olmaması bir yana, belki de tam bu yüzden, her Osmanlı, hem yaratılışı hem de gelenekleri gereği, bir aristokrattır. Aynı davranış nezaketini ve asaletini bir köylünün mütevazı evinde de bir paşanın konağında da görebilirsiniz."[19]

◀ Bir sitil puşide (kahve ikram ederken fincanı örten örtü) detayı.
Dolmabahçe Sarayı Müzesi



Harem'deki Hünkâr hamamı. Topkapı Sarayı

Temizlik

Z. Duckett Ferriman:

"Temizlik Türklerin ayırdedici özelliklerinden biridir. Evleri mütevazı olabilir, yerde halı bile bulunmayabilir ama yer hasırı muhakkak süpürülmüş, döşemeler ovulmuş, tabaklar, tencereler insana Hollandalıların evlerini hatırlatır bir itina ile tertemiz yıkanmıştır. Türklere ait en sade bir yerde bile içiniz rahat yemek yiyebilirsiniz. Bir ağacın altında, altınıza bir tabure, önünüzdeki tepsiden yemek yiyecek olabilirsiniz, ancak emin olun, iki kuruşluk kebabınız tertemiz bir tabağın içinde bembeyaz bir peçeteyle getirilecektir. Türklerin temizliği onların millî hasletidir…"[20]

Lucy Garnett:

"Müslümanlar arasında kişisel temizlik, 'şeriat' tarafından emredilmiş olması nedeniyle gerçekten de imandan gelir. Şer'en temiz halde belli dinî vecibeleri yerine getirmenin şartı da düzenli ve dikkatli biçimde abdest almaktır, nitekim bu durum Türklerin alışılagelmiş düzeninin bir parçasıdır. Muhtemelen Türklerin kendi Hristiyan ve Yahudi komşularını etkileyen hastalıklara nispeten çok daha az yakalanmalarında bunun payı vardır. Büyük şehirlerin hepsinde 'hamam' adı verilen Türk banyoları vardır, başkentte ise bunlar pek çoktur. Bursa'daki kaplıcalarla İstanbul'daki bazı eski hamamlar bu mimari türünün en güzel örneklerindendir. Buralara toplumun her kesiminden insan gelir. Giriş ücreti gayet düşüktür. Fakirlerin kullanımı için camilere, vakıf binalarına eklenmiş birçok ufak hamam da vardır, insanlar buralarda ücretsiz olarak abdest alabilirler."[21]

M. de M. D'Ohsson:

"Kadınların da erkeklerin de her gün yıkanıp temizlenmek konusunda gösterdiği özenin üstüne yoktur. Kendileri bunu dinî bir vecibe olarak yaptıkları kadar zevk de alırlar. Evlerin temizliğinden daha önce bahsetmiştim. İster seçkin insanların ister halktan insanların evinde olsun, ahşap zeminler tamamen halıyla örtülmüştür. Evin geri kalanı da her hafta dikkatle ovulup temizlenir. Etrafta en ufak bir toz, kir, çamur görülmez, çünkü rütbesi ve konumuna bakmaksızın bütün erkek ve kadınlar eve girmeden önce merdiven başında ayakkabılarını çıkarırlar. Resmi dairelerde daha sade zemin döşemesi kullanılmasına rağmen temizliğe verilen önem aynıdır. Bunun yanında, kahvehaneler, dükkanlar, atelyeler, halka açık hamamlar da aynı şekilde temizdir."[22]

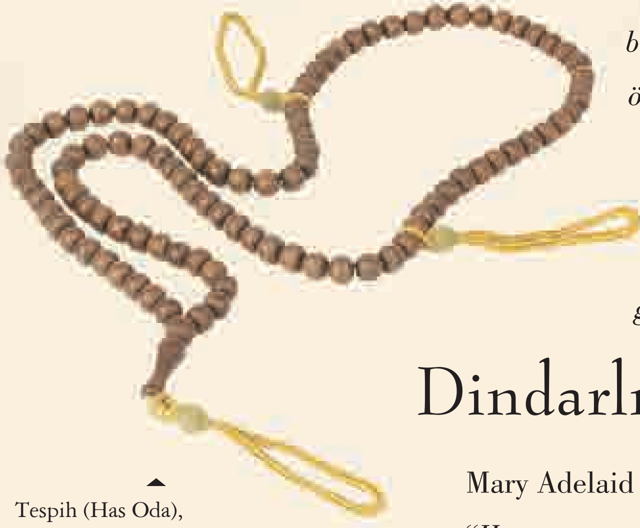
◀ Bakır kaplı çeşme (harem dairesinden), Topkapı Sarayı Müzesi

▼ Tahta ve gümüşten takunyalar, 19. yüzyıl

Miss Julia Pardoe:

"Pırıl pırıl temizlik Doğu evlerinin en önde gelen özelliklerinden biridir, sağından solundan birçok daireye açılan geniş hollerdeki Hint hasırları üstünde ne bir toz zerresi ne de bir ayak izi görebilirsiniz. Bir şeyler içmek için kullandığınız





bardak kir bulaşma ihtimalinden dikkatle korunmuştur. Siz önünüzdeki yemeği bitirir bitirmez bir köle gelir, ellerinizi yıkamanız için su ve havlu getirir. Hamamların çok sık ve sürekli olarak kullanıldığından daha önce bahsetmiştim. Bir Türk hanımefendisinin elbisesinde en ufak bir leke görülemez."[23]

Tespih (Has Oda), Topkapı Sarayı

Dindarlık

Mary Adelaid Walker:

"Hanımın yanındakilerden bir kısmı müezzinin çağrısına uydu, bir kısmı da hiç davranmadı. Haremdeki hanımların ahiretleri için namazlarını vaktinde kılmak, sık sık sadaka verme vecibesini yerine getirmek ve hayli zor olan Ramazan orucunu yerli yerinde tutmak yolunda gösterdikleri kılı kırk yarar özen, Müslümanların kadınlarının güya ruh taşımadığına inanıldığı yolundaki uydurma hikâyeyi tamamen boş çıkarır."[24]

Hat, "Hüvel Baki" Topkapı Sarayı

Miss Julia Pardoe:

"Türk kadınlarının dindarlığı içlerinden gelir. Onların varoluş biçimi dinî vazifelerini yerine getirme şekilleriyle hayranlık uyandıracak bir uyum içindedir. Haremin o sükuneti içerisinde namaz vakitleri, tüm harem sakinleri için bitip tükenmeyen bir ilgi kaynağıdır. Hanımların seccadelerini yere serip beyaz tülbentlere bürünerek kendilerini Yaradanın huzuruna bırakmalarındaki tevazu, insanı derinden etkileyen çok güzel bir şeydir."[25]

"Osmanlı'nın dindarlığı yapmacık değildir.. İnancının yüce prensiplerini davranış düsturları haline getirir. Her şeyi insandan daha yüce bir güce havale eder. Türklerin inançlarını kötüleyip puta taparlık derecesine düşürmenin bizde moda olduğunun farkındayım. Ama hiç şüphe yok ki, bu 19. yüzyıla da, İngiliz insanının liberal yaklaşımına da yakışmayan bir hatadır. İbadet etmeyi, hayırseverliği şart kılan, tamamıyla farklı ibadet biçimlerine tolerans gösteren, insanların kardeşliğini emreden bir dinin küçük görülecek bir tarafı olamaz."[26]

"İş olsun zevk olsun, hiçbir meşguliyet bir Türk hanımını dinî vazifelerinden alıkoyamaz. Konumu ne kadar yüksek olursa olsun, nerede, hangi durumda bulunursa bulunsun bu görevini ifa etmekten zerre kadar sapmaz. Örneğin padişahın kızkardeşini Kağıthane'de ya da halkın olduğu başka herhangi bir yerde, namaz vakti gelmişse arabasından inmiş, hizmetlilerinin yere serdiği seccade üstünde gelen geçenin seslerinden, bakışlarından hiç etkilenmeksizin, kendi sarayının yaldızlı odalarının mahremiyeti içindeymişçesine sakin ve huşu içinde namazını kılarken görmeniz hiç de olağandışı bir durum sayılmaz."[27]

Misafirperverlik ve Cömertlik

M. de M. D'Ohsson:

"İmparatorluk toprakları üstündeki şehirlerde, özellikle de İstanbul'da, padişah ya da başka varlıklı kimseler tarafından ihtiyaç içindekilere yardım etmek için kurulmuş olan dinî vakıflar vardır. Vakıf gelirleri devamlı bu maksada yönelik olarak kullanılır. Bir gün bile sadaka verilmeksizin, borçlulara yardım edilmeksizin geçmez. Toplumun her kesiminden anneler, babalar, veliler çocuklarına böylece örnek olur, dolayısıyla çocuklarda cömertlik ve yardımseverlik hasleti erken yaşlardan itibaren yerleşir. Kişiyi kendi çıkarını bir yana koyup başkasına yardım etmeye sevkeden bu yüce erdem işte böyle gelişir. Bu haslet Türkler için kolay bir şey olduğu gibi onları diğer milletlerin üstüne çıkarır. Hayırseverlik kişinin kendisiyle ilgili bir şeydir ama bununla birlikte böyle içten duygulara sahip, karşılığında hiçbir şey beklemeksizin başkalarına yardım eden bir başka halk da kolay kolay bulunamaz. Türk insanını buna sevkeden şey övgüye ya da gösterişe düşkünlüğü değil tamamıyla kendi dini ve insani inançlarıdır."[28]

Miss Julia Pardoe:

"Türkiye'yi ziyaret etmiş olan herkes Türk insanının şartsız konukseverliği dediğimde ne kasdettiğimi hemen anlayacaktır. İstanbul'un en önde gelen kişisinin dahi sofrası fakirlere açıktır, bu kişiler istedikleri zaman bundan yararlanabilirler. Geldikleri zaman, eve girişte, ev sahibini selamlar, sade bir 'buyrun' sözüyle karşılanır, fazla teşrifata gerek kalmadan yerlerini alırlar. Aynı güzel gelenek köylerde de hiçbir değişikliğe uğramadan devam etmektedir. Bu da aslında kişinin ne kadar verdiğinin değil, nasıl istekle, sevinçle verdiğinin önemli olduğunu

gösterir niteliktedir. Üstelik Türkler bunu daha 'medenileşmiş' ülkelerde olduğu gibi kıtı kıtına ayarlayarak, temkinli biçimde değil bir iyilikte bulunduklarını dahi fark etmez bir halde yaparlar."[29]

"Doğu'nun şaşmaz konukseverliği muhterem ev sahibesinin ilk sorusuyla kendini gösterdi. Önce karşılanma şeklimden memnun kalıp kalmadığımı sordu, sonra da beni kocasının sarayında görmekten ne kadar büyük memnuniyet duyduğunu özellikle belirtti. Bunun arkasından onu ziyaret için özenle süslenmemden dolayı bana teşekkür etti ve son derece nazik bir tavırla kıyafetlerimi ne kadar beğendiğini dile getirdi."[30]

Tevazu ve Namus

M. de M. D'Ohsson:

Gelenek ve göreneklere hem halkın hem de emniyet güçlerinin dikkatle riayet etmesi sebebiyle kadınların cins-i latif için çok tabii olan mütevazı hallerini bir yana bırakmaları imkansızdı. Kadın zamanını evde geçirir. Evlerin sokağa bakan pencereleri kafesli cumba şeklindedir. Bahçeli evleri olanlar durduk yere dışarı çıkmazlar ama bütün bunlar bir kadının evinden çıkamayacağı anlamına da gelmez. Kadın eğer hamama gitmek, ailesini ziyaret etmek, alışverişe gitmek ya da sırf dışarı çıkmak istiyorsa, bunu yapabilir. Ama tek başına çıkmaz, yanında başka kadınlar, köle kadınlar ya da evin hadımağası bulunur. Yaşlı kadınlarsa tek başına çıkabilir."[31]




Rogier, *Harem'de Yemek*, 1848

"Kadınların namusu söz konusu olduğunda Müslümanlar çok dikkatlidir, öylesine ki, eğer bir kadın en ufak şüphe dahi uyandıracak biçimde davranmışsa herkes tarafından hoşnutsuzlukla karşılanır. En küçük bir kuşku bile kadının kocasını, bütün ailesini utandırmaya, küçük düşürmeye yeter. Hatta komşuları, mahallesindeki diğer kimseler bile onurlarının lekelendiğini düşünürler."[32]

"Bütün bunlar dikkate alındığında Müslümanlar arasında evlilik dışı ilişkinin ne kadar imkânsız olduğu çok daha iyi anlaşılır. Birinin yanında bulunması meşru olmayan bir kadınla yaşaması ya da bir genç kızla gayri meşru ilişkiye girmesi Müslümanlar arasında bilinmeyen bir anormalliktir. Bir erkek, karısının kölesi olan kızla asla ilişkiye giremez, kadın bütün mülkiyet haklarını kocasına devretmiş olsa bile."[33]

Özgürlük



La Baronne Durand de Fontmagne Türk kadınının köle olmadığını kanunlar karşısında özgür olduğunu şöyle ifade eder:

"Türk kadını tamamıyla özgürdür. Bu gerçek, rahatlıkla müşahade edilebilir. Türk kadınlarının köle olduğunu söyleyenler kendilerini gülünç duruma düşürüyor."[34]

Lady Montague:

"Bir bütün olarak bakıldığında, Türk kadınlarının imparatorluk içindeki en özgür kesim olduğunu düşünüyorum. Onlar bizzat Divan tarafından saygı görür. Padişahın kendisi dahi, bir paşa idam edildiği zaman, onun hareminin ayrıcalıklarına halel getirmez, harem olduğu gibi, dul hanımın ahdinde kalır."[35]

Miss Julia Pardoe:

"Hepimizin inanmaya yatkın olduğu üzere, özgürlük mutluluksa, Türk kadınları en mutlu kadınlardır çünkü tüm imparatorluktaki en özgür

Gümüş kahvelik, 19. yüzyıl ▸

insanlar onlardır. Doğu'nun kadınlarına acımak Avrupa'da moda halindedir ama bu kadar yanlış bir duygu gösterisi olsa olsa onlara acıyanların kendi cehaletindendir. Daha önce de söylediğim gibi, Türk kadınları kendilerini ilgilendiren herhangi bir konuda ısrar, ikaz ya da teşvikte bulunabilirler. Osmanlı erkekleri de hanımlarının kullandığı ifadelerden asla gocunmazlar, hatta tam tersine, onların hemen yenilip yutulmayabilecek kelimeleri karşısında sessiz ve tepkisiz kalmak erkeklerin felsefesinin bir parçası haline gelmiştir. Hatta harem sakinlerinin en empatik biçimde, en yoğun duygularla söylenmiş nutukları bile erkekten zararsız ve önemsiz 'Bakalım' ifadesinden başka bir karşılık almaz.

Ayrıca, bir Türk erkeği istediği vakitte hanımlarının dairelerine girme hakkına sahip olsa da, bu ayrıcalığı pek nadiren kullanır, hatta diyebilirim ki, hemen hiçbir zaman kullanmaz. Haremde bir oda evin efendisi için düzenlenmiştir, kendisi kiminle konuşmayı dilerse onu bir köle vasıtasıyla yanına çağırtır. Dairesine geçerken merdiven başında bir başka hanımın terliğini görürse, haremine hiçbir bahaneyle habersiz giremez, aksi bir hareket imparatorluğun hiçbir yerinde hiçbir kadın tarafından



Brindesi, *Küçüksu Çeşmesi'nde Hanımefendiler*, 1850'ler

hoşgörülmez. Birkaç günlük bir misafir gelmişse, erkek önden bir köle yollayıp kendi gelişini haber vererek misafirin kendi odasına çekilmesi için yeterince zaman kazandırmış olur.[36]

Tabiat Sevgisi

Z. Duckett Ferriman:

"Türk kadınının karakterini oluşturan ayırdedici özelliklerden biri de açık havayı ve kırı sevmesidir. Kalabalıklar içinde bu sevgi kendini gölge altlarına, akarsulara, çiçeklere yöneltir. Eğitimli kişiler arasında tabiatta güzel olana bir düşkünlük vardır, yazarın görebildiği kadarıyla, bu diğer Doğulu kadınlar arasında yaygın olan bir durum değildir, en azından aynı yoğunlukta değildir. Güzel bir günbatımı Türk kadınını hemen kendine çekecek, nasıl bir noktada bulunursa bulunsun onu seyretmeye koyulacaktır. Tabiat manzaralarından böyle lezzet alma yalnızca eğitimli kişilere has bir şey de değildir. İstanbul'a giden biri, güzel bir akşamüstü, sahildeki harabeler arasında dolaşmaya çıksa, her adımda, tarümar olmuş kulelerden düşen yıkıntılar arasına tünemiş grup grup insanlarla karşılaşır. Bu kişilerin kule harabeleriyle ilgilendiği yoktur. Antik zamanların kalıntıları ilgilerini çekmez. Hepsi oturmuş, çoğunluğu sessizce, günbatımında kızaran denizi, Adalar'ın üstüne düşen kızıl parıltıyı, Anadolu yakasının Uludağ'ın karları arasında son bulan kor ışıltılı leylak rengini seyreder."[37]

Lucy Garnett:

"Osmanlı Türkleri'nin en baskın özelliklerinden biri çarpıcı güzellikteki tabiat görüntülerine olan düşkünlükleri, muhteşem manzaralara, pırıl pırıl denize, ağaç gölgelerine, serin çeşmelere, açık ufuklara karşı sevgileridir. Bu sebeple, nereye yerleşirlerse yerleşsinler, evlerini hep en cazibeli mekânlara, güzellik ve etkileyicilikte eşi benzeri olmayan, çevreye hakim manzaralara kurmuşlardır."[38]

Miss Julia Pardoe:

"Keyif ve dinlenme günü dendi mi kişiler arasında ne makam mevki farkı kalır ne de ayrıcalıktan doğan bir üstünlük... Herkes aradığı hoşnutluğu bulacağından emindir, üstelik bunu bulmak için çeşitli sebepleri bir araya getirmek de gerekmez, pırıl pırıl bir gökyüzü, hoş kokular taşıyan bir hava, güzel bir manzara yeter de artar, bütün bu güzellikler uzun

yaz günleri boyunca en fakirinden en zenginine herkesin emrindedir zaten. Bunlara bir de Türkiye'nin neresinde olursanız olun sizden esirgenmeyen dostça gülümsemeyi ve her an her yerde alabileceğiniz selamı eklerseniz, Osmanlıların neden Avrupalılar gibi daha incelmiş ve yalnızca belli kesimlerin katına çıkarılmış zevkler yolunda üstünlük kazanmak için mücadele etmeyi, ele geçip geçmeyeceği belli olmayan başarılar için uğraşmayı değil de tabiatın sade, cömert, hiç bitmeyen lezzetini ve herkesçe paylaşılan iyi niyeti tercih etmiş olduklarını anlarsınız.

Ama 'daha incelmiş' derken acaba hata mı ediyorum? Türkiye'deki gibi zevkler Batı'nın işi iyice süse dökmüş israfından daha incelmiş değil midir? Tabiatın ilahi güzelliği varlıklı kimselerin yaldızlı salonlarından daha yüce, etkileyici bir manzara değil midir? Yaratan'ın bu soylu hediyesini anlayıp ondan lezzet alabilme gücü yaratılanın sonsuz olmayan mükemmel özelliklerini keşfedebilme yeteneğinden fersah fersah yüksekte bir şey değil midir? Yemyeşil bir tepenin başında ya da çiçek kokularıyla dolu bir vadi boyunca esen munis rüzgarın rayihası, gerçek tatlılığı uyandırmaya parfüm kokusuna bulanmış lüks salonlardan daha yakın olsa gerektir.

Bunlar şayet 'barbarca' hazlarsa, Türkler dünya yüzündeki en barbar insanlardır, çünkü en büyük zevkleri işte tam da bunların üstüne kuruludur. Vezir bunlara dalarak görevinin sıkıntılarını unutur, işçi çalışmasının yorgunluğunu bunlarla atar. Ama bu zevklerin en zenginlenmiş dimağlara, en bozulmamış kalplere cazibe saçacağı en iyi hesaplanmış lezzetler olduğu düşünülürse, daha önce de öne sürmeye çalıştığım gibi, Türkler 'daha iyi olan kısmı' seçmiştir; nitekim biz 'medeni' Avrupalıların onları bilimde olduğu kadar lezzet duyulan şeylerde de çoktan geçtiğimiz inancıyla kendimizi aldatmak için böylesi ter döküp uğraşmamıza, koskoca bir ömrü önümüzden kaçıp giden ama hiçbir zaman bizim olmayacak yine de bizi kendine çağırarak peşinde koşturacak bir hayaleti yakalamaya çalışarak geçirmemize her zaman yaptıkları gibi bıyık altından gülmeye hakları da vardır.

Bu hakikatle daha önce bu kadar çarpıcı biçimde Göksu'dan başka bir yerde karşılaşmadım. Türk kadınlarını da hiç bu kadar hoş bir hava içinde görmedim. Sanki herkes bir şenlik içindeydi, akşam olup kayıklarımıza dönüp de Anadolu Yakası'nın tatlı sularına veda ettiğimizde, onları çok daha iyi tanıdığımı hissettim, bu kadınların toplumsal şahsiyetini şimdiye kadar yapabildiğimden çok daha doğru biçimde anlamıştım artık."[39]



Toplumsal Konum

Edmondo de Amicus:

"Türk insanı şefkatlidir, ailesine düşkündür. Evlilik ve aile bağlarına genel olarak Avrupalılardan daha çok saygı gösterir. Her zaman tam tersi söylense de Müslüman kadınların toplumsal konumu Avrupa'daki Hristiyan kadınlarınkinden daha aşağıda değildir. Kadınların evlerinde tam bir hakimiyeti sözkonusudur ve her zaman kibarlık ve nezaketle muamele görürler."[40]

La Baronne Durand de Fontmagne:

"Türk kadınları genelde bir şövalyenin inceliği mesabesinde muamele görürler. Kimse bir kadına el kaldıramaz. İsyan, başkaldırı dönemlerinde dahi askerler çok sesi çıkan, taşkın kadınlara dokunmaz. Erkekler eşlerine karşı çok nazik bir arkadaş gibidir. Annelerine olan saygıları ise sonsuzdur."[41]

A. L. Castellan:

"Türkler kadınlara karşı son derece saygılıdır. Ortalık yerde bir kadına bakmayı bile günah addederler."[42]

Lady Craven:

"Türk kadınlarının gördüğü muamele bütün milletlere emsal teşkil etmelidir."[43]

M. de M. D'Ohsson:

"Bir kadına kötü davranışta bulunan kimse konumuna, dinine bakmaksızın cezalandırılır, çünkü din genel olarak kadınlara saygı gösterilmesini salık vermiştir. Bu sebeple emniyet güçleri de, kadılar da kadınlara kötü muamele eden kişilere sert biçimde karşılık verir."[44]

◀ Rogier, *Kapalıçarşı'da Manifaturacılar*, 1848



II

Evlerinin Hareminde Osmanlı Kadınları

"Kadınlar kelimenin hiçbir manasında tutsak olmadıkları gibi, kimi zaman bazı kişilerin bizi inandırmak istediklerinin tersine, kafesli pencerelerin ardından çıkmak için can atıyor da değillerdir. Bu mahremiyet hali Müslüman kadına ağır gelmez, hatta mahremiyetinin bozulması herkesten önce onu kızdıracaktır, çünkü böyle bir şey onun kocasının gözündeki kıymetini kaybettiği anlamına gelir."[45]

Elizabeth Cooper, 1916

◂ Osman Hamdi, *Saçlarını Taratan Kız*

◂ Osmanlı evi iç mekanı

Efsane

Harem efsanesi yüzyıllar boyunca Batılı zihinleri ciddi biçimde etkilemiştir, hâlâ da etkilemeye devam etmektedir. Efsaneye göre Osmanlı kadınları (genel olarak da Doğu'nun kadınları) miskin, egzotik, itimat edilemeyecek insanlardır. Görsel ve yazılı anlatımlarda kadın, cinsel bir obje olarak anlatılır. Aynı dönemde Osmanlı kadınları hem zavallı kurbanlar hem de hiçbir iradeleri olmadan haremde tutsak edilen yaratıklar olarak tanıtılmışlar, haremin duvarları içinde hapsolup kalmış, bastırılmış, kontrol altına alınmış bir hayata mecbur imişler gibi tarif edilmişlerdir.

Bu efsane ilk Oryantalist ilim adamlarının eserlerinden kaynaklanır, nitekim bunların en ünlüsü *Binbir Gece Masalları*'nın çevirisidir. İlk baskısı Fransızca olarak, 1707-1714 yılları arasında yayınlanan eserin daha sonra birçok İngilizce versiyonu çıkmıştır. Bu hayalî ve egzotik harem tasviri, zamanla Batı'da çok tutulmaya başlamış, hatta o kadar başarılı olmuştur ki, edebi bir akım bile meydana getirmiştir. Bunu, bu akıma uygun çizgide yayınlanan daha birçok doğu masalı ve bu masallardan bozma hikâyeler takip etmiştir. Binbir Gece Masalları'nın bu kadar tutulması önemli bir noktadır çünkü bu masallarla oluşturulan klişe kadın tipleri, Batılıların Osmanlı kadını algısını oturttuğu çerçeve yerine geçmiştir.





Lewis, *Kabul*, 1873

Binbir Gece Masalları'nda bir yanda düşük ahlaklı, hilekar, kırmadığı ceviz kalmayan bir kadın stereotipiyle öbür yanda ise anlatıcı Şehrazat'ın şahsında tamamen saf, cinsel arzu uyandırmayan bir kişilikle karşı karşıya kalırız.

Aslında kadınlarla ilgili bu klişeler pek de yeni sayılmazdı, yalnızca, iş Doğu'nun kadınlarına gelince çok daha egzotik bir ton kazanmıştır. Birbirine tamamen zıt konumlandırılmış bu kadın imajları Batılı erkeğin zihninde aslında çok uzun süredir yer tutmaktaydı. Bunun izlerine Antik Yunan'da rastlamıyoruz. Hristiyan geleneğine gelindiğinde ise tamamıyla farklı bir bakış açısıyla karşılaşırız. İmajlar iki ayrı kutupta yer alir. Kadınlar ya Meryem Ana gibi safdır ya da Mary Magdalene gibi düşmüştür. Bekaret ruhun safiyetinin önşartı olarak kabul edilir, bu sebeple ilk dönem Hristiyanları arasında eşsiz yaşayan birçok erkek ve kadın olmuştur. Cinsellik, en ehven halinde, neslin devamı için zoraki yapılan bir şer olarak görülmüştür. Katolik kilisesine mensup birçok erkek ve kadın içinse, bekarlık, yüzyıllar boyunca kabul görmüş zaruri bir hayat biçimi olarak süregelmiştir.

Kadın cinselliğiyle ilgili bu kıstaslar göz önüne alındığında, Batılı erkeğin Doğulu kadını neden egzotik ya da "düşmüş" kategorisine soktuğunu anlamak zor değildir. Ne de olsa 18. yüzyıl ortalarına kadar kendi kadınlarının çoğunu da bu kategoride görmüştür. Ancak 19. yüzyıla gelindiğinde, İngiltere'de Kraliçe Viktorya döneminin evli kadınları "saygın" kadınlar sınıfına kabul edilmiş, bu da sadece çocuk sahibi olabilmek için aslında kötü bir şey olarak görülen cinselliğe tahammül eden "evin meleği"[46] rolünü üstlenmeleri karşılığında onlara bahşedilmiştir. "Saygın" erkeklerin tatmini dışarıda araması hoş görülürken, kadınların sadakatsizliğini ayıplayan bir çifte standart ortaya çıkmıştır.

Batılı erkeğin zihninde bu zıt kutuplarda yer alan kadın imajları ile, doğulu kadınların anlatıldığı egzotik masallar bir araya getirildiğinde harem efsanesi için güçlü bir iddia ortaya çıkmış olur. Üstelik, normalde hiçbir yabancı erkeğin Osmanlı haremlerine girmesine izin verilmediği için, bu efsanenin aleyhine şahitlik edecek görgü tanığı da yoktur. Erkek seyyahlar başka erkek seyyahlari kaynak kabul etmiş, onlar da aslında verdikleri bilgileri kulaktan dolma ifadelere, kendi kafalarındaki hayallere dayandırmışlardır. Meselenin hakikati bir çok defa ya abartılarak anlatılmış ya kısmen verilmiş, ya da zaman zaman düpedüz yalanla örtbas edilmiştir. Bu duruma misal olarak gösterilebilecek bir mendil hikâyesi vardır. Hikâyeye



Van Loo, *Sultan'a Hizmet Eden Haremağaları*, 1772–1773

gore, padişah geceyi birlikte geçirmek istediği cariyenin önünde kasden mendilini düşürür ve halvet bu şekilde gerçekleşirdi. İşin doğruluğunu hiç teyit edemedikleri halde, bu hikâye erkek seyyahlar arasında çokça tekrar edilmiştir. Kadın seyyahlar imparatorluk topraklarına gelip de Osmanlı haremlerini ve kadınlarını görene kadar, haremdeki hayatın daha gerçekçi tasvirleri ortaya çıkarılamamıştır.

Lady Montague, Osmanlı kadınları ve haremdeki hayatla ilgili daha gerçekçi bir tartışmanın doğmasında kilit rol oynamıştır. Kendisi, Osmanlı topraklarına gelip de okuyucularına haremdeki kadınlarla ilgili gerçeğe çok daha yakın bilgiler veren ilk ünlü kadın seyyahtır. Lady Rich'e yazdığı bir mektupta erkek seyyahların anlattıklarının güvenilmez olduğunu söylerken şu tenkitte bulunur:

"Mektubunuz baştan sona hatalarla dolu. Gördüğüm kadarıyla, Türkiye'yle ilgili görüşleriniz cehaleti de cesareti gibi çok olan sayın yazar Dumont'un anlattıklarından etkilenmiş. Ben burada, Doğu ile ilgili seyahatnameleri okumaktan ayrı bir zevk duyar oldum; yazılanlar genelde öyle gerçek dışı, öylesine saçmalıklarla dolu ki, bunları eğlendirici buluyorum doğrusu. Bir kere, kadınlarla ilgili bir şeyler anlatmadan geçmiyorlar, halbuki onları hiç görmedikleri kesin. Hiç yanlarına alınmadıkları erkeklerin üstün özelliklerinden ciddi ciddi bahsediyorlar. Hele içine bir göz bile gezdirmeye cesaret edemedikleri camileri tarif etmeleri yok mu..."[47]

Mendil hikâyesinin asılsız olduğunu ortaya çıkaran da Lady Montague olmuştur. Montague, tahttan indirildikten birkaç hafta sonra vefat eden Sultan II. Mustafa'nın hayatta kalan gözdesi Hafize'yi ziyareti sırasında, mendil hikâyesinin, tamamen yanlış olduğunu öğrenmiştir. Söylenenlerin tersine, refikaları önce kahya kadın vasıtasıyla padişahın isteğinden haberdar edilirdi. Kahya kadına da bu haber, doğrudan padişahla konuşmuş olan baş hadımağası tarafından iletilirdi. Padişahın da cariyelerini bir sıraya göre ziyaret etmesi konusunda hassasiyetle uyması gereken kurallar vardı. Sıranın başında ilk seçtiği cariyesi, muteakiben ikincisi vs. gelirdi. Kadınların veya ikballerin sırasını kaybetmesi yalnızca herhangi bir sebeple rahatsızlanmış olmasından kaynaklanabilirdi. Montague, Avrupalı hükümdarlarla padişahın davranışlarını karşılaştırarak bunları normalize etmeyi sürdürür:

"Padişah bazen bütün hanımlarının eşliğinde vakit geçirir, bu zamanlarda hanımları etrafında halka olurlar. Hafize bana o anlarda padişahın herhangi bir şekilde teveccüh ettiği o

bahtiyar kadın her kim olursa olsun, ona duydukları gıpta ve kıskançlıktan neredeyse çatlayacak hâle geldiklerini itiraf etti. Doğrusu bu durum bana Avrupa'nın pek çok sarayındaki ortamdan ne daha iyi ne de daha kötü geldi. Buralarda da herkes hükümdarın bakışlarını izler, en ufak bir gülümsemesi bile sabırsızlıkla beklenir, o gülümsemeye nail olamayanlar kıskançlık içinde kalır."[48]

Lady Montague'den başka, 19. yüzyılda Julia Pardoe, Lucy Garnett, Fanny Blunt gibi başka kadın seyyahlar de haremi normalize etmeye devam etmiş, haremdeki kadınları egzotik bir ışık altında değil, daha gerçekçi bir tutumla tasvir etmislerdir. Bu Batılı kadınların yazılarında her türlü ayrıntıyı önemsedikleri görülür. Harem'in nasıl döşendiği, kadınların neler giydikleri, nasıl davrandıkları, neler yediklerinin yanısıra, köleler, kölelere nasıl davranıldığı, çocuklara nasıl bakıldığı, hamam ziyaretleri, geziler, dinî törenler, kutsal günler ve bunun gibi konuların hepsi uzun uzun, en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Osmanlı kadınlarının hayatını bizzat görüp değerlendirme fırsatını yakalayan Batılı kadınlar, onları artık egzotik yaratıklar ya da haremdeki tutsaklar olarak görmüyorlardı.

Viktorya döneminin kadın seyyahları, Batılı oryantalistlerle erkek seyyahların hareme yüklediği 'gayrıahlaki yuva', 'kadınlar mahpushanesi' gibi olumsuz imajları yıkmakla kalmamış, haremi erkeklerin dünyevi yaşama alanından ayrı tutulmuş, kadınlara has saygın bir mekân olarak övmüşlerdir. Kadınların haremde ayrı bir hayat sürmesinin kocaları tarafından bastırılmaları yüzünden değil, tam tersine kocalarının onlara çok değer vermesi, saygı duyması yüzünden olduğunu ileri sürmüşlerdir. Öyle ki kadınlar geniş kalabalıklardan uzak tutulması gereken pek saygın kişilikler olarak görülmüştür. Harem ve Osmanlı kadını imajının nereden nereye geldiğini Catherine Elwood'un şu yorumlarında okuyabiliriz:

"Haremin mahremiyeti, kocanın sevdiğini başkalarından gelebilecek bütün kötülük ve elemin bilgisinden dahi korumak dileğinin en tabii sonucundan başka bir şey değildir. Koca, 'Zümrüd -ü Anka'sını, 'Hareminin ışığı'nı bütün sıkıntı ve kaygılardan uzakta tutmak ister. Biz nasıl çok değerli bir taşı mahfazalar içinde dikkatle korur ya da kutsal bir emaneti kalabalıkların bayağı bakışlarından sakınırsak o da aynı şekilde, sahip olduğu en değerli şeyi kaba ve adi olandan saklar. Türklerin centilmenlik anlayışında bir erkeğin kadını dokunulmazdır, kadının bulunduğu yer olan harem de her zaman için saygın bir yerdir."[49]


Kabe, Mekke

Kutsal Alan

Harem kelimesi, Arapça kutsal ya da yasaklanmış anlamına gelen h-r-m kökünden gelir, ama yalnızca kadınların bulunduğu mekânlar için kullanılmaz. Müslümanların kutsal saydığı Mekke ve Medine şehirleri de Harem-i Şerifeyn olarak adlandırılır. Kudüs'teki Mescid-i Aksa ise kutsal mabed ya da Harem-i Şerif adıyla anılır. Ayrıca Osmanlılar, camilerin iç avlularına da Harem adını verirdi.[50] Fatih Sultan Mehmet zamanında, Topkapı Sarayı henüz yeni inşa edilmişken hükümdar ailesinin kadın ve çocukları hâlâ Eski Saray'da yaşıyordu. Yeni sarayda o zaman için yalnızca erkekler bulunsa da sarayın içerdeki kısmıyla padişahın dairesinin olduğu bölgeye, padişah burada bulunduğu için, Harem-i Hümayun denirdi. Harem ifadesi saygı belirtir,

“dinî safiyeti, vakarı hatırlatır, mutlak bir saygı gösterilmesi gerektiği duygusunu uyandırır.”[51]

Harem kelimesi aynı zamanda bir hanede kadınlara ait bölümü ve orada yaşayan kadınları belirtmek üzere kullanılır. Buna ek olarak, 20. yüzyıl başlarında trende kadınların seyahat ettiği kompartmanları, tren istasyonlarında kadınlara ait bekleme salonlarını, buharlı gemilerde, tramvaylarda kadınlara ayrılan yerleri ifade için de bu kelime seçilmiştir.[52] Genel olarak, kadınlar haremine giriş erkeklere yasaklanmıştır, yalnızca evlerdeki haremlerde kadınların eşleri, babaları, amca ve dayıları, kardeşleri, oğulları ve kayınpederleri olmak üzere birinci dereceden erkek yakınları bu yasak kapsamına



Hat, 1849: “Allah, celle celaluhu; Muhammed, aleyhisselam”


Boğaz'da Osmanlı yalısı



Catenacci, *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı (Köprülü) Divanhanesi,* 1863

girmez. Osmanlı toplumunda erkekler, kadınlar haremine ve orada yaşayan kadınlara hem içeride, hem dışarıda büyük dikkat ve saygı göstermişlerdir. Pek çok Batılı kadın gezgin bir Osmanlı kadınının kocasının, harem kapısında içeride hanım misafir olduğuna işaret eden terlikler olduğunu gördüğü takdirde, kendi haremine habersizce girmeyi aklından bile geçirmeyeceğini belirtmiştir.

Buhurdanlık, 1885



Yaşama Mekânları

Osmanlı evleri iki bölüme ayrılırdı: Haremlik ve selamlık. Selamlık, evin erkeğinin erkek misafirlerini kabul ettiği, erkek kölelerin hizmette bulunduğu oda ya da odalara denirdi. Haremlik ise kocanın karısı, çocukları ve diğer yakınlarıyla birlikte yaşadığı bölüme verilen isimdi. Haremler genelde sade biçimde döşenmiş geniş odalar olarak tarif edilmiştir. Ortada sofa adı verilen diğer küçük odaların açıldığı geniş bir ara oda bulunurdu. Burası evde en çok etkileşimin, hareketin olduğu yerdi. Evin hanımı, çocuklar, kadın akrabalar, kadın köleler ve kadın misafirler

Çifte Kasırlar, Topkapı Sarayı Müzesi

burada otururlardı. Yemekler burada yenir, bazı evlerde uyumak için yataklar buraya serilirdi. Odalar çok işlevliydi yani her biri yemek, oturmak, uyumak gibi ayrı ayrı amaçlara hasredilmez, birden fazla maksat için kullanılırdı.


Niş, Bağdat Köşkü, Topkapı Sarayı

Odalar genellikle, üç yandan, zemine bitişik ahşap divanlarla kaplıydı. Bu divanların üstüne ev sahibinin imkânlarına göre lüks kumaşlarla kaplanmış geniş minderler atılır hem aile üyeleri hem de misafirler bunlara otururdu. Divan olmayan kısımda ise çoğu kez büyükçe bir dolap olur, gün boyunca yataklar buraya konurdu. Raf nişlerinde su testileri, diğer ufak tefek ev eşyası da bulunurdu. Perde ve halılar ev

eşyasını tamamlayan unsurlardı. Odalar sade biçimde döşenmiş olsa da, boyalı, varaklı tavanları, içeri bol ışık alan pencereleriyle gayet göze hitap eder haldeydi. Bazı varlıklı kimselerin sofalarında mermer çeşmeler olur, evdeki ipek, brokar gibi lüks kumaşlar üstünde şık desenler göze çarpardı. Yemek yeneceği zaman sofaya geniş, yuvarlak siniler getirilir taşınabilir bir altlık üstüne yerleştirilirdi. Bu sinilerin etrafına minderler konur, ev halkı ya da misafirler yemek yemek için bunların üstüne otururdu. Yemek boyunca tabaklar gider gelir, yemek sona erince de siniler toplanırdı. Kış geldiğinde evler tandır adı verilen bir mangalla ısıtılırdı. Daha çok alçak boylu yuvarlak bir masaya benzeyen tandırın üstüne korlar konur, bu da genelde kaşmir olan genişçe bir bezle örtülürdü. İnsanlar tandırın etrafına oturur, ayaklarını mangalın sinisinin altına yerleştirir, ısınabilmek için üstlerine battaniye alırlardı. Tandır etrafında sohbet edilir, çalışılır, kitap okunur hatta uyunurdu.

Osmanlı evinin ilk elden bir tasvirini Lady Montague'den okuyabiliriz. Montague, aşağıdaki pasajda Britanya'nın Osmanlı sefiri olan kocasıyla 1717 yılında Osmanlı topraklarına geldiklerinde Edirne'de kaldıkları evi şöyle anlatır:

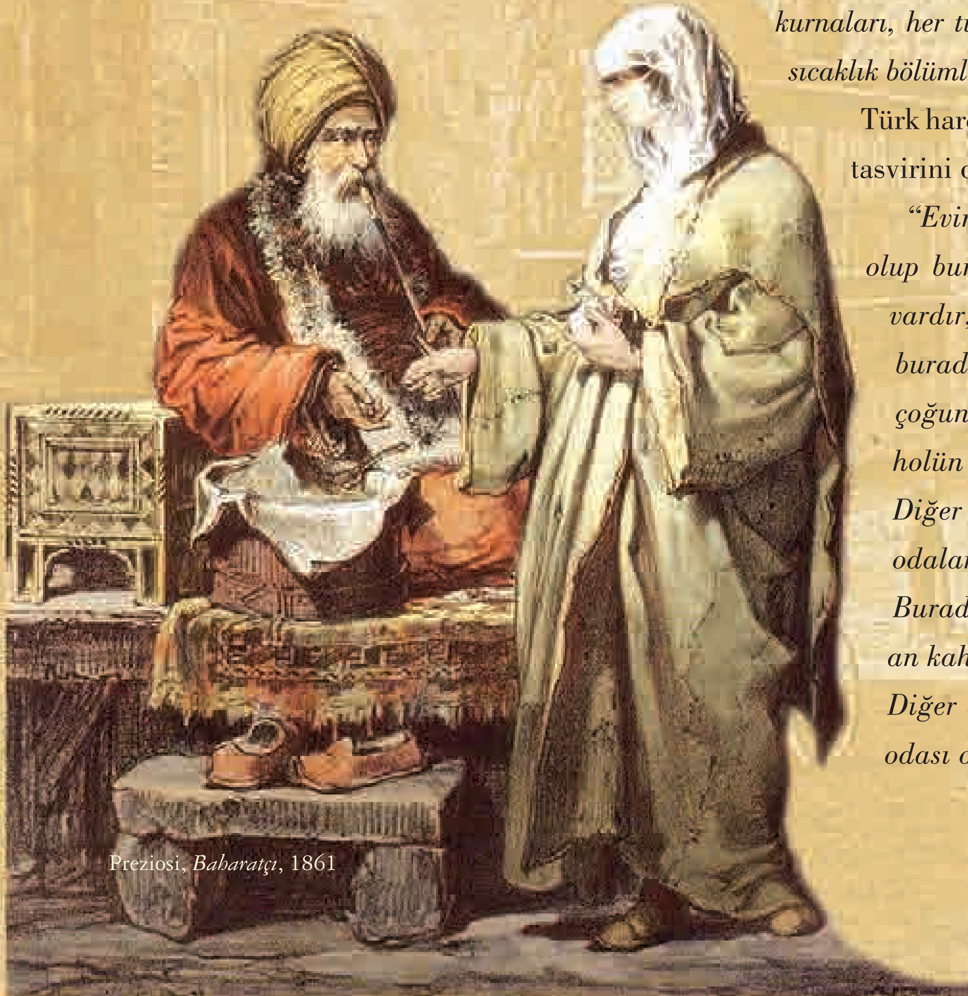
"Büyük küçük her ev birbirine dar bir koridorla bağlanan iki ayrı bölüme ayrılmıştır. İlk kısım evin efendisinin, buna ekli olan kısım ise harem yani hanımların dairesi. Üstü kapalı bir balkon haremin etrafını çevirerek bahçeye açılıyor ve bütün pencereler bahçeye bakıyor. Haremdeki odaların sayısı evin diğer kısmındaki odalarla eşit olsa da, burasının boyamaları da, döşemesi de daha canlı, göz alıcı. Alt kattaki pencereler gayet alçak, kafesleri tıpkı manastırlarınkine benziyor. Hepsi İran halılarıyla kaplı odalarda yaklaşık yarım metre yüksekliğinde sekiler var, (benim odamın iki tarafı da sekili). Burası da sofa, burada daha göz alıcı bir halı bulunuyor, etrafında onbeş-yirmi santimetre yüksekliğinde ev sahibinin zevkine, gücüne göre, kaliteli bir ipekle döşenmiş sedirler var. Benim odamdaki sedir kırmızı bir kumaşla kaplanmış, kenarlarıysa altın renginde.



Etrafina, duvara yaslayacak şekilde iki sıra yastık yerleştirilmiş, öndekiler küçük, arkadakiler ise gayet büyük. İşte bu yastıklarda Türklerin muhteşem ustalığı görücüye çıkıyor. Genelde ya brokar kumaştan yapılma ya da beyaz saten üstüne altın tel işleme bu yastıklardan daha canlı, göz alıcı bir şey düşünemiyorum. Sedirlerse o kadar rahat, oturması öyle kolay ki, yaşadığım sürece bir daha sandalyede rahat edebileceğimi zannetmiyorum. Odalar alçak tavanlı, bana kalırsa hiç de tuhaf durmuyor. Hemen tamamıyla ahşap olan tavanlar genelde ya kakma işiyle, ya kalem işiyle süslenmiş ya da varaklı. Baştan başa sedir ağacıyla kaplanmış duvarlara hiçbir şey asılmıyor, bunun yerine ya gümüş çıkmalar ya da renkli çiçek işleri var. Katlanabilir kapılarla açılan gömme dolaplar ise bizimkilerden çok daha kullanışlı. Pencerelerin arasında güzel koku şişeleri, çiçek saksıları koymak üzere küçük kemerler var. Benim en hoşuma giden dekor ise, odaların seki olmayan alçak kısmındaki fıskiyeli mermer çeşmeler. Bu çeşmeler insana hoş bir serinlik veriyor, bir oluktan öbürüne akan sular evin içinde tatlı bir şırıltı yaratıyor. Bunların bazıları gerçekten de çok görkemli. Her evde bir hamam var. Hamamlar genellikle iki ya da üç odadan oluşuyor, bu odaların üstleri kurşun, zeminleri ise mermer, içeride su kurnaları, her türlü ihtiyacı karşılamak üzere soğukluk ve sıcaklık bölümleri bulunuyor."[53]

Türk haremlerinin ilk elden daha ayrıntılı bir başka tasvirini de Lucy Garnett şu şekilde yapmıştır:

"Evin daha geniş olan kısmı hareme ayrılmış olup burasının ayrıca bir girişi, avlusu, bahçesi vardır, bütün aile üyelerinin şahsi daireleri burada bulunur. Doğu evlerinin büyük çoğunluğunda ön kapı geniş bir hole açılır, bu holün her iki yanından diğer odalara geçilir. Diğer uçta ise pencereler sıralıdır. Hole açılan odalardan birisi kahve-ocağı diye anılır. Buradaki kömür mangalının başında, istendiği an kahve pişirmek üzere yaşlı bir kadın bulunur. Diğer odalar ise ya kiler ya da kölelerin yatak odası olarak kullanılır. Gayet ferah, büyük olan



Preziosi, *Baharatçı*, 1861

mutfak genelde evden ayrı ek bir yapı olarak inşa edilmiştir. Mutfağın bir yanında üstü büyük bir tonozla örtülü, birçok ocağı bulunan fırın vardır. Fırının ocakları üstünde kömür ateşinde kaynayan kalaylı bakır kaplar görülebilir, tencerelerin başına ise siyahi bir aşçı geçmiş hindi tüyüyle yemeklerin buharını yelpazelemektedir. Genişçe bir merdiven yoluyla giriş katından üst kattaki hole çıkılır. Üst katın ortasında genelde çok büyük bir ara oda bulunur, diğer daireler buraya açılır. Daha eski evlerin bazılarında divanhane adı verilen, misafirlerin kabul edildiği baş oda vardır, burada yemek yenilen genişçe bir köşe bulunur, burasının zemini dairenin geri kalan kısmından yaklaşık yarım metre kadar yüksektedir. Üç tarafından alçak sedirlerle kaplı olan baş odanın en rahat köşesi hanımın her zaman oturduğu köşedir. Eğer divanhanenin içi bu kadar büyük değilse, sofa, odanın bir ucuyla iki ek kanadın yarısını kaplayarak devam eder, dördüncü kısımda ise üstü mermerden bir konsol vardır, konsolun üstünde bir aynayla şamdan yükselir, konsolun iki yanına niş şeklinde raflar eklenmiştir, bu raflara gülabdanlar, şerbet bardakları, diğer küçük süs eşyaları konur. Boş kalan diğer kısımlara ise duvara sıkı sıkı dayanmış birkaç tane Avrupa işi sandalye konmuş, divanın yanına da sigara, küllük, kibrit, kahve fincanı vesaire koymak için sedef kakmalı bir-iki tane ayaklı ceviz tepsi yerleştirilmiştir. Duvarlarda belki çerçevelenmiş Kur'ân ayetleri olabilir, ama resimlerin yokluğu bariz biçimde göze çarpmaktadır.

Eski âdetlerini sürdüren Türkler karyola kullanmaz. Her odada büyük gömme dolaplar bulunur, yatak ve yorganlar gündüz buraya istiflenir. Yatma vakti geldiğinde köleler çağrılır, yatakları çıkarıp yere sererler. Oda içinde kullanılabilecek taşınabilir lavabo, tuvalet masası ve gardrop gibi diğer yatak odası eşyaları fuzuli görülerek kullanılmaz. Evde abdest almak için küçük bir abdesthane bulunur, burasının zemininde, kullanılan suyun akıp gitmesi için bir delik vardır. Eğer sadece elleri ve yüzü yıkamak gerekiyorsa bir köle leğenle ibriği getirerek suyu döker. Gusül abdesti



Preziosi, *Şekerci*, 1861



Lewis, *Harem'e Giriş*, 1871

almak içinse evdeki ya da halka açık hamamlar kullanılır. Hanım saçını divanın kendine ait köşesine bağdaş kurduğu halde yapar ya da yaptırır. Hanımın şahsi eşyalarının bulunduğu odadaki antika işi oyulup boyanmış ceviz çekmecelerle sandıklarda hanımefendinin tülbentleri, brokarları, ipekleri, işlemeleri durur."[54]

Lucy Garnett'in 1909'da basılan kitabındaki harem tasvirinde gördüğümüz üzere geleneksel ailelerin ev eşyaları büyük oranda hâlâ Osmanlı stilidir. Örneğin yataklar hâlâ gündüz yüklüğe konup gece serilmektedir. Odalar, her odanın tek bir işlev gördüğü Viktorya evlerinin tersine, hem oturma, hem yemek hem de yatak odası yerine geçecek şekilde çok amaçlı kullanılmaktadır. Sandalye, konsol, ayna gibi birkaç eşyanın da tasvir sırasında zikredilmesi Avrupa etkisinin başladığını gösterir. Avrupa işi eşyalar zamanla daha çok kullanılmaya başlamış, bu da ev eşyalarının eklektik, göze pek de güzel görünmeyen bir karışımına sebep olmuştur. Geleneksel Osmanlı halılarının, kumaşlarının ve işlemelerinin güzelliğinden, zenginliğinden söz açan Garnett şöyle devam eder:

"Doğulu zihin, kendi şaşaa ve görkem anlayışını ne zaman Batı medeniyetininkine ulamaya uğraşsa, istisnasız biçimde, şaşırıp kalıyor. En gelişmiş sanat örnekleri son derece zevksiz objelerle yan yana getiriliyor, sanat eserinin görkemi, bayağılıkla biraraya getirilince çok bariz, göze batan bir hafifliğe terkediliyor. Adi parlak desenli perdelikler güzelim brokarlarla, kadifelerle yan yana duruyor, üstünde köpek veya aslan tasviri olan 'alman yapımı' ucuz bir halı paha biçilemeyecek bir ipek halıyla birlikte serilebiliyor."[55]

Sosyal Mekân/Sosyal Roller

Osmanlı evlerinin haremleri insanların biraraya geldiği, iç içe yaşadığı yerlerdi. Evin bütün kadınları ve çocukları burada oturup iş görürdü. Bunlar arasında başta, özellikle de dulsa, kayınvalide gelirdi. Bunun yanında, halalar ve teyzeler olmak üzere diğer yaşlı kadınlar, evin hanımı, çocukları ve birçok cariye olurdu.

Osmanlı seçkinlerine ait büyük haremlerde günlük ev işlerini yapmak üzere yüze kadar kölenin bulunduğu bilinmektedir. Buna ek olarak ev, hanım misafirlere, akrabalara, komşulara, satıcılara, şarkıcılara da her zaman için açıktı. Emine Fuat Tugay'ın (d. 1897) yazdığına göre onun çocukluğunda öğle yemeği sofrasına tam onaltı kişi için servis konur, bunların hemen hiçbirisi boş kalmazdı. Kendisi, iki erkek kardeşi, annesi ve iki mürebbiyesi altı kişilik yer kaplar, geri kalan yerler de her an çıkıp gelebilecek misafirlere ayrılırdı.[56]

Her yaştan, her ırktan, her türlü içtimai konumdan kadın haremde biraraya gelir, buradayken hepsi her zaman için çok sıkı bir âdâba riayet ederdi. Evin hanımıyla önde gelen misafirler sedirde, daha aşağı konumda olan kadınlar ise yerdeki minderlerde otururdu. Haremlerin herkesi kuşatan, kabul eden havası Tugay tarafından şöyle özetlenmiştir:

"Eve gelen herkes, eski Osmanlı geleneğine göre, konumları ne olursa olsun çok iyi biçimde karşılanırdı. O günler, pederşahi misafirperverliğin son dönemlerini temsil ediyordu, aslında o evlerde kelimenin tam anlamıyla bir demokratik sistem yaşanıyordu, çünkü her sınıftan insan en yüksek rütbeli kişinin evine girip çıkabiliyor, burada hoşnutlukla karşılanıyordu. İyi terbiye, bütün sınıflar arasında geçerli olan tek kuraldı. Daha aşağı konumda olan bir kadın evin hanımına yakın oturmayı aklından geçirmez ama oturması istendiğinde kendi durumuna göre ev sahibinin bulunduğu yerden belli bir mesafeye yerleştirilmiş bir sandalyeyi seçerdi. Bundan daha mütevazi şartlardan gelen kadınlarsa yer minderleri üstünde, kapıya yakın otururdu. Ama bu insanların hepsi, istedikleri zaman ülkenin en seçkin hanımefendilerinin evlerine kabul edilme zevkini tadabilirdi."[57]

Kayınvalidenin Rolü

Kayınvalide şayet oğluyla yaşıyorsa, harem halkının en önde geleni odur, tıpkı padişah haremlerindeki valide sultanlar gibi… Hem padişah haremlerinde hem de evlerin haremlerinde kayınvalide son derece kıymetli tutulur, haremin diğer üyeleri ona büyük hürmet gösterirdi. Kayınvalidenin bu ayrıcalıklı konumu Kur'ân-ı Kerim'deki "rahimlere hürmet"[58] emrine dayandırılabilir. Osmanlılar bu emre harfiyyen riayet etmiştir. Haremdeki bütün meselelerle ilgili olarak son söz kayınvalidenin ağzından çıkar, günlük bütün işleri o idare ederdi. Batılı gezginlerin seyahatlerinden yaptığımız aşağıdaki alıntılar, Osmanlı evlerinin haremlerinde kayınvalidelerin ne kadar önemli olduğunun altını çizmektedir:

"Haremdeki en önemli kişi kocanın annesidir, ataerkil toplumlarda evlenmiş çocukların ebeveynlerle oturması geleneğine bağlı olarak, burada bizdekinden daha fazla kayınvalide ev halkının bir üyesidir. Evin efendisinin hanımından önce kayınvalide gelir. Yaşadığı sürece evin 'büyük hanım'ı odur. Evde kendisine azami hürmet gösterilir."[59]

"Eğer bir erkeğin dul annesi oğlunun evinde yaşıyorsa, ki bu sık rastlanan bir durumdur, karısının evdeki yeri onunkinden sonra gelir. Gelinin her konuyu kayınvalidesinin fikrine

bırakması gerekir. Saygı göstermek üzere el öpülmesi âdettendir, evin hanımı aile için önemli günlerde, yıldönümlerinde, Müslümanların dinî günlerinde, mesela bayram sabahlarında hem kayınvalidesinin hem de kocasının elini öper. Kayınvalide sofraya oturmadan önce gelini oturamaz, ondan önce yemeğe başlayamaz, kendisine ikram edilmediği sürece 'büyük hanım'ın önünde tütün de içemez."[60]

Evin Hanımının Rolü

Kayınvalidenin olmadığı evlerde, haremin başı evin hanımıdır. Günlük işlerin, harem ekonomisinin düzenlenmesinde, cariyelerin idaresinde, çocukların bakımında bütün yetki ona aittir. Kimi haremlerin, özellikle de seçkin kimselerin haremlerinin büyüklüğü düşünüldüğünde bunun çoğu kez hiç de öyle kolay bir şey olmadığı açıktır. Genç kızlar daha çocukluklarından itibaren bu görevleri nasıl yerine getirecekleriyle ilgili eğitilirler. Evlenme zamanları geldiğinde ise bir evi başarıyla yönetmek için gerekli bütün becerileri zaten edinmişlerdir. Harem, kadınların bütün becerilerini, maharetlerini sergileyebildikleri bir mekândı. Evlilik, özellikle de annelik onlara hem aile hem de toplum içinde güvenli, saygın bir yer sağlıyordu.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, kızlar küçük yaştan itibaren hem anne hem de eş olmak üzere eğitilirdi. İlk önce sıbyan mekteplerine gider, burada Arap harfleri, Kur'ân tilaveti, sure ezberi, amentü, vakit namazlarının kılınması gibi temel İslami bilgiler yanında, yazı yazma, aritmetik, coğrafya ve tarih öğrenirlerdi. Genelde camilere ekli olan bu okullar yüzyıllardır vardı ve bunlardan hemen her yerde bulunurdu. Batılı gezginler sıbyan mektebi olmayan küçük bir köyün bile bulunmadığını yazmışlardır.

1858'de İstanbul'da kızlar için ilk ortaokulu açıldı. 1901'e gelindiğinde bu okulların sayısı onbire yükselmişti. Senenin on ayı, cuma günleri dışında her gün ders olurdu. Haftada onsekiz ayrı dersten toplam otuzaltı saat öğretim yapılırdı. Müfredatın tamamı alfabe, hitabet, Kur'ân-ı Kerim ve tecvid, din bilgisi, okuma, yazma, edebiyat, Osmanlıca grameri, Arapça, Farsça, güzel yazı, hayat bilgisi, ev yönetimi, ahlak, sağlık, aritmetik-geometri, coğrafya, tarih, el becerisi derslerinden oluşuyordu.



Lewis, *Mektep*, 1850'ler

Öğrencilerine kapsamlı bir müfredat sunan bu okullar, genç kızlara evlendikleri zaman yüklenecekleri sorumlulukları yerine getirmede yardımcı olacak ev yönetimiyle ilgili ayrıntılı bilgiler veriyordu. Aşağıdaki ev yönetimi dersinin konu başlıkları bunu gayet iyi göstermektedir.

Ev nedir? Bir haneyi eve döndürmek için ne gerekir? Ev nasıl döşenmeli, bakılmalı, ısıtılmalı, havalandırılmalı, ışıklandırılmalıdır? İyi bir evin temel özellikleri. Ev eşyalarının düzenlenmesi. Evin içinin bölümleri, temizlik şartları. Mobilyaların temel özellikleri. Mutfağın, diğer odaların, hamam ve abdest odasının, mobilya takımlarının, sandalyelerin, minderlerin, perdelerin, halıların ve yatak takımlarının temizlenmesi ve bakımlı tutulmasıyla ilgili şartlar



Abdullah Frères, *Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesi Kız Ortaokulu*, 1880-1893 arası.

ve çözümler. Bakır, pirinç, mermer ve mücevherlerin temizliği. Böcek, sinek, tahta kurusu, bit ve pirelerin yok edilmesi için çözümler. Yaz ve kış odalarının temel özellikleri. Yakıtlarla ilgili bilgiler, ocak ve şöminelerin kurulması ve temizlenmesi. Işıklandırmada kullanılan araçlar: Çıra, mum, zeytinyağı, gaz yağı, tabii gaz, lambalar, kandil, gaz lambası.

Mevsimine göre elbiselerin bakımı, dikiş, iç çamaşırı dokuma, halı ve kilim dokuma, halı tezgahları hakkında bilgi. Elbiselerin limon suyu, soda ve sabunla temizlenmesi, kolalanıp ütülenmesi, lekelerin çıkarılması. Nakış, iğne işi, değişik kumaş işleri.

Ekmek yapma, mayalama. Mevsimine göre yiyeceklerin saklanması, mevsim sebze ve meyvelerinin kurutulması, turşu, reçel, şerbet, et kavurması, pastırma, sucuk, sade ve zeytinyağlı yemekler, hamur işleri ve kompostoların yapımı, kiler, ailedeki kişi sayısına göre temel ihtiyaç maddelerinin haftalık asgari tüketiminin belirlenmesi.

Ev eczası: Diş macunu ve ağız temizleme suyu hazırlama, çatlak eller ve dudaklar için krem yapma,

Abdullah Frères, *Öğrenciler, Darüt-Tahsil Özel Okulu*, 1880–1893 arası



tabii ve yapay diş fırçası, banyo süngeri ve lif yapma, bornoz dikme. Şifali bitkilere ve evde hazırlanabilecek ilaçlara giriş. Kanama, zehirlenme vs. ile ilgili bilgiler.

Evde sağlık bilgileri: Yaralar, bereler, burkulma, kemik kırılması, yanıklar. Hastalığını yeni atlatmış kişilerin bakımı. Aile doktoru seçerken aranacak şartlar.

Mevsimine göre giyinme, yeme-içme, yemek zamanlarının ayarlanması, çocukların, orta yaşlıların ve yaşlıların günlük beslenmesi, yaşa göre uyku saatleri, günlük ve haftalık temizlik.

Oturma odasını her zaman misafire hazır tutmayla ilgili bilgiler, âdâp, konuşma, hizmet etme âdâbı, saygı, sevgi, hizmetçilerin sahip olması gereken özellikler, yalnızken yapılacak şeyler, her zaman misafire hazırlıklı, temiz, düzenli olma, misafirlikte uyulacak kurallar.

Günlük bir muhasebe defteri tutma, aylık bütçe hazırlama, tasarruf yapma, kiracılıkta kira şartlarına riayet etme, kira da olsa kendinin de olsa evinin her tür bakımını yapma.[61]

Osmanlı genç kızları, ister evlerinde, ister okulda eğitim almış olsunlar evlerinin haremlerinde her türlü sorumluluğu almak üzere çok iyi hazırlanmış olurlardı. Eş olarak görevlerini yerine getirmek için gerekli bütün bilgi ve becerilerle donanmışlardı. Osmanlı kızları ve erkekleri, pratik bilgileri öğrenmiş olmalarının yanısıra, toplum içinde davranış kuralları ve nezaket konusunda da çok dikkatli biçimde eğitilirlerdi. Evde ve toplum içinde yaşça ileri gelenlerin saygınlığına dayalı sıkı bir hiyerarşi vardı, toplumun her kesimi çocuklarını bu kurallara riayet edecek şekilde yetiştirirdi. Yaşı daha genç olanlar ileri yaştakilere hiçbir zaman saygıda kusur etmezdi, kardeşler arasında bile bu böyleydi. Diğer yandan, büyük kardeşler, küçük kardeşlerinin iyi halinden sorumluydu.

Eş rolü Osmanlı kadınına birçok fayda getiriyordu, bunlar arasında geçiminin sağlanması, kocasının yoldaşlığı, bütün hayatı boyunca ailesinin desteği, toplum içinde kendine güvenli ve saygın bir yer edinme gibi noktalar sayılabilir. Tarafsız Batılı gezginlerin ezici çoğunluğu Osmanlı kadınının kendi hâkimiyet alanını tam anlamıyla kontrol ettiği konusunda ittifak etmiştir. Hatta bazı gezginler, bunun tersini düşünenlere ancak gülüneceğini söyleyecek kadar işi ileri götürmüştür.[62] Batılı gezginlerin seyahatnamelerine göre, kocaları Osmanlı kadınlarına nezaket, şefkat ve saygıyla muamele ediyordu. Batılı kadınlar özellikle Osmanlı erkeklerinin kadınların mahremiyetine gösterdiği saygıdan çok etkilenmişlerdir.

Hem kanun, hem içtimai görenek kadını koruyucu nitelikteydi. Erkeklerin yolda kadınlarla konuşması yasaktı, bu bir yana, bir erkeğin eşinden ve yakın akrabası olan

kadınlardan başka bir kadına doğrudan bakması bile utandırıcı bir şey olarak görülürdü. Bunun çok manidar bir örneği, Sultan Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan'ın emrindeki bir mimar olan Antoine-Ignace Melling (1763-1831) tarafından anlatılmıştır. Kendisi Hatice Sultan'ın sarayında çalışırken saray avlusundaki cariyeleri görebilecek bir yerde duruyormuş, yanındaki ustabaşılar ise onları görmemek için her seferinde başlarını öbür yana çevirerek Allah'ın erkeklere kendi kadınlarından başkasına bakmamayı emrettiğini söylüyormuş.[63] Osmanlı toplumunda Müslüman kadınlara karşı şiddet nadir bir şeydi. Lady Ramsey'in kendi seyahatleri sırasında rastgeldiği bir durumu anlattığı şu ilginç anekdot da erkeklerin kadınlara karşı davranışı konusunda ilginç bir örnektir. Osmanlı İmparatorluğu içinde çok fazla yeri dolaşmış olan Ramsey yalnızca bir kez kadına karşı şiddet uygulandığına şahit olmuştur. Bu durumu şöyle anlatır:

"Pırıl pırıl, harika bir sabahtı, yola çıkmak üzere eşyalarımız hazırlanıyor, kocam da bulunduğumuz bölgeyle ilgili notlar alıyordu. Ben de o ara dolaşmaya çıktım. Bu sırada kulağıma daracık vadinin ötesinden kızgın birinin bağırtısı geldi. Dönüp baktığımda, köylü elbiseleri giyinmiş orta yaşlı bir adamın bağırarak elini kolunu oraya buraya salladığını gördüm, belli ki fena halde tepesi atmıştı. Yanındaki dört ya da beş kadın ellerinde çapalar taşıyordu. Sanıyorum tarlaya gidiyorlardı. Adam birden durdu, yokuşun başında geriye döndü, yanındaki kadınlar da durup geri döndüler. Bu kızgın adamın birkaç metre gerisindeki başka bir kadına seslendiğini duydum, galiba ona eve geri dönmesini emrediyordu. O kadının da gerisinde zar zor yürüyebilen küçük bir çocuk vardı, minicik ayaklarıyla kadına yetişebilmek için elinden geleni yapıyordu.

Adam kükreyerek el kol hareketleri yaparken kadın olduğu yerde öylece duruyordu. Adam dönüp yürümeye başlayınca kadın da arkasından devam ediyordu. Bu böyle üç-dört kez tekrar edince adam iyice köpürdü, kadına doğru atıldı, onu kavradığı gibi havaya kaldırdı (kadın zaten ufacık tefecikti), bütün gücüyle yanlarındaki duvara çarptı. Duyabildiğim kadarıyla kadın hiç ses çıkarmadı, orada öyle tortopak olmuş halde, hiç hareketsiz, elbise bohçası gibi yattı kaldı. Ama tam o sırada kadının yanına neredeyse varmış olan bebek acı ve korku içinde çığlıklar atmaya başladı, adamın yanındaki dört-beş kadın aynı anda eğilip yerden kaptıkları taşları adama atmaya başladılar. Galiba birkaç tanesi isabet etti. Bütün kalbimle isabet etmiş olmasını umuyorum. Adam yaptığından utanmışa benziyordu çünkü kadınların bu hareketini hiç farketmiyormuş gibi arkasını dönüp aceleyle yürümeye başladı, onları kendisini takip etmek üzere geride bıraktı."[64]



Bu anekdotun en dikkate değer yanı kızgın adamın yaptığında ısrar eden karısına uyguladığı şiddet değil, köylü kadınların adamın suistimaline verdiği tepkidir. Bu kadınlar bir erkeğin gücü karşısında ne korkmuş ne de sinmişlerdir. Kendi maddi gelirleri için korkmadıkları da bellidir. Kaba kuvvete anında kaba kuvvetle karşılık vermeleri ahlaki olarak da hukuki olarak da haklı olmalarına güven duyduklarını ifade eden bir durumdur. Üstelik kadınların taş atmasına öfkeli adamın hiçbir karşılık vermemesi onun da kadınlar karşısında haksız olduğunu düşündüğünü gösterir.

Anne ve Çocukların Rolü

Annelik, Osmanlı kadınının toplumdaki yerini daha anlamlı kılar, pekiştirirdi, çünkü Osmanlı toplumunda annelere çok hürmet edilir, kıymet verilirdi. *'Cennet annelerin ayağı altındadır,'* hadisi bu tavrın güçlü bir dinî temeli olduğunu gösterir. Osmanlı kadınları fedakâr annelerdi. Çocuklarına gözlerinden sakınır, onlara çok şefkatli davranırlardı. Anne ya kendisi çocuğunun ihtiyaçlarıyla ilgilenir ya da çocuğa dadılık eden cariyelerin nasıl bakım yaptığını denetlerdi. Çocuklar çoğunlukla haremin geniş sofa odasında bakılıp büyütülürdü. Çocuklar büyüklerle birlikte oturup kalkar haremdeki hayatın tabii bir parçası olarak yaşarlardı. Bu durum, çocukların evin tamamıyla ayrı bir kısmında tutulmasına alışkın olan kimi Viktorya dönemi kadınlarını Osmanlı ailelerinde hem kız hem de erkek çocuklarının anneleri ve dadıları tarafından aşırı derecede sevildiğini, ilgiye boğulduğunu düşünmeye sevketmiştir.

Oğlan çocukları yedi yaşına kadar genelde haremde, annelerinin yanında kalır, bu yaştan sonra selamlıktaki erkeklerin arasına katılmaya başlarlardı. Kızlar evlenip kendi evlerinin sorumluluğunu alana kadar haremde kalırdı. Kızlar da oğlanlar da engin bir sevgi ve şefkatle büyütülür, anneler çocuklarına her türlü terbiye ve nezaket kuralını işlemek için büyük dikkat gösterirdi. Osmanlı kadınları vakitlerini dışarıda değil evde geçirdikleri için hemen hemen bütün zaman ve enerjilerini eşlerine ve çocuklarına verirlerdi. Karşılığında ise çocuklar büyüklerine büyük hürmet gösterir, onları her zaman dikkate alırlardı. Julia Pardoe'ya göre:

"Türklerin temel vasıflarının en güzellerinden bir tanesi de kendi varlık sebepleri olan kişiye gösterdikleri ihtimam ve hürmettir. Anne yol gösteren bilgedir. Ona danışılır, ona dert yanılır, onun söyledikleri büyük bir saygıyla dinlenir, işler onun kararına bırakılır, son saatine kadar el üstünde tutulur, vefatından sonra da büyük bir sevgi ve hasretle anılır."[65]

◂ Rogier, *Halayık Kahve İkram Ediyor,* 1848



Preziosi, *Kayık*, 1861

Anne-babalarla çocuklar arasındaki güçlü bağlar, anne-babaların çocuklarını büyütürken yaptığı fedakârlıklar, çocukların yaşlanmış anne-babaları için yaptığı fedakârlıklar, bütün aile bireylerine karşı tavır ve davranışlarda nezaket, dayanışma, amaç birliği gibi unsurlar, İsviçreli bir aile hukuku profesörüne göre, Osmanlı ailesini 'dünyadaki en sağlam aile ocağı'[66] yapmıştır. Osmanlıların İslam'a sıkı sıkıya bağlı olmaları, ailenin çok önemli olduğu kültürel değerlerini, gelenek ve göreneklerini el üstünde tutup yaşatmaları, bunun yanında mahalle yönetimi sistemi, loncalar, dinî kuruluşlar ve hükümet gibi Osmanlı kurumlarının aileyi desteklemesi ve koruması gibi etkenlerin hepsi Osmanlı ailesinin gücünü sağlayan hayati unsurlardı.

Bir Osmanlı ailesi içinde doğup (1906) büyümüş olan rahmetli Münevver Ayaşlı Hanımefendi kendi tecrübesinden bahisle şöyle der, *"Osmanlı aile hayatındaki güzellik, nezahat ve samimiyet zannetmiyorum ki başka bir yerde olsun. Osmanıldaki İslami hayat, güzel hayatın şahikasındaydı; bugünki deyimle doruk noktasındaydı. Birbirine sevgi, saygı, bayramlarda, kandillerde, küçüklerin büyükleri ziyaretleri, büyüklerin küçüklere okşamaları, iltifatları hakikaten şiir dolu bir hayattı. Osmanlı hayatı neydi diye sorarsanız, benim vereceğim cevap: Güzelliklerle dolu, çiçeklerle bezenmiş bir şiirdi."*[67]

Sosyal Aktiviteler

Osmanlılar sosyal insanlardı. Haremde yaşayan her yaştan, her ırktan, her sınıftan kadının her gün bir arada, karşılıklı etkileşim içinde olmasının yanında, harem dışından gelen kadınlarla da çokça görüşülür, birlikte pek çok şey yapılırdı. Bir toplum olarak Osmanlılar kadını ve erkeğiyle hayatlarındaki önemli olayların sevincini başkalarıyla paylaşmak ya da bu olayları birlikte yadetmek için törenler düzenlerlerdi. Doğum, sünnet, nişan, evlilik, dinî bayramlar vs. hepsi önemli olaylar ve durumlar olup bunlar önceden belirlenmiş gelenek ve göreneklere göre kutlanır, bütün akrabalar bu kutlamalara katılırdı. Bunun yanında, bir bebeğin ilk dişinin çıkması, bir çocuğun ilk defa okula gitmesi ya da ilk defa Kur'ân'ı hatmetmesi, bir kızın ilk defa örtünmesi, bir delikanlının askere gitmesi veya askerden dönmesi, bir yetişkinin hac yolculuğundan dönmesi gibi başka önemli olaylar da kutlanırdı. Kutlamalar yanında birlikte yapılan başka birçok etkinlik de vardı, haftalık hamam ziyaretleri,

misafirliğe gitme, iade-i ziyaretler, alışverişe çıkmalar, piknikler vs. gibi. Osmanlı kadınları yalnızca haremlerinde yaşayıp erkeklere ait kamusal alana girmeseler de hiçbir şekilde tek başına bir hayata mahkum edilmiş değillerdi. Osmanlı kadınlarının istedikleri kadar bir araya gelip bir şeyler yapacakları, sadece kadınlara has bir içtimai mekân mevcuttu. Bu kadınlar dünyası, yirminci yüzyılda, bir Türk romanında, doksanyedi yaşındaki bir Osmanlı kadınının ağzından torununun torununa şöyle anlatılır:

"O vakit erkeklerden ayrı bir kadınlar âlemi vardı ki şimdi tamamiyle dağıldı. Bu âlem pek genişti. Binlerce kadın birbiriyle konuşur, görüşür, eğlenirdi. Kendilerine mahsus eğlenceleri, zevkleri vardı. Moda yoktu. Annelerinin esvaplarını kızlar giyer, büyük annelerinin mücevherlerini torunlar takardı. Sırmalı çedik pabuçlar, kırmızı feraceler… Ah, hele kırmızı feraceler… Baharın yeşil çimenleri üzerinde, seyir yerlerinde kadınlar tıpkı birer gelincik çiçeği gibi parlarlardı. Hiç aralarında çirkin, yani zayıf, hastalıklı yoktu. Erkekler yalnız kadınlarını tanırlar, işlerinden sonra erkence evlerine gelirlerdi., zevcelerine doyulmaz aşk ve muhabbet sahneleri ibda ederlerdi… Kıraathaneler, gazinolar, birahaneler, kulüpler, tiyatrolar, kafeşantanlar, … bütün bu Türk kadınlarını tenha evlerde unutulmuş bir bekçi gibi bırakan felaket mahalleri yoktu. Kadınlar erkekleriyle üzülmeden yaşıyor, sonra o vakit ki büyük evlerin, büyük sofalarında havuzlu, kameriyeli bahçelerinde, bostanlarda, deniz kenarlarında, cesim, nadir yalılarda toplanıyorlar, eğleniyorlar, mesut oluyorlardı. Ne oyunlar, ne âdetler, ne zevkler vardı ki bugün hepsi tamamiyle unutulmuştu.

Her şey bizim için zevk, eğlence idi. Her şey: Çocukluk, mektebe başlayış, feraceye giriş, kocaya varış, doğuruş, hatta ihtiyarlayış bile… Bunların hep ayinleri vardı. Her kadının bu devirleri birçok kadınlar için bir zevk, bir eğlence vesilesi olurdu. Bütün hayatımız eğlence içinde geçerdi. Bir hafta olmazdı ki bir mektebe başlama, bir sünnet, bir düğün, bir lohusa cemiyeti görmeyelim. Esvaplarımız, kınalarımız bile eğlence vesilesi olurdu. Manilerimiz, şarkılarımız vardı. Toplanır, aramızda müşavere eder, kış geceleri divanlardan tefe'ül ederdik, mevsimler bile bir eğlence idi. Her mevsimin kendine mahsus âdeti, eğlencesi, ananesi vardı. "[68]

Düğünler

Osmanlı kadınının hayatındaki en önemli olaylardan biri, elbette ki, düğünüydü. Evlilikler görücü usulüyle gerçekleştiği için, evlenme süreci müstakbel damadın annesiyle arayı yapan kişinin, ki bu bir akraba, arkadaş, komşu ya da bu işin erbabı biri olabilir, gelinlik kızın evine yapılan bir ziyaretle başlardı. Ziyaretin sebebi müstakbel kayınvalidenin kızı yakından görmesini sağlamaktı. Ziyaretçiler evin en güzel odasına buyur edildikten ve genç kız o gün için giyinip hazırlandıktan sonra, misafirlere kendi eliyle Türk kahvesi ikram ederdi. Müstakbel damadın annesi kahvesini ağır ağır yudumlarken temkinli bir şekilde kızı süzerdi. Kahveler biter bitmez genç kız fincanları bir tepsiye toplar odadan çekilirdi.

Kadın kızı beğenirse, kocasını ve oğlunu haberdar eder, ardından ailecek bir karara varılırdı. Karar olumlu olursa, oğlanın babasıyla birlikte erkek akrabaları kızın babasını ziyaret eder, gelin adayını babasından isterlerdi. Kızın babası cevabını vermeden önce, şayet arada bir tanışıklık yoksa, oğlanın ailesinin nasıl insanlar olduklarını, maddi durumlarını vs. araştırırdı. Bundan sonra kızın ailesi biraraya gelip teklifi kabul edip etmeyeceklerine karar verirdi. Eğer aile teklifi kabul eder, kız da evet derse, kızın babası evlilik sürecini başlatırdı. İki aile arasında gelip gitmeler olurdu. Bu ziyaretler sırasında evlilik şartları üzerinde konuşulur, ortak kararlar alınır, hediyeler alınıp verilirdi.

İki taraf arasında görüşülen en önemli konulardan biri geline ne kadar mehir ödeneceğiydi. Mehir, gelinin evlendiği yere götürdüğü çeyizden ve kız babasına verilen başlık parasından farklı olarak, damadın geline ödediği para veya verdiği yahut vermeyi taahhüt ettiği mülke verilen isimdir. İslam mehir verilmesini şart kılmıştır, mehir şartları üzerinde bir karara varılıp gerekli ödeme yapılmadan evlilik gerçekleşemez. Osmanlılar zamanında mehirin bir kısmı evlilikten önce ödenir, bir kısmı da boşanma ya da kocanın ölmesi gibi bir durumun vuku bulması halinde ödenmek üzere bırakılırdı. Mehir boşanma ya da ölüm durumunda kadın için hem maddi bir güvence, hem de erkeği boşanmaktan caydırıcı bir etkendi. Mehirin miktarı genelde gelinin içtimai statüsüne göre değişirdi.

İki aile arasında bütün şartlar belirlenip onaylandıktan sonra, çift nişanlanırdı. Gelinin ailesinden damadın ailesine büyük bir hediye bohçası yollanır, bohçanın içinde çeşitli tatlılar, damat ve damadın aile efradı için hediyeler bulunurdu. Kızın ailesinin gücü yetiyorsa, akrabalar için de hediye konurdu. Karşılığında damadın ailesinden gelinin ailesine türlü yiyecekler ve hediyelerle dolu daha kapsamlıca tertip edilmiş bir bohça gelirdi. Fanny Blunt bu bohçayı şöyle anlatmıştır:

"Nişan takımı, nişan bohçasına göre daha bir inceden inceye hazırlanırdı. Zengin aileler nişan takımını beş ayrı tepsi halinde gönderir, bunları beş hizmetçi başlarında taşırdı. İlk tepside gelin ve gelinin hanım akrabaları için alımlı 'çıtpıt'lar yani ev terlikleri ile ailenin hizmetçileri için daha az şık terlikler olurdu. Tepside ayrıca, gümüş bir el aynası, küçük kristal şişelerde parfümler, içine hem evlilik hem de nişan yüzüğü yerine geçen yüzüğün konduğu telkari işi gümüş bir kutu veya çekmece bulunurdu. Yüzük genelde tek taş bir zümrüt, yakut veya elmasla süslenmiş olurdu. İkinci tepsiye çiçekler, üçüncü tepsiye meyve sepetleri, dördüncü tepsiye tatlılar, baharatlar, kahve, renkli mumlar ve Mekke





Melling, *Türk Düğün Alayı*, 1840

kınası ile dolu sepetler konurdu. Beşinci tepside ise gelinlik elbise kumaşıyla birlikte başka kumaşlar, ayrıca gelin hamamı için sedef kakmalı, tokaları incilerle süslenmiş bir çift nalın, küçük bir gümüş leğen ile ince ince süslenmiş taraklar olurdu. Bu tepsilerin hepsi tüllere sarılır kurdelalarla bezenirdi."[69]









Bruyn, *Kadın Başlıkları*, 1700

Daha sonra belirlenen bir tarihte, gelinin evinde, imamın, gelin ve damadın babalarıyla erkek şahitlerin huzurunda resmî olarak nikah kıyılırdı. Daha sonra iki taraf arasında bir evlilik anlaşması imzalanır, bu anlaşmada gelinle damadın özellikle belirtmek istediği şartlar sıralanırdı, mehir miktarı bunlardan biriydi. Gelin, nikah törenini yan odadan takip eder, damat ise ya törende hazır olur ya da onu temsilen bir başkası bulunurdu. Resmî nikah töreninin ardından iki taraf için akşam yemeği verilirdi..

Çiftin evliliğinin herkesçe kutlanması için, belirlenmiş bir tarihte de düğün töreni yapılırdı. Zifaf gecesi perşembe olur, bundan önceki her şeyin zamanı geleneksel olarak belirlenmiş bir düzene göre ilerlerdi. Düğün gecesinden önceki pazartesi günü gelinin çeyizi ve eşyaları kafile halinde damadın evine götürülür, burada hanım akrabaların, dostların, komşuların ve ziyaretçilerin görüp beğenmesi için sergilenirdi. Anneler kız çocuklarının çeyizini onlar doğduktan kısa bir sure sonra hazırlamaya başlarlardı, kız çocuğu kendisi de bir şeyler yapabilecek yaşa geldiğinde çeyizinin hazırlanmasına katkıda bulunmaya başlardı. Gelin kızın çeyizinde genelde şunlar olurdu:

"Çeşit çeşit gümüş tepsiler, kaseler, su testileri -19. yüzyılda bunlara bir çeşit boyalı camdan yapılms, sarmal şeklinde beyaz çizgilerin süslediği bir vazo olan çeşm-i bülbüller de dahil olmuştur-, laledan denilen lale vazoları, kristal kaseler, çoğu kez gelinin kendi eliyle hazırladığı altın veya gümüş sırmalı örtüler, cam mahfazalar içinde mücevherler, oda takımları yani iki ayrı odayı döşeyecek eşyalar örneğin mangallar, sedef kakmalı tabureler, halılar, saçaklı paspaslar, divan örtüleri, aynı kumaştan yastık yüzleri ve perdeler -ki bu çoğu kez sırmalı kırmızı kadifeden olur-, mutfak, yemek ve abdest eşyaları. Faraşlar bile ince işlerle süslüdür, bunlar genelde gümüş kakmalı cevizden olur. Hemen hemen elli adet kadar yatak takımı. Tabii gelin kızın gardrobunu da unutmamak gerekir. Geceliklerden yaşmaklara kadar pek çok şey gelin tarafından sırmalarla işlenmiştir."[70]

Çeyiz eşyaları yeni evli çifte ayrılan odalarda göz alıcı biçimde sergilenirdi. Odalar itinayla döşenir, kadınlar ve kızlar bir köşeye en güzel kumaş ve işlemelerden cibinlikli bir kürsü hazırlar, gelin düğün kutlamaları boyunca bir kraliçe gibi burada oturur, kocasını ve ziyarete gelen kadınları burada kabul ederdi.

Kutlamalar salı günü hamamda devam ederdi. Gelinin hamama götürülmesi başlı başına bir törendi. Geleneksel gelin hamamına gelinin akraba ve arkadaşları katılır, masraflar ise damat tarafından karşılanırdı. (...) Saçları örülüp kıymetli taşlar ve altın pullarla süslenirdi. Daha sonra kendisini bekleyen misafirlerin olduğu soğukluk kısmına geçerdi. Oradaki hanımların ellerini öper, tebriklerini kabul ederdi. Hanım müzisyenler, şarkıcılar, rakkaslar eşliğinde eğlence tertip edilir, gelin tüllerle kurdelalarla bezeli kürsüsünden eğlenceyi seyrederdi. Misafirlere ikramda bulunulurdu. Gelinin, hamamdan sonra gelinliğini giyene kadar geçen süre içinde ödünç kıyafetler giymesi âdettendi.[71]

Şerbet mahraması.



Çarşamba günü öğleden sonra damadın kadın akrabaları gelinin evine ziyarette bulunurdu. Kapıda gelinin annesi ve arkadaşları tarafından karşılanan misafirler üst kattaki oturma odasına çıkarılırdı. Tütün ve kahve ikramından hemen sonra hâlâ ödünç giysiler giyen gelin bir defadan fazla evlenmemiş iki kadının eşliğinde içeri girerdi. Kayınvalidesinin elini öptükten sonra diğer kadınların da elini öper, ardından da geçip birkaç dakika kayınvalidesinin yanında otururdu. Gelin ve kayınvalide sevgi ve bağlılık ifadesi olarak birer kez ısırdıkları şeker parçalarını aralarında değiş tokuş ederlerdi. Müzisyenler ve rakkaslarla bir süre hoşça vakit geçiren kayınvalideyle yanındakiler kalkmak için izin isterler, bu sırada akşamki kına gecesine davet edilirlerdi. Gelin, kayınvalidesiyle diğer misafirleri kapıya kadar uğurlar, misafirler burada gelinin başından aşağı bozuk para saçarlardı. Kapının hemen yakınında bekleyen çocuklarla dilenciler düğünlerde hep atılan bu paraları toplayıp ceplerine koyarlardı.

O gece bir tür genç kızlığa veda sayılan kına gecesi yapılırdı. Lucy Garnett kına gecelerini şöyle anlatır:

"Misafirler akşam tekrar toplanır, içlerindeki gençlere ufak mumlar verilir, bunlar daha sonra gelinin arkasından müzisyenler ve rakkaslar eşliğinde bahçeye inerler. Uzun, dalgalanan bir sıra halinde, çiçek kokularının, ağaç altlarının, çalılıkların arasında bol işlemeli elbiseleriyle, parlak mücevherleriyle, aydınlık yüzleri, mum ışığında parıldayan gür saçlarıyla, esmer tenli çingene kızlarının kastanyetlerinin şıngırtısına, hareketli ezgilerine ayaklarıyla ritim tutarak ilerlerlerdi, öyle ki onları seyrederken insan gece eğlencesine çıkmış periler sanabilir. Eve tekrar gelindiğinde, göz alıcı elbisesini artık çıkarmış olan gelin kız tekrardan misafir odasına gelir, sol kolunu alnının üstüne çapraz biçimde koymuş halde odanın merkezine yerleştirilmiş tabureye oturur. Daha sonra sağ elinin parmaklarına derin bir tabaka halinde kına yakılır. Gelinin annesi kızının kınalı eline altın bir pul kondurur, aynı şeyi diğer misafirler de tekrar ederler. Kınalı ele ipek kese giydirilir, gelinin eli yüzü üstünde çapraz halde durmaktadır, bu sırada sol ele de kına yakılır, aynı şekilde o el de süslenip kese giydirilir. Gelinin ayak parmaklarına da kına yakıldıktan sonra bu tören sona ermiş olur, çingene kızları hareketli bir pandomim dansı yapar, misafirler arasındaki önde gelen hanımların tam önünde danslarını abartılı

duruşlarla bitirerek bahşiş beklerler, nitekim bahşişi ev sahibinin olduğu kadar misafirlerin de vermesi âdettendir. Bütün bunların ardından gelin istirahate çekilir, kınanın parmaklarına geçerek kehribar tonunda bir renk bırakmasına kadar beklenir, ondan sonra da gelinin elleri yıkanır."[72]

Perşembe gecesi gelin, her yanı altın, gümüş tellerle, incilerle süslenmiş düğün kıyafetini giyerdi. Kıyafet genelde koyu kırmızı tonlarında bir kadifeden her yanı işlemeli bir elbiseyle altına giyilen ipek bluz ve ipek şalvardan oluşurdu. Gelin elbisesinin işlemesinde kullanılan en güzel desenlerden birtanesi *bindallı*dır, çok zarif bir dal halinde elbisenin hemen hemen tamamını kaplardı. Gelin, altın, inci, elmas ve diğer değerli taşlar da olmak üzere türlü türlü mücevherler takardı. Saçı parlak tellerle ince ince örülür, başına genişçe bir başörtü örterek bunu elbisesinin üstüne salardı. İstenirse, baş örtüsüyle birlikte gümüş süslemeli bir başka parça ya da altın pullarla süslenmiş fes de kullanılırdı. Gelin varlıklı bir aileden geliyorsa değerli taşlarla donanmış bir taç da taktığı olurdu.

Hazırlanıp süslenmesi tamamlanan gelinin 'gelin kuşağı'nı bağlatmak üzere babasının yanına çıkması âdettendi. Metalden yapılma ya da şal şeklindeki kemeri kızının beline bağlayan baba, evinden henüz çıkmamış kızına son bir kez elini öptürürdü.[73] Bu törenden sonra gelin, damadın ailesi tarafından alınır, yeni evine götürülürdü. Erkeklerin at üstünde, kadınların at arabalarında ilerlediği düğün alayı çok renkli olurdu. Gelinin yanında çiftin birbirini tanımasına yardımcı olmak üzere bir yenge bulunurdu. Kimi zaman yoldan geçenler düğün alayının önü keser, birkaç altın lira almadan yolu açmazlardı, gelin alındıktan sonra para dağıtmanın âdet olduğunu herkes zaten bilirdi.

Damat düğün alayına katılmaz, gelin geldiğinde onu kapıda karşılamak üzere evde kalırdı. Düğün alayı damadın evine varınca, damatla yenge, gelini gelin odasına götürürdü, bu oda önceden bunun için hazırlanmış olurdu. Burada damat gelinle ilk defa birkaç dakikalığına yalnız kalırdı. Daha sonra damat erkek misafirlerinin yanına gider, ellerinde hediyeleriyle gelen kadın akrabalar gelin odasına girerek hem geline hem de çeyizine bakarlardı.

Akşam ezanına kadar geçen süre boyunca misafirler, kadınlar haremlikte erkekler selamlıkta olmak üzere, ağırlanır, doyurulur, eğlendirilirdi. Ezan okununca damat ve misafirleri namazı kılmaya camiye giderdi. Eve dönüşlerinin ardından damat hayır duaları arasında gelin odasına yollanırdı. Yenge damadı içeriye alır, gelin onu bekliyor olurdu. Damat eğer daha önce gelinin duvağını kaldırmamışsa şimdi kaldırır, yüz görümlüğü olarak geline bir hediye verirdi. Yenge bu sırada damatla gelinin yanından çıkıp ikisine hafif bir akşam yemeği hazırlamaya koyulurdu. Yemekten sonra çift geceyi geçirmek üzere yalnız bırakılırdı. Yenge, kendisine ihtiyaç duyulduğu takdirde hazır bulunmak için yakında olurdu. Düğün töreni iki gün daha, ziyaretler ve ikramlarla devam ederdi.

Osmanlı toplumunda kadına büyük kıymet verilirdi, özellikle düğünlerde yapılan âdet ve merasimlere bakıldığında, bu daha iyi anlaşılır. Düğün kutlamalarının başlangıcından bitimine kadar bütün hareket ve ilginin odağında gelin vardır. Geline tıpkı bir kraliçeymişçesine muamele edilir, yaptıkları hep bir törenle, kutlamayla işaretlenirdi. Gelinin hamamı ve kınası bile diğer kadınların katılmasıyla gerçekleşen birer tören şeklindeydi. Çeyizin gönderilmesi, gelinin alınması eş-dost herkesin hazır bulunduğu kutlamalarla gerçekleşirdi. Gelinin genç kızlıktan evliliğe geçişi hem ailesi, hem arkadaşları hem de yabancılar tarafından paylaşılan, kutlanan bir durumdu. Osmanlı gelinleri içinde yaşadıkları topluluğun hepsinden destek, dua, iyi dilekler alır, böylece hayatlarının bu yeni dönemine güçlü, olumlu duygularla başlamış olurlardı.

Doğum

Evli bir kadının anneliğe ilk adımını atması da Osmanlı toplumunda özenle kutlanan olaylardan biriydi. Kadının bundan sonraki doğumları da kutlanırdı ama ilkinin yeri ayrıydı. Yeni anne doğum sandalyesi denen bir sandalye üstünde çocuğunu doğururdu. Bu sandalyenin özelliği arkalığının ve kolçaklarının yüksek, tabanının ise doğuma yardımcı olmak üzere oyulmuş olmasıydı. Anne adayının yanında doğumu yaptırmak üzere tecrübeli bir ebe bulunurdu. Bebek doğar doğmaz orada hazır bulunan kadınlar şehadet getirirdi. Ebe bebeğin göbek bağını kestikten sonra müslin bir bezle kundaklardı. Lohusa adı verilen taze anne kendisine doğum sonrası için hazırlanmış divanın üstüne uzanırdı. Divan, göz alıcı işlemelerle

bezenmiş yastıklarla, çarşaflarla, saten ya da kadifeden yatak örtüleriyle donanmış olurdu. Yatağın başucuna nazardan korunmak için işlemeli bir çanta içinde Kur'ân-ı Kerim asılırdı. Daha sonra bebeğin sağ kulağına ezan ile şehadet, sol kulağına ise besmele okumak üzere baba içeri çağrılırdı. Baba bebeğin ismini de kulağına üç kez okurdu.

Eğer yeni anne kendini biraz toparlamışsa, üçüncü günde aile ve arkadaşların katıldığı bir doğum kutlaması yapılırdı. Julia Pardoe bu kutlamayı şu sözlerle anlatmıştır:

"Daha hanımın odasına varmadan içeriden gelen gürültüyle sağır olacağımı sandım, şarkı söyleyen kadın sesleri teflerin şıngırtısına, misafirlerin kahkahaları, hizmetçilerin bağırışlarına, kahve fincanlarının çın çınları şerbet bardaklarınınkine karışmıştı. Öyle ki daha yeni doğum yapmış bir hastanın odasına alındığıma neredeyse inanamayacaktım.

Oda kapısının tam karşısında hanımın perdeleri açılmış yatağı duruyordu. Ayrıca kaşmir şallardan yapılma fistolu bir cibinlik de hazırlanmış, gümüş ve altın renginde tellerle dokunmuş örtülerle tutturulmuştu. Hanım bunlardan elli tanesine daha sahip olduğu ve hepsi de dar bir alanda güzelce sergilenemeyeceği için geri kalan gösterişli örtüler odanın tavanına çapraz biçimde çekilmiş ipe serilmişti. Şallara çiçekli, altın ya da gümüş sırmalı renk renk yemeniler iliştirilmiş, bunların içine portakallar, limonlar, meyve şekerlemeleri konmuştu. Yatağın baş ucuna pembe basma satenden iki tane yatak örtüsü dürülüp yerleştirilmiş, duvara çizgili kırma bir örtü asılmıştı, örtünün yere değen kısmı uzun püsküllerle süslüydü.

Bebek, beyaz saten üstüne renkli ipek nakışlarla bezenmiş, kenarları çarşaf gibi dürülmüş bir minderde yatıyordu, minder bir yana, bebeğin kendisi zaten altın rengi lüks kumaşlara, pırlantalara boğulmuştu ama benim en çok dikkatimi çeken genç anne oldu.



Doğum sandalyesi
18-19. yüzyıl

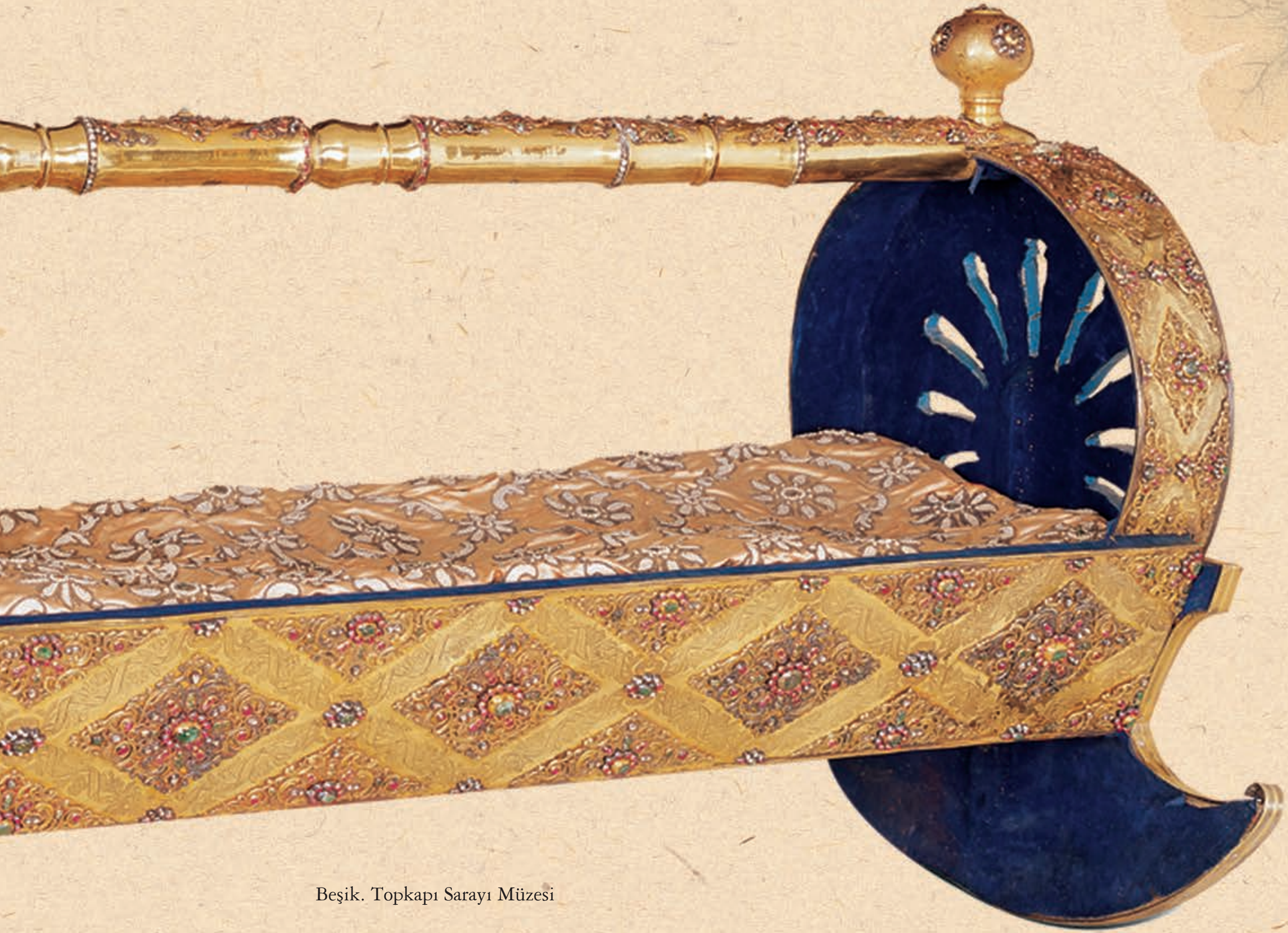
Bel hizasının altına kadar uzanan koyu renk saçları yirmi- otuz belik halinde örülmüştü. Boynu sıra sıra iri incilerle süslenmiş, bunların arasına da, göğsünün üstüne gelecek şekilde bir elmas parçası konmuştu. İç gömleğinin kenarına çok zarif altın boncuklar dikilmişti, bunlar tam göğsünün ortasında birleşiyordu. Üstüne gayet gösterişli bir şal sarınmıştı. Başına gümüşle işlenmiş mavi bir örtü almıştı. Baş örtüsü serpme pırlantayla kaplı, kenarları büyük altın pullarla süslüydü, pullar genç annenin omuzlarına dökülüyor, parlak küpelerini neredeyse kapatıyordu. Saten entarisi çok göz alıcı renkteydi, şalvarı açık pembe ipektendi, her yanı gümüş rengi puanlarla kaplıydı. Yastığının kenarına bir vazo içinde beyaz zambaklar yerleştirilmişti. Yanında ise tavus kuşu tüylerinden yapılma bir yelpazeyle, boyanarak süslenmiş bir mendil duruyordu."[74]



Yeni anne iç organlarının iyileşebilmesi için kırk gün lohusa kalırdı. Doğumun kırkıncı gününde hamamda teferruatlı bir tören düzenlenirdi. Anne ve bebeği özel bir merasimle yıkanırdı. Annenin vücuduna 'bal ile güzel kokulu çeşnilerden yapılan, güçlendirici, iyileştirici' sağaltıcı bir merhem sürülürdü.[75] Bir saat kadar sonra merhem yıkanır, taze anne, kenarları altın ya da gümüş tellerle işlenmiş bir elbise giyinmiş olarak soğukluktaki misafirlerin yanına gelir, yaşlıların elini öperdi. Bundan sonra akşama kadar eğlence tertip edilir, ikramlarda bulunulurdu.

Hareme sık sık misafir gelmesi de alışıldık bir durumdu. Akraba ziyaretleri genelde günübirlik değil daha uzun olurdu. Osmanlı kadınlarının misafir ağırlamak üzere ayda bir düzenledikleri kabul günleri vardı. Habersiz misafirlere ve kadın satıcılara da kapı her zaman açıktı. Bunun yanında uzun, soğuk kış gecelerinde hoşça vakit geçirmek için hareme masalcı kadınlar

davet edilirdi. Çeyiz hazırlama işi kadınların, genç kızların ve diğer kadın akrabaların hayli uzun zamanını alırdı. Osmanlı kadınlarının çoğu nakış konusunda son derece mahirdi; her çeşit giyimi, örtüyü, havluyu vs. kendi elleriyle süsler, güzelleştirirlerdi.



Beşik. Topkapı Sarayı Müzesi



Melling, *Hatice Sultan Sarayı*, 19. yüzyıl



Mübarek Gün ve Geceler



Duvar dekorasyonu.
Yemiş Odası,
Topkapı Sarayı Müzesi

Haremdeki bir başka mühim kutlama da bayram ve kandil günlerinde yapılanıydı. İslam'da Hazreti Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) doğum günü, anne rahmine düştüğü gün, semaya yükseltildiği gün gibi belli olayların anılması için düzenlenen dinî kutlamalar, yani kandiller vardır ve bunların sayısı bellidir. En büyük iki dinî kutlamadan biriyse dört gün süren Kurban Bayramı'dır, Hazreti İbrahim'in (a.s.) oğlu İsmail yerine bir koçu kurban etmesini anmak üzere kutlanır. Kurban Bayramı'nda maddi durumu elveren Müslümanlar koyun ya da başkalarıyla ortak olarak inek, deve kurban ederler. Kurban edilen hayvanın etinin üçte biri fakirlere, üçte biri akrabalara dağıtılır, üçte biri de ailenin kendisine kalır. Bayramda kurban kesmenin yanında akraba, eş-dost ziyaretleri yapılır, aile fertlerine ve çocuklara hediyeler verilir, fakirlere sadaka dağıtılır.

Diğer önemli dinî kutlama ise Hicri takvime göre belirlenen ramazan ayında tutulan oruçların ve ibadetlerin ardından gelen Ramazan Bayramı'dır, Emine Fuat Tugay çocukluğunun ramazanlarıyla ilgili olarak şunları anlatır:

"Ramazan ayı boyunca evlerin kapıları herkese açık olurdu. Evimizde bütün bir ay boyunca bir imamla müezzin görevli olur, müezzin bahçeye inen merdivenlerin başına geçerek akşam ezanını okurdu. Erkekler için evin ana salonuna kıble yönünde seccadeler serilir, aynı şekilde oturma odaları da kadınlar için hazır edilirdi…İftar vaktinin girdiğini haber vermek üzere top patlar patlamaz zeytin ekmekle oruç açılır, arkasından akşam namazı kılınırdı. Ev ahalisi, yatılı misafirler, iftar için gelmiş yabancılar iftar etmek üzere hep birlikte masalara otururdu. Erkekler babamın tanıdığı olsalar da olmasalar da salonda ağırlanırdı. Babam ise iftarını kendi misafirleriyle ayrıca açardı, ama bütün misafirlere

sunulan yemekler aynıydı. İftara tanımadığımız kadınlar pek gelmezdi ama yine de 'Allah misafir'leri için bir masa hep hazır bulunurdu. İftarlarda özel yemekler verilirdi. Siyah ve yeşil zeytin, çeşit çeşit dilim peynirler, farklı çeşnilerde reçeller, ince dilimler halinde koyun veya hindi pirzolası, kurutulmuş koyun ya da hindi eti gibi. Bu son saydıklarım sarmısakla tatlandırılmış olup (bunlardan başka sarımsaklı yemek konaklarda hiç yenmezdi) herkesin tabağının yanına küçük tabaklar içinde ayrıca konurdu. Su bardaklarının yanında her zaman şerbet bardakları olurdu. Yemek, bir kaide olarak, önce çorbayla başlar, arkasından peynir, et, kavurma veya kurutulmuş etle yapılmış yumurta gelirdi. Daha birçok ana yemeğin ardından sofraya konan güllaçla (kağıt gibi incecik, kuru nişasta yufkalarından yapılma bir tatlı) iftar sona ermiş olurdu. Müezzin, iftardan iki saat sonra günün son namazı olan yatsı namazı için ezan okurdu. Yalnızca ramazanlarda yatsı namazının hemen ardından Teravih namazı kılınır, ikisi birlikte bir saatten fazla sürerdi. Babam, oğulları, ev halkı ve kendilerine katılan misafirleriyle bu namazların hiçbirini kaçırmadan kılardı. Ben de oturma odasında diğer kadınlarla birlikte namaz kılardım. Bu odanın açık olan çift kanatlı kapısının önüne paravanlar konur, bu sayede kadınlar erkeklere görünmeksizin imamın kıraatini duyarlardı. Oruç tutanlar günde yalnızca iki öğün yiyebilirdi, bunlardan biri gün doğmadan bir saat önce yenen 'sahur' diğeri de gün batımında yenen 'iftar' idi. Aradaki süre boyunca, kimsenin boğazından bir lokma geçmezdi, tütün içmek de yasaktı çünkü duman yutulabilirdi."[76]

Teravih namazından sonra insanlar genelde yatmaz, sahur vaktine kadar ayakta kalırdı. Bu sürenin bir kısmı ibadetle geçirilir ama ayrıca haremde eğlenceler de olurdu. Ramazan ayının en aranan kişileri masalcı kadınlardı, bunlar masallarıyla misafirleri hoş tutmak için özellikle tutulurdu. Ayrıca ramazan ayına has halk eğlenceleri de düzenlenirdi. Minarelerin üstüne kandiller asılır, arasına çeşitli tasvirlerin, iyi dileklerin görüldüğü mahyalar gerilirdi.

Ramazan'ın yirmiyedinci gecesi son derece kutsal sayılan *Kadir Gecesi*'dir. Bu gecede yapılan ibadetler bin yıllık gece ibadeti kadar hayırlıdır. Kadir gecelerinde camiler insanlarla dolup taşar, kimileri sabaha kadar ibadete devam ederdi. Normalde vakit namazlarını kılmak için camiye gitmeyen kadınların o gün camiye gittiği olurdu. Bunun yanında kimi kadınlar da kendi haremlerinin sessizliğinde ibadet ederek geceyi geçirirlerdi.

Ramazan ayının bitiminden itibaren üç gün boyunca sürecek olan bayram kutlamaları için hazırlıklar bir hafta öncesinden başlardı. Evler baştan aşağı temizlenir, gelecek misafirlere ikram etmek için baklava gibi tatlılar yapılırdı. Herkese yeni bir takım elbise alınır ya da dikilirdi. Lucy Garnett Ramazan Bayramı'nın nasıl geçtiğini şöyle anlatır:

"Ramazan'ın sona erişi üç gün süren bayramla kutlanır, buna aynı zamanda 'Oruç bozma', 'Sadaka Bayramı' gibi adlar da verilir. Bayram boyunca hiç kimse çalışmaz. Varlıklı kişiler Bayram'ın ilk gününde çocuklarına, kölelerine, çalışanlarına hediyeler sunar, fakirlere bol bol sadaka dağıtır. Bayram sabahı sokaklar bayram kıyafetlerini giymiş bir evden öbürüne dolaşarak eşe-dosta, amirlerine bayram ziyaretinde bulunan insanlarla dolup taşar. Öğle namazının camide kılınmasının ardından bütün Müslümanlar kendini ölçülü bir eğlenceye kaptırır."[77]

Gezintiler

Osmanlı kadınları, arkadaş, akraba, komşu ziyaretlerinde bulunmak, başka haremlerde düğün, doğum vs. gibi özel kutlamalara katılmak, kısa gezintilerle, tanıdık ziyaretleriyle bayram kutlamak yanında haftada bir de hamama giderlerdi. O gün kadınların diğer kadınlarla sohbet edip hoşça vakit geçirmeleri için de bir vesileydi. Kadınlar hamama giderken yanlarında küçük çocuklarını da götürür, hamam için gerekli havlu, leğen, sabun, tarak gibi malzemelerin bulunduğu bohçaları taşıyan köleleri onlara eşlik ederdi. Hizmetçiler de yanlarında hamam sonrasında giymek için ayrı kıyafet bulundurur, hamam bütün gün süreceği için bolca nevale götürülürdü.

Hamamın içinde kadınlar yüksek tabanlı takunyalar giyerdi, genelde gümüş ya da sedef kakmalı olan takunyalar ince keten bir sargıyla süslenmiş olurdu. Hamamın birçok bölmesi vardı, bunlardan ilkine giyinme odası denirdi. Julia Pardoe burasını şöyle tarif eder:

"Ufak bir giriş avlusunu geçtikten sonra zemini mermer döşeli büyük bir salona girdik, salonun etrafı sütunlar üstünde iki sıra halinde yükselen sundurmalı galerilerle çevrilmişti, bunlardan ilk katta olanı yerden bir metre kadar yüksekteydi. Galeriler ince desenli halılarla ve şiltelerle kaplıydı, şiltelerin üstüne parlak döşemelik kumaşlar yahut fes kırmızısı renginde peluşlar serilmiş, üstlerine bolca minder atılmıştı. Sütunlar arasında kalan yerler dokuz-on santim yüksekliğindeki duvarcıklarla bölmelere ayrılmıştı, ben içeri girdiğimde, -tabiri caizse-

locaların bizim için ayrılanı dışında hepsi dolmuştu.

Salonun tam ortasında beyaz mermerden, büyük, gösterişli bir çeşme bulunuyordu. Çeşmenin suyu istiridye kabuğu şeklindeki dört büyük oluğa akıyor, oradan da daha geniş bir havuza dökülerek dünyanın en hoş, en rahatlatıcı namelerini çıkarıyordu. Çeşmenin etrafı az önce bahsettiğim kumaşlarla kaplanmış dört sedirle çevriliydi, sedirlerden birinde, arkasını göz alıcı şallarla kaplı yastıklara vermiş genç, güzel bir kadın bebeğini emziriyordu.."[78]

Hamamın ikinci kısmına 'soğukluk' denirdi, kadınlar ana hamam kısmından ya da 'sıcaklık'tan döndükten sonra uzanıp dinlenmek, biraz rahatlamak için burada vakit geçirirlerdi. Ana bölmede şahsa ait hamam odası kiralamaya gücü yetmeyenler için birçok (Pardoe'nun saydığına göre sekiz tane) çeşme bulunurdu. İki tane kurna, biri sıcak su, biri soğuk su olmak üzere mermer bir havuzun içine akar, oradan suyu alan tellaklar veya köleler yıkanmaya gelen kişinin üstüne dökerlerdi. Kadınlar sıcaklıkta genelde birkaç saat geçirir, burada, tıpkı günümüzün saunalarında olduğu gibi, her türlü temizlik ve bakım yapılırdı. Saçlar ve tırnaklar tabii boyalarla veya kınayla boyanırdı.





Tristam (Tristram) *Haliç'te Gezinti*, 1888

Hamam bitip kadınlar soğuklukta bir süre dinlendikten sonra çok şenlikli bir havanın hâkim olduğu giriş kısmına geri dönerlerdi. Burada yemek yenir, müzik dinlenir, sohbet edilirdi. Evden getirilen yemeklerin yanısıra, hamam da meyve, muhallebi, şerbet, limonata da satılırdı. En son olup bitenlerden birbirini haberdar eden kadınlar gün bitiminde kendi haremlerinin mahremiyetine geri dönerlerdi.

Osmanlı kadınlarının en sevdiği gezintilerden biri de pikniklerdi. Güzel havalarda kadınlar kalabalık gruplar halinde Kağıthane Çayırları'na, Göksu Vadisi'ne ya da Boğaz kenarındaki başka mesire yerlerine giderlerdi. Buralara genelde öküzlerin çektiği üstü kapalı arabalarla varılırdı. Erkekler genelde ata ya da katıra binerdi. Eğer Boğaz'ın karşı yakasına geçiliyorsa, kayığa binilirdi. Piknik alanına gelindikten sonra, erkekler ayrı yerde, kadınlarla çocuklar ayrı yerde otururdu. Hizmetçiler de piknik sofralarını kurardı. Evden bol bol yiyecek getirilirdi, bundan başka muhallebi, şerbet, türlü türlü tatlılar satan bir sürü kişi olurdu. Osmanlıların kadınları da erkekleri de doğayı büyük bir aşkla severdi, piknikler bundan en çok zevk duyabilecekleri ortamlardı. Julia Pardoe, Osmanlı pikniklerinin büyüleyici atmosferini şöyle canlandırır:

Liotard, ▸ *Türk Kadını ve Kölesi.* 18. yüzyıl

"*Daha önce anlatmaya çalıştığım gibi, insanlarla dolup taşmış Göksu vadisi, özünde katıksız Doğulu bir manzara sunar insana. Ağaçlar altında ilerleyen fes kırmızısı arabalar; taze çayırlar üstünde gruplar halinde gezen beyaz peçeli kadınlar; onların hizmetindeki sürekli bir oraya bir buraya koşturan köleler; başlarında tablalarıyla, o tablanın üstüne yüksekçe yerleştirilmiş tepsideki kristal, porselen tabaklarda alıcısını bekleyen nefis görünümlü sarı, pembe muhallebilerini, şekerlemelerini satmak için seri biçimde bir yerden öbürüne hareket eden ilginç giyimli satıcılar; kilden yapılma kapaklarla örtülmüş yoğurt tepsilerini omuzlarından aşağı sallayarak ilerlerken yoğurdunun kaymağını gösteren yoğurtçular; üstü başı dağınık ayı, maymun oynatıcıları; kavruk yüzü, hasır şapkası, Frank kostümüyle elindeki buz kütlelerini satmak için bir gruptan öbürüne koşturarak çok çabuk zayi olacak lüks malını bir sürü dilde pazarlamaya, o günün kazancını çıkarmaya çalışan Rum; kocaman sarıklarıyla, kırmızı kilden yapılma zarif testileri, kristal bardaklarıyla hiç şaşmayan sakalar; hanımlarına hizmet için yanlarında halılar, çubuklar, türlü yiyecekler taşıyan seçkin*

Gümüş tas. 19. yüzyıl





haremlerin siyahi hizmetçileri; meyve satıcılarının tezgahlarındaki pembe şeftaliler, üst üste sıralanmış kara İzmir üzümleri, piramitler halinde istiflenmiş fındıklar, çiçekli dallarla süslenmiş, yaprağı üstünde sulu erikler; henüz küme haline getirilmemiş güzelim malları arasında oturan karpuzcular, kabukları zümrüt rengi karpuzlar; birer altın topu gibi görünen, üstüne hafif rüzgar değdikçe rayihası çıkan misk kavunları… Şehrin insanlarının, özellikle Anadolu yakasında daha göz alıcı biçimde karşımıza çıkabilecek kıyafetleri, teflerin nameli şıngırtıları, Türk zebeklerinin (yelkenli) uzayıp giden keskin ince sesi, güzellerle dolu bir arabanın önüne yarım ay şeklinde oturmuş beş-altı kadar Rum'un tiz sesleri eşliğinde… Bütün bunlar biraraya geldiğinde ortaya kendine has öyle mükemmel bir resim çıkar ki, şayet bir Avrupalı hiç hazırlığı olmaksızın bir anda Göksu'nun ortasına düşecek olsa, kendini bir büyücünün eline düşmüş zanneder, gördüklerinin Doğu masalları söyleyen kimselerin ağzından dökülen abartılı masallarda olacağını sandığı şeylere denk düştüğünü düşünür."[79]

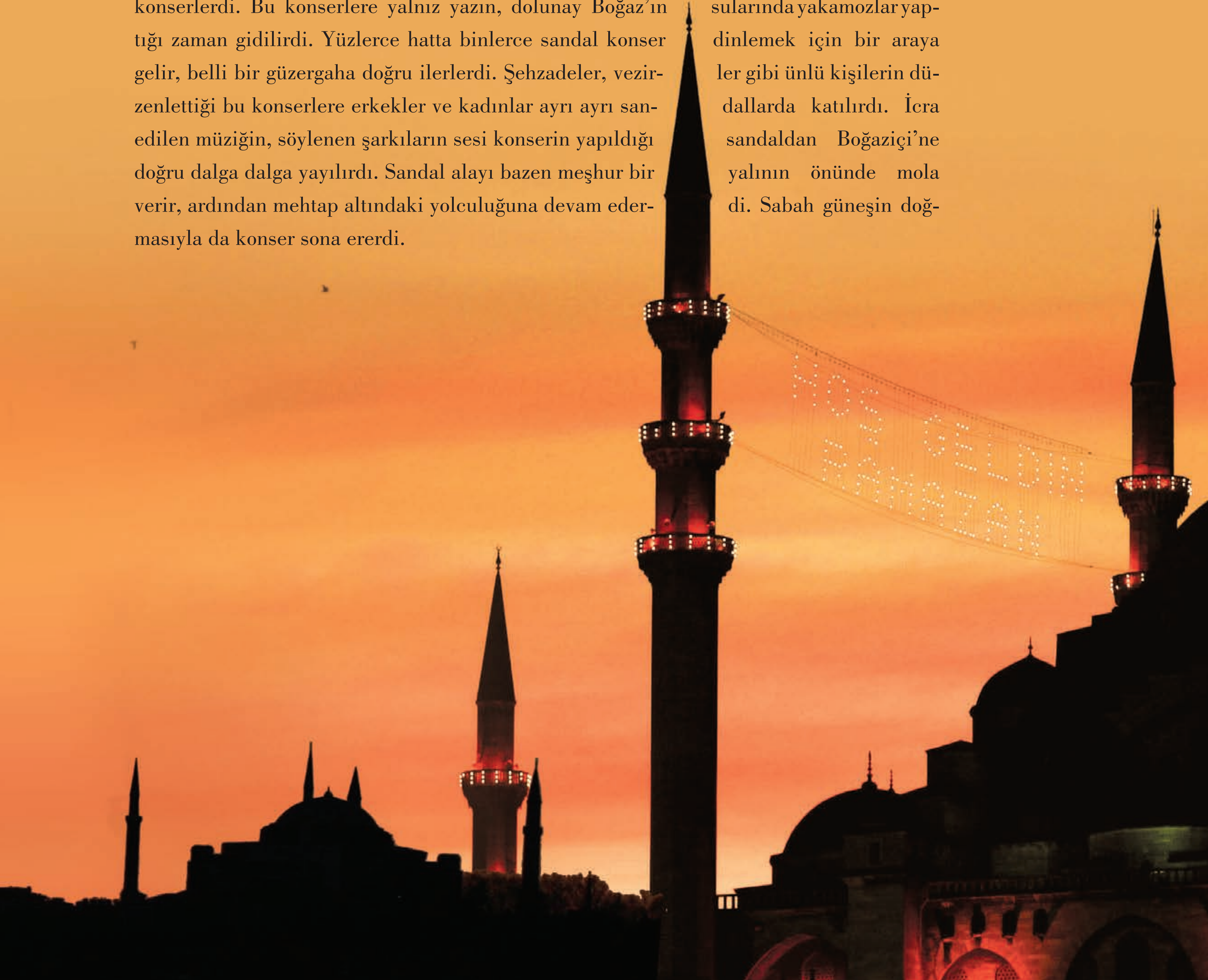
Osmanlı kadınlarının bir başka zevki de Hazreti Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) doğum gününün ya da padişah ailesiyle ilgili olayları kutlamak üzere yapılan ışıklandırmalardı. Özel günün kutlaması için parklar, bahçeler ve Boğaz kıyısındaki evlerin ön cepheleri binlerce lambayla ışıklandırılarak son derece görkemli dekorlar yaratılırdı. Işık manzaralarını sergilemek üzere şahsi bahçeler halka açılır, birçok kişi kayıklarla Boğaziçi'nde aşağı yukarı gider dönerdi. Emine Fuat Tugay çocukluk günlerinde, padişahın doğum günü için yapılan ışıklandırmaları şöyle anlatır:

"Biz çocuklar bahçemizdeki güzelliği önce pencerelerden hayranlıkla seyreder, sonra da babamın kayığına binip Boğaziçi'ndeki başka seyirlik ışıkları görmeye giderdik. Birkaç yakın arkadaşla birlikte bütün aile Moda iskelesinde inip oturur, şehrin her yanında yanıp sönen ışık cümbüşünü, özellikle de upuzun cephesi pırıl pırıl ışıklarla kaplı olan Dolmabahçe Sarayı'nın suya düşen aksini seyre koyulurduk. Bugün artık olmayan sıra sıra saraylar ta Çırağan'a kadar bir ışık kemeri halinde uzardı, arkadaki Yıldız Parkı ise yıldızlı semanın yere inmiş bir parçası gibi dururdu. Karanlık iyice çöküp binaların hatları silinince, sultan saraylarının, büyük yalıların, denize doğru uzanmış parkların ışıkları bir yandan suyun yüzünü pırıl pırıl



aydınlatır, bir yandan da tepelerin üstünden semanın sonsuzluğuna karışır, bu görüntü adeta cennetten bir köşeyi andırırdı. Büyükdere'den yerleşimin daha seyrek olduğu Anadolu yakasına geçerdik. Buranın ışıkları ise gecenin kadife karanlığına karşı daha bir parlak, keskin görünürdü. Burası benim gördüğüm en güzel manzaralardan birini sunardı, Boğaziçi'ndeki yeri itibariyle de eşsiz bir mekândı, o zamanlar bu güzelim su henüz bozulmamıştı."[80]

Burada zikredebileceğimiz bir başka gezinti de Boğaz'da, mehtap altında yapılan konserlerdi. Bu konserlere yalnız yazın, dolunay Boğaz'ın sularında yakamozlar yaptığı zaman gidilirdi. Yüzlerce hatta binlerce sandal konser dinlemek için bir araya gelir, belli bir güzergaha doğru ilerlerdi. Şehzadeler, vezirler gibi ünlü kişilerin düzenlettiği bu konserlere erkekler ve kadınlar ayrı ayrı sandallarda katılırdı. İcra edilen müziğin, söylenen şarkıların sesi konserin yapıldığı sandaldan Boğaziçi'ne doğru dalga dalga yayılırdı. Sandal alayı bazen meşhur bir yalının önünde mola verir, ardından mehtap altındaki yolculuğuna devam ederdi. Sabah güneşin doğmasıyla da konser sona ererdi.





Rogier, *Harem'de El Yıkarken*, 1848

III

Osmanlı Haremlerinde Cariyeler

"Erkek olsaydım ve başkalarına hizmet ederek varolmak zorunda kalsaydım, hiç tereddüt etmeden bir Türk ailesinin kölesi olarak yaşamayı seçerdim. Eğer bu acı lokma yenilip yutulabilir bir şey olabilecekse, bu muhakkak bir Türk ailesinin yanında olur. Osmanlı insanının kölesi onun evlatlığı gibidir. O, köle satın alırken besleyip büyüteceği, koruyacağı, destekleyeceği bir insanoğlunu yanına almakta, çoğu kez de parasının güç yetiremeyeceği bir hazineye, yani her umudunu, arzusunu onun hizmetine adayacak sadık, sevgi dolu bir kalbe sahip olmaktadır. Size gülümseyerek kahve sunan, gümüş bir kaptan gülsuyu döken hizmetçinin para karşılığında satın alındığını yalnızca bir defalığına unutup hizmetçiyle efendisinin birbirine karşı durumunu hayranlıkla seyredin, biri hizmet ederken öylesine candan, öylesine samimi, öbürü emir verirken aynı şekilde yumuşak ve tatlı dilli."[81]

Julia Pardoe, 1836



Osmanlı Haremlerinde Cariyeler

Avrupalı gezginler Osmanlı'da köleliğin Batı'daki kölelikle yalnızca isim benzerliği taşıdığında ittifak etmiştir. Bunun için çok mühim sebepler vardır. Her şeyden önce Osmanlı'da kölelik, Batı'da olduğu gibi büyük çiftliklerin tarlalarında zorla ağır işlere koşulma şeklinde bir sistem değildi. Osmanlı'da genel olarak erkek köleler, askerî amaçla ya da ev içi hizmetinde, kadınlarsa yalnızca ev içi hizmetinde çalıştırılırdı. Afrikalı kadınlar genelde aşçılık yapar, günlük ev işlerini görürdü. Beyaz köleler ise kahve yapıp dağıtmak, yemek sofrasına bakmak, dadılık gibi daha özelleşmiş görevleri yerine getirirdi. Osmanlı haremlerini ziyaret eden



Avrupalı kadınların anlattıklarına göre, köle kadınların hepsinin keyiflerince vakit geçirecekleri bol bol zamanı olur, haremde istedikleri gibi konuşup hareket edebilirlerdi. Bu kadın gezginler ayrıca Türkiye'deki bir cariyenin yerinin "Batı'daki bir ev hizmetçisininkine tercih edilebilir"[82] olduğunu belirtmiştir.

İkinci olarak, kölelik, geçici bir durumdu. Beyaz kadınlar dokuz sene kölelik etmek zorundayken siyahi kadınlar için bu süre yedi yıldı, çünkü bünyeleri daha soğuk bir iklime uygun değildi. Bir kadın, kölelikten azad edilince kendisine kanunen geçerli bir azatlık belgesi verilirdi. Kadın ömrünün sonuna kadar eski efendisinin evinde kalmayı isteyebilir, böyle olduğu takdirde kendisine çok iyi bakılırdı. Bunun yerine evlendirilmeyi de seçebilirdi. Evlendiği zaman mücevherleri temin edilir, çeyizi hazırlanır, evi döşenir, muhtemelen ev de verilirdi. Azad edilmiş köle, hayatının geri kalanı boyunca eski efendisinden emeklilik maaşı alırdı. Bundan başka, bir parçası olduğu aileyle bağlarını güçlü biçimde devam ettirir, bir ihtiyacı olduğu zaman onlara güvenirdi. Önceden köle olan ve seçkin kimselerin haremlerinde yetişen kadınlar genelde çok iyi konumdaki erkeklerle evlenirdi. Dolayısıyla kölelik, Osmanlı toplumunda yükselmek için bir vesileydi. Aslında, Adolphus Slade'in sözleriyle, *"İngiliz erkekleri için Hindistan neyse, Doğulu kadınlar için de kölelik oydu: Mertebe atlama vesilesi…"*[83]

Üçüncüsü, Osmanlı toplumunda köleliğin utanacak, küçümsenecek hiçbir çağrışımı yoktu. 14. yüzyıldan sonra Osmanlı padişahları özgür kadınlarla evlenmek yerine cariyeleri eş olarak almaya başlamışlardı. Padişahların çoğu zaten önceden köle olan kadınların oğullarıydı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün kadınlardan önde gelen Valide Sultan, yani padişahın annesi de genelde önceden kölelik yapmış bir kadın olurdu. Askerler ve yöneticiler arasındaki seçkinlerin büyük kısmı Enderun'da eğitilip yetiştirilmiş, kölelikten gelme erkeklerdi. Onların hanımları da çoğu kez, seçkin Osmanlı haremlerinde terbiye almış, padişah hareminde ya da başka büyük haremlerde çok başarılı olmuş eski köleler olurdu. Sonuç olarak kölelik, cariyeler açısından başkalarının dudak büktüğü bir statü değildi, tam tersine büyük haremlerde köle olarak yetişmiş kızlar, yükselme arzusundaki koca adayları için bulunmaz birer fırsattı, nitekim bu erkekler bu kızlarla evlenirlerse toplumun yönetici, seçkin tabakasında yeralan aileyle kopmayacak bir bağ kurma şansına da ererlerdi.

Sayfa 87:
Sürahi ve leğen
18. yüzyıl

Liotard, *Fransız Maria Adelaide'nin (1732–1800) Türk Kıyafetleriyle Portresi,* 1753

Bu içtimai şartların sonucu olarak, birçok genç kız gönüllü olarak köleliğe girer yahut aileleri daha iyi bir gelecek sahibi olacağını düşünerek kızlarını belli bir fiyat karşılığında köleliğe verirlerdi. Bu durum özellikle Kafkas kökenli kızlar için sözkonusuydu, Gürcü kızlarıyla birlikte bunlar, 18. yüzyıldan itibaren, beyaz kadın köle nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturmaktaydılar. Pardoe'ya göre Kafkasya'daki bütün kızlar ve erkekler *"Şeref sahibi olmaya, ilerlemeye giden yolun herkese açık olduğu İstanbul'a gitmek için diretirdi."*[84] O zamanlar Kafkasya'da geçerli olan, prensler, soylular, köleler ve onların çocuklarından oluşan feodal sosyal sistem dolayısıyla köle ailelerinin çocukları sahiplerinin kârı için satılırdı. Diğerleri köylere yapılan baskınlarda yakalanmış sonra da parası için köle tüccarlarına satılmış olurdu. Köleliğin gönüllü de olsa, zorunlu da olsa hem çocuklar hem de aileleri tarafından toplumda yükselmek için geçici bir safha olarak görüldüğü kesindi. Fanny Davis'in anlattığı bir anekdot Kafkasyalı annelerin kızlarını Osmanlı haremlerine köle vermek için nasıl bir ısrarla uğraştıklarını çok güzel ifade eder:

"1856-1857 yılları arasında Lady Blunt'ın erkek kardesiyle kayınbiraderi Kafkasya'ya giderler. Amaçları oradaki anne-babaları çocuklarını köle olarak satmaktan caydırmaktır. Ellerinde lokumlarla, türlü hediyelerle oraya varırlar, ama bunların hepsi reddedilir, çünkü anneler bunu kızlarının İstanbul'a gidip kendilerini ilerletmelerini engellemeye yönelik bir çaba olarak görür, çok öfkelenirler. Hepsinin hayali, kızlarının saraya girmesi, sonra da Valide Sultan olmasıdır."[85]

Tabii Osmanlı haremlerinde kölelere yapılan iyi muamele de kızlar ve ailelerinin Osmanlılarda köleliğe rağbetini açıklayan önemli bir başka etkendir. Nitekim, küçük cariyeler kelimenin tam anlamıyla ailenin bir parçası olarak yetiştirilirdi. Bu kızlarla koruyucu aileleri arasında çok sıkı bağlar oluşurdu. Genelde altı, yedi yaşlarındayken hatta daha bebekken alınırlar ve kendilerine süt annesi tutulurdu. Yeni evine gelen küçük köle kıza "Dilşad" (gönle hoşnutluk veren), "Dilruba" (gönül çalan) gibi yeni, şiirsel bir isim verilirdi. Ailenin yediğinden yer, onların giydiklerinin benzerlerini giyerdi. Osmanlı terbiyesi kendisine en ince şekilde öğretilen cariye aile fertlerinin hizmetine geçmeden önce yaşça kendinden ileri olan cariyelerin hizmetini görerek alıştırma yapardı. Türkçe konuşma ve yazmayı öğrenmesinin yanında temel İslami bilgiler ve ibadetlerle ilgili eğitim alırdı. Ayrıca dikiş dikmeyi, nakış işlemeyi de öğrenirdi. Musikiye yeteneği varsa, ya bir saz çalmak yahut da raks edip şarkı söylemek üzere eğitilirdi. Başka herhangi bir özel yeteneği varsa, bunu da geliştirmesi için gerekli her şey yapılırdı.



Osman Hamdi, *Müzisyen Kızlar*, 1880

Bazı kızlar ailenin genç kızlarına yoldaşlık etmek için alınır, aile fertleriyle aynı eğitimden geçerlerdi. Bazıları Farsça ve Arapça, daha sonraki yüzyıllarda da İngilizce ve Fransızca okumayı öğrenirdi. Kimi cariyeler ise ailenin çocuklarına dadılık etmek üzere yetiştirilirdi. Genel olarak özgür bir Osmanlı kızının sahip olacağı bütün tutum ve davranışların, göstereceği hünerlerin tamamı cariyelere de öğretilirdi. Cariyelerin kaderiyle ilgili olarak, Ferriman şöyle bir yorumda bulunmuştur: *"Yukarıdaki şartlar altında tanımını bulan köleliğin kötü talih sayılması imkânsızdır. Çocuk rahata ermekte, çoğu kez lüksün, inceliğin yaşandığı şartlara kavuşmaktadır. Görevleri de ağır değildir. Kısaca söylemek gerekirse medeniyete geçiş yapmıştır."*[86]

Cariyeler köle olarak hizmette geçirmeleri gereken zamanı tamamladıktan sonra Osmanlı erkekleriyle evlenirlerdi. Kimi zaman daha süreleri dolmadan azad edilirlerdi, çünkü köle azat etmek İslam'da çok büyük değeri olan bir ibadet olarak kabul edilirdi. Her iki durumda da bu kızlar çok iyi evlilikler yaparlardı. Güzellikleri, cazibeleri, kültürleriyle gözde gelin adayıydılar. Çoğu, içinde büyüdükleri ailelerin oğullarıyla evlenirdi. Bunun yanında, Osmanlı yönetici sınıfına mensup, genellikle kölelikten gelme erkeklerle evlenenler de olurdu. Bazı erkekler köle ya da eski köle kızlarla evlenmeyi tercih ederdi, çünkü bu evliliklerin masrafı, yönetici sınıftan gelme, özgür bir Osmanlı kadınıyla evlenmek için yapılacak masraftan bir hayli azdı. Hatta, kendileri de eski birer cariye olan köle tüccarları, kızları çok küçük yaştan alır, evlenme çağına gelene kadar büyütüp yetiştirir sonra da çok kârlı fiyatlara satarlardı. Cariyelere bir koca bulma görevi evin hanımına aitti. Hanım bu görevi azami bir dikkatle yerine getirirdi, kölelerini iyi yerlere gelin vermesi onun için de bir onur vesilesiydi. Kölenin hizmetinde bulunduğu ailesi onun çeyizini, ev eşyasını hatta çoğu kez evini de verirdi. Emine Fuat Tugay babaannesinin evlendirdiği azad edilmiş bir köleye iki ev verildiğinden bahseder.[87] Leyla Saz, 19. yüzyılda bir cariyenin çeyizinde genelde neler bulunduğunu şöyle tarif eder:

"Cariyelere, kölelik yılları boyunca kendisine verilen küçük hediyeler yanında, mücevherler, küpe, elmas yüzük, altın saat, gümüş fincan tabakları ve kahve seti gibi değerli eşyalar da alınırdı. Kıza bir evi döşemek için gerekli bütün eşya ile birlikte gergedan boynuzundan, fildişinden hatta kaplumbağa kabuğundan yapılma küçük zarif kaşıklar verilirdi. Çeyizin zenginliği evin hanımının ne kadar varlıklı olduğuna, kızın köle olarak evde hangi mertebede bulunduğuna göre değişirdi. Pek çok efendi, kölesini evlendirirken ona ev de alırdı, hatta

bugün iyi şartlarda yetişmiş pek çok genç kız, hanımı ve efendisinin hayır duasını alarak konağından ayrılan bir kalfanın çeyiz ve ev eşyalarına sahip olmaktan utanmazdı."[88]

Kölenin Osmanlı ailesiyle bağı hayatı boyunca hatta daha sonra da devam eder, aile çoğu kez kölenin çocuklarına da yardımcı olurdu. Bazı durumlarda ise köleler evlenmektense hizmetinde bulundukları ailelerinin yanında kalmayı isterler, bu durumda hayatlarının sonuna kadar kendilerine bakılırdı. Örneğin Leyla Saz'ın kızkardeşinin dadısı aileden ayrılmayı reddetmiş, kendisine vermeye çalıştıkları azatlık belgesini kendi elleriyle yırtmıştır. Neticede, kızkardeşin çocuklarını da o büyütmüş, altmış yaşındayken onların yanında vefat etmiştir.[89]

Osmanlı İmparatorluğu'nda kölelik şeriat yoluyla sıkı sıkıya düzenlenmişti. Kölenin hakları, efendisinin veya hanımının ona karşı sorumlulukları açık bir şekilde tanımlanmıştı. Bir cariye satın alındıktan sonra ona ailenin bir ferdi gibi davranılırdı. Köleyi kendi halinde sokağa terketmek asla sözkonusu olmazdı. Eğer bir cariye efendisinden çocuk doğurursa, kanunen *ümm-ül veled* (çocuğun annesi) konumuna gelir, sonuç olarak da satılamaz, başkasına verilemez, eğer önceden azad edilmemişse efendisi ölünce özgür kalırdı.

Baba çocuğu kabul ettikten sonra, ki hemen hemen her zaman ederdi, o çocuk da meşru ve özgür olur, resmî olarak yapılmış evlilikten doğma diğer çocuklarla aynı mirası alırdı. Anne ise genelde efendisi ile evlendirilir ya da dışarıdan biriyle evlenir, kendisine çeyiz verilirdi.[90] Köleler memnun kalmadıkları takdirde yeniden satılmayı isteyebilirlerdi, bu konuda kendilerine dayanak olan bir kanun da vardı. Sahipleri onların bu isteğini reddettiği takdirde köle kaçabilir, ama kaçarsa zorunlu kölelik süresi dolmadan özgürlüğüne kavuşamazdı. Kaçan kölenin bir köle satıcısına başvurması gerekirdi, bu satıcı onu yeni birisine satar, eski efendiye de durumu bildirirdi.

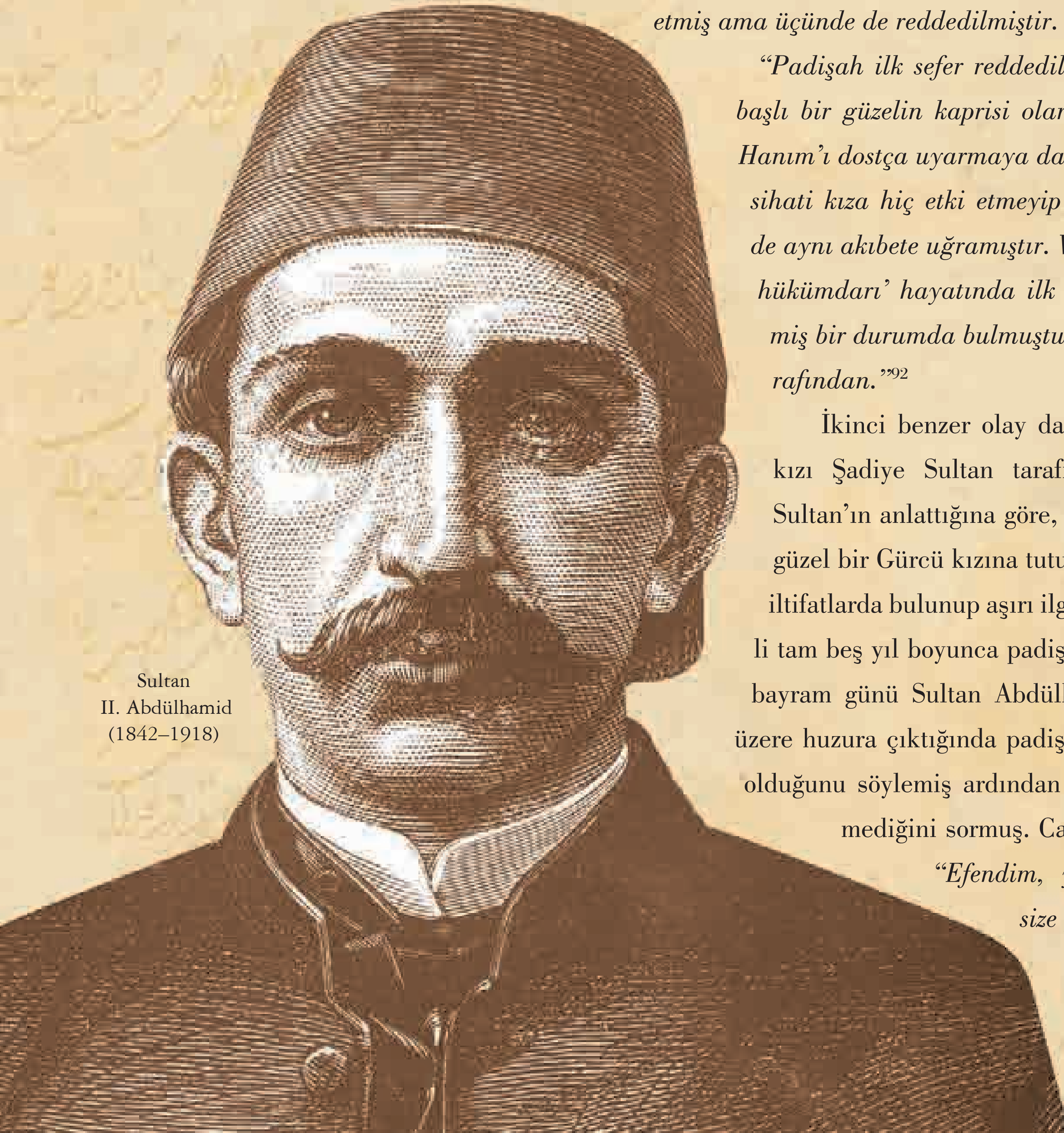
Birçok Avrupalı, Osmanlılar'da efendi ve hanımların kölelerine gösterdiği özen ve sevgiden özellikle bahsetmiştir. Emine Fuat Tugay, Mısır hidivi olan dedesinin cariyelerin birinden bahisle bu özenli, sevgi dolu muameleye bir örnek verir. Kendisinin anlattığına göre, köle kadın sık sık hasta olduğundan şikayet etmekte, her seferinde bir paşa (general) olan saray doktoru eve çağrılmaktadır. Yaşı daha ileri olan başka bir cariye, genç kızın durumu gerektiğinden fazla abarttığını, doktorun da kızın bileğini normalden daha uzun süre tuttuğunu farkeder. Doktor da cariye de sorgulandıkları vakit birbirlerini sevdikleri ortaya çıkar.

Neticede evlendirilirler, cariyeye herkese verilen mücevherat ve çeyizin dışında on üç bin dönüm toprak verilir. Yeni çift damadın evine, cariyenin at arabasıyla gönderilir ki bu da kızın eski efendisinden bir başka hediyedir.[91]

Cariyelerin padişahın ilgisini bile reddedebildiklerini gösteren iki tane kayda geçmiş olay vardır. Bunlardan ilkini Julia Pardoe anlatır. Pardoe, padişah II. Mahmud'un cariyeleri arasına katılması için yapılan teklifi reddeden Nazip adındaki cariye ile bizzat tanışmıştır. Olayı şöyle anlatır:

"Osmanlı başkentinde Esma Sultan'ın (II. Mahmud'un kızkardeşi) kölelerinin güzelliği dillere destandır. Padişah Hazretleri, Nazip Hanım'ı üç defa talep etmiş ama üçünde de reddedilmiştir.

"Padişah ilk sefer reddedildiğinde bunu şımarık, dikbaşlı bir güzelin kaprisi olarak görmüş, ve hatta Nazip Hanım'ı dostça uyarmaya dahi tenezzül etmiştir ama nasihati kıza hiç etki etmeyip ikinci ve üçüncü teklifleri de aynı akıbete uğramıştır. Ve 'Güneşin kardeşi', 'Cihan hükümdarı' hayatında ilk defa kendisini önemsenmemiş bir durumda bulmuştur, hem de sıradan bir kız tarafından."[92]



Sultan
II. Abdülhamid
(1842–1918)

İkinci benzer olay da Padişah II. Abdülhamid'in kızı Şadiye Sultan tarafından anlatılmıştır. Şadiye Sultan'ın anlattığına göre, babası saraydaki kölelerden güzel bir Gürcü kızına tutulmuş. Güzel cariyeye birçok iltifatlarda bulunup aşırı ilgi göstermiş ama Gürcü güzeli tam beş yıl boyunca padişahın niyazını reddetmiş. Bir bayram günü Sultan Abdülhamid'e saygılarını sunmak üzere huzura çıktığında padişah önce ona ne kadar güzel olduğunu söylemiş ardından inadını devam ettirip ettirmediğini sormuş. Cariye kız şöyle cevap vermiş, *"Efendim, yaşadığım sürece hayatımı size feda etmeye hazırım ve sizi*

asla bırakmam ama bana dünyaları da bağışlasanız gözdeniz olmam. Çünkü benim kocam olacak kişinin yalnızca bir eşi olmalıdır, yani, ben onun yalnız bana ait olmasını dilerim. Aksi takdirde, hiç kimseyle evlenmem." Gürcü güzeline olan iştiyakı bir türlü gerçeğe dönüşmeyen padişah, kızın red cevabını istemeyerek de olsa kabul etmiş. Ona bir ev almış, içini döşetmiş, sonra da bu güzel cariye kızını kırkbeş yaşında dindar bir adamla evlendirmiş fakat Sultan damadı evliliğin gerçekleştiği günün gecesinde saraya çağırmış ve sabaha kadar sarayda tutmuştu. Sultan bunu beş gece daha tekrarlamıştır.[93]



Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan ve annesi Müşfika Hanımefendi.

Saray Haremindeki Cariyeler

Anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlı evlerinin haremlerindeki cariyeler öncelikli olarak aileye hizmet için kullanılmakta, bunların bazıları odalık da yapmaktaydı. Ancak saray hareminde, odalık vazifesinin çok daha önemli bir rolü vardı. 14. yüzyılın sonuna gelindiğinde, padişah soyunun devamında odalık sistemi çok büyük rol oynadı.[94] Daha önceki Müslüman hanedanlarında da, örneğin Abbasiler'de, hükümdarın cariyeleri olmuştur, ancak soyun devamı için güdülen bir hanedan siyaseti olarak cariyelik, Osmanlılar'da daha büyük önem taşımıştır.

Padişahın cariyelerinin olması, Osmanlı hanedanına birçok fayda sağlıyordu. Birincisi, günün birinde padişaha meydan okuyabilecek, kuşaklardır soylu ailelerden gelme eşler almaktansa, padişahtan başka hiç kimseye bağlılığı olmayan cariyelere sahip olmak daha tercih edilir bir durumdu. Asker ve yönetici seçkinlerinin belirlenmesinde de aynı siyaset güdülmüş, bu kişiler de çok iyi eğitilmiş sadık erkek köleler ya da önceden köle olanlar arasından seçilmiştir. İkinci olarak, padişahın eşinin yalnızca bir oğul sahibi olması şeklinde

bir uygulama vardı. Çünkü bu kadının, şehzadenin hem annesi hem de yol göstericisi olarak zamanını tamamıyla oğlunun eğitimine ve korumasına adaması gerekiyordu. Halbuki özgür bir Müslüman kadınını birden fazla erkek evlat sahibi olmaması için zorlamak kanunen mümkün değildi. Üçüncü olarak da, bebek ölümlerinin çok fazla olması, hastalıklar, savaşta hayatını kaybetme gibi sebeplerden dolayı, hanedanın devamını yalnızca tek bir kadının doğuracağı çocuklara bağlamamak daha mantıklıydı.[95]

Cariyeler Osmanlı hanedanı soyunun devamı siyasetinde önemli rol oynasalar da saray haremindeki cariyelerin çoğunun padişahın eşi olduğunu düşünmek de yanlış olacaktır. Gerçekte, cariyelerin yalnızca yüzde 10'u[96] aynı zamanda eş veya odalığıydı. Bu sayıya sarayda yaşayan şehzadelerin odalıkları da dahildir. Eş adayları, yalnızca saraydaki eğitim sisteminin en tepesinde yer alan çok seçkin cariyeler arasından çıkar, bunlar zeka, şahsiyet, hüner ve güzellikleri açısından herkesten ileride olurdu. Eş veya odalık adayları genelde ya bizzat padişahın annesinin eğitiminden geçmiş olur ya da padişah ailesinden biri yahut çok yüksek rütbeli bir devlet görevlisi tarafından hediye edilirlerdi. Saray haremindeki diğer cariyeler ise harem kurumunun yöneticileri arasına yükselerek kendilerine daimi bir pozisyon sağlamaya azmeder yahut da azad edilerek askeriyenin ya da yönetici sınıfının seçkinlerinden biriyle evlendirilmeyi umarlardı. Böyle bir evliliğin ardından bu kadınlar kocalarının konumuna göre büyüklüğü değişen kendi haremlerinin yöneticisi olurlardı.



Saray haremi, padişah ailesinin yaşadığı yer olmanın yanında, en çok da padişah ailesinin bir parçası olacak kadınların, aileye hizmet edecek kadınların, saray hareminin günlük işleyişini yürüten kadınların ve Osmanlı seçkinlerinin eşleri olacak kadınların eğitildiği bir kurumdu. Saray hareminde her zaman için sıkı sıkıya riayet edilmesi gereken davranış kuralları geçerliydi. Bütün etkinlikler bu kurallara uygun olarak yürütülürdü. Padişah bile bu kurallara bağlıydı. Örneğin eşlerini hiç şaşmayan bir sıraya göre kabul etmesi şarttı, böylelikle kadınlardan hiçbiri -rahatsızlığından dolayı izinli olmadığı sürece- kendi sırasını kaçırmamış olurdu. Padişahın şahsi dairesi civarında sıkı sıkıya bir sessizlik kuralı geçerliydi, hatta bu sebeple kimi Batılıların saray haremini manastıra benzettiği bile olmuştur. François Petis de la Croix, 1695 yılında, saray hareminin ağırbaşlı sessizliğiyle ilgili olarak şu yorumlarda bulunmuştur:

"Sevgili kardeşim, Osmanlı hükümdarlarının sarayıyla ilgili merakını herkesten çok ben dindirebilirim, yirmi yıldan fazla bir süre burada kalmış biri olarak burasının güzelliklerini, hayat tarzını, disiplinini gözlemlemek için yeterince vaktim oldu. Birçok yabancı gezginin



Lewis, Bey'in Bahçesinde, 1865

burasıyla ilgili naklettiği hayal ürünü şeylere inanılacak olursa, ki bunların çoğu bizim dilimize de tercüme edilmiştir, bu sarayın büyülere, tılsımlara bulanmış bir yer olduğunu düşünmek hiç de zor olmaz. Halbuki burasının en büyük güzelliği içine girilince görülen düzeni, burada yaşayan kudret sahiplerinin hizmetine adanmış kişilerin eğitimidir."[97]

Haremin düzeniyle sarayın üçüncü avlusunun, yani padişahın şahsi hizmetinde bulunan erkek kölelerin, hadımağalarının ve uşaklarının yaşadığı yerin düzeni de birbirine benzerdi. Sarayda eğitilen cariyelerle erkek kölelerin durumları, kazandıkları rütbeler, kurum içinde edinebilecekleri pozisyonlar bakımından da benzerdi. Kadın ve erkek kölelerin yevmiyeleri aşağı yukarı birbirinin aynıydı. Örneğin 1652'de, Topkapı Sarayı'nda yaşayan kadın kölelerin ortalama ücreti günlük 8.7 akçe iken, 1664'te eğitimdeki bir uşağın günlük ücreti 8.5 akçeydi.[98]

Saraya yeni köle kızlar getirildiği zaman, kendilerinden yaşça daha ileri cariyeler yahut saraya getirtilen özel hocalar tarafından çok kapsamlı bir eğitime tabi tutulurlardı. Kızlara temel İslami akaid ve ibadetlerle birlikte, Kur'ân okuma da öğretilirdi. Dersler Türkçe yapılırdı. Kızların hepsi Türkçe konuşma ve okumayı öğrenir, hatta kimilerine yazma da öğretilirdi. Özellikle, padişahın hanımlarının hepsi yazmayı bilir, hepsinin odasında birer kitaplık olurdu.[99] Yeni gelenlere dikiş ve nakış da öğretilirdi. Saraydaki kadınlar, işleri olmadığı zaman nakış işleyerek vakit geçirirlerdi. Kızlara ayrıca saraydaki merasimlerle, âdetlerle, nezaketli davranış kurallarıyla ilgili eğitim verilirdi. Saray hareminin salonlarına genel olarak bir disiplin, çalışma, gayret havası hâkimdi. Burasının bir anlamda sarayın hanımefendilik ve zerafet okulu olduğu da söylenebilirdi, çünkü genç cariyeler padişah ailesi içinde, Osmanlı seçkinleri arasında gelecekleri konumlar için gerekli bütün sanatı, beceriyi burada öğrenirlerdi.



Mücevherli fincan, 16. yüzyıl



(Ressamı belirsiz) *Kahve Keyfi*, 18. yüzyılın ilk yarısı


Hilair, *Harem Hanımları Yürüyüşte*, 1797

IV

Saray Haremindeki Osmanlı Kadınları

"İç saray, Kanuni'nin zamanından itibaren gittikçe hükümetin merkez alanı haline geldi. Burasının sakinleri, yani içoğlanlar, hadımağaları, padişahın annesi, hasekiler, harem görevlileri ve siyahi hadımağalardan oluşan muhafızlar, padişahın verdiği kararlar üzerinde hem resmî hem gayri resmî etki sahibi olmaya başladılar. Haremin üst düzey kadınları, kamuya açık etkinliklerden ayrı tutulmak bir yana, siyasi hayatın tam ortasında yaşıyorlardı."[100]

Leslie Pierce, *The Imperial Harem*'in yazarı



Niş, Sultan I. Ahmed Has Odası, Topkapı Sarayı Müzesi

Saray hareminde yaşayan kadınlar arasında güç ve mevki açısından çok sıkı bir hiyerarşi mevcuttu. Padişahın annesi, yani *valide sultan*, bu hiyerarşi piramidinin en tepesinde duran kadındı. Harem üstünde mutlak otorite sahibiydi. Hem haremde yaşayanlar hem de halk arasında çok büyük itibarı olan valide sultan, onlarla ilgili her konuda söz sahibiydi. Valide sultanın hemen arkasından padişahın cariyeleri gelirdi, ama onlar da kendi içlerinde bir hiyerarşiye tâbiydi. Padişahın ne kadar yakınında olduklarına göre aralarındaki mevki farkı değişirdi. Padişahın seçtiği ilk kadına *baş kadınefendi* denirdi. Diğerleri de sırasıyla ikinci kadınefendi, üçüncü ve dördüncü kadınefendi diye adlandırılırdı. Çoğu kez köle statüsünde olup kanunen padişahın karısı olmamalarına rağmen, sosyal statüleri tıpkı padişah eşi gibiydi. Sayıları ise genelikle dördü aşmazdı, çünkü şeriata göre bir erkeğin ancak dört eşi olabilirdi. Kadınların ardından *ikbal* adı verilen gözdeler gelirdi, onların da numarası o konuma hangi sırayla gelmiş olduklarına göre verilirdi. *Kadın*lardan biri öldüğü takdirde, ardından gelen kadınların statüsü yükselmiş olurdu. Ondan sonraki en yüksek mevki padişahın kızlarına aitti, onlara da 'sultan' ünvanı verilirdi. Prenseslerin arkasından padişahın sütannesi, *daye hatun*, ondan sonra da haremin en üst kıdemli yöneticisi olan *kethüda hatun* gelirdi. Onun altında harem içi görevlileri, en altta ise günlük hizmetleri gören cariyeler bulunurdu. Saray haremindeki cariyelerin takriben yüzde doksanı sadece hizmet görür padişahla hiçbir yakın ilişkileri olmazdı.[101]

Valide Sultan

Tahta yeni bir padişah çıktığı zaman, emekli padişah cariyelerinin yaşadığı Eski Saray'daki annesini yanına çağırtırdı. Annesi tören alayıyla Topkapı Sarayı'na varır, oğlu, onun gelişini bekliyor olurdu. Askerî sınıfın seçkinleri tam kademe orada hazır bulunurdu ki bu durum valide sultanın ne kadar yüksek bir konumda olduğuna işaret eder. Padişahların annelerine ne kadar büyük hürmet gösterdiği aşağıdaki alıntıdan da rahatlıkla anlaşılabilir. III. Selim, valide sultan alayıyla saraya gelen annesi Mihrişah'ı ayakta karşılamış, önünde eğilmiştir. Bu, imparatorlukta başka hiç kimseye verilmemiş bir şereftir. Mihrişah için düzenlenen, seksen ila yüz civarında arabanın katıldığı valide sultan alayı şöyle anlatılır:



Çifte Kasırlar, Topkapı Sarayı

"Örgülü sarıklarıyla Divan teşrifatçıları en önde geliyor, onların arkasından Harem-i Şerifeyn valileri yürüyordu. Hemen arkalarında, geniş kollu samur kürküyle, elinde asasıyla validenin kethüdası Mahmut Bey vardı. Onun arkasında her iki yanda olmak üzere baltacılar ve örgülü sarığıyla Babüssaade ağası yürüyordu. Hepsinin arkasından altı atın çektiği perdeli arabasıyla Valide Sultan geliyor, araba gittikçe arkasından parlak madeni para serpiliyordu. Validenin arabasını köleler ve Yeni Saray'a taşınan padişah kızları takip ediyordu.

"Valide Sultan'ın alayı Bab-ı Hümayun'dan içeri girip de saray fırınının önüne vardı, Sultan Selim annesini burada karşıladı. Ona üç defa temennada (bir çeşit selam) bulundu, annesinin arabanın açık olan sağ penceresinden çıkardığı elini öptü, sonra da önüne düşüp onu saray haremine götürdü."[102]

Padişahın annesi oğlunun yalnızca annesi değil, eğiticisi, yol göstericisi, sırdaşı, en güçlü müttefiki, koruyucusu, gerektiğinde naibiydi. Dolayısıyla, bir şehzade padişah olduğu zaman annesine olan bağlılığını sıkı bir biçimde devam ettirmesi çok doğaldı. Nitekim, oğulları üstünde güçlü etkiye sahip olan pek çok valide sultan olmuştur.

Gülbahar Sultan (II. Beyazıd'ın annesi), Hafsa Sultan (Kanuni'nin annesi), Nurbanu Sultan (III. Murad'ın annesi), Safiye Sultan (III. Mehmed'in annesi), Gülnuş Sultan (II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi), Mihrişah Sultan (III. Selim'in annesi) ve Bezm-i âlem Sultan (Abdülmecid'in annesi)'ların hepsi de devlet meselelerine kendi iradesini yansıtmış padişah anneleridir.[103] En güçlü valide sultanlardan birisi, oniki yaşında tahta geçen IV. Murad'ın ve Deli İbrahim'in annesi Kösem Sultan (ö. 1651)'dı. Aslen bir Yunan rahibinin kızı olan Kösem Sultan yetim kaldıktan sonra Osmanlıların Bosna valisinin eline geçmiş, vali de onu saray haremine sunmuştur. Devlet işlerinin kontrolü on yıllar boyunca bu valide sultanın elinde kalmış, hatta baskıcı taktiklerinden dolayı eleştirilmiştir. Kösem Sultan, Turhan Sultan'ın oğlu, kendisinin de torunu olan yedi yaşındaki IV. Mehmed'in tahta çıkmasının ardından elindeki gücü gelini Turhan Sultan'a devretmeyi reddedince, yönetimi kanlı bir biçimde sona erdirildi. Aslında Kösem Sultan, IV. Mehmed'in tahttan indirilip yerine daha uyumlu bir anneye sahip başka bir torunun geçirilmesini istiyordu. Ama Turhan Sultan bu gizli planı öğrenerek baş hadımağasını haberdar etmiş, hadımağası da durumu baştan önleyici bir saldırıda bulunarak Kösem Sultan'ı öldürmüştür.[104]

Osmanlı hanedanında anne-oğul arasındaki kaçınılmaz yakın ilişki, ölüm onları ayırana kadar devam ederdi. III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'ın cenaze merasimiyle ilgili aşağıdaki alıntı, aralarındaki bağın ne kadar derin olduğunu çok güzel bir biçimde göstermektedir:

"Herhangi bir cenaze sırasında padişahın sarayda kalması geleneğinin tersine, Murad annesinin cenaze namazı için Fatih Camii'ne götürülen tabutuna eşlik etmiş, bu sırada ağlamıştı. Cenaze namazı için saraya en uzak düşen selatin camiinin seçilmesi hem yol boyunca daha fazla insanın Nurbanu Sultan'ın ruhuna dualar okumasını hem de payitaht sakinlerinin, sarayın dindarlığını, valide sultana gösterdiği hürmeti, uzun uzun seyredip takdir etmesini sağlamıştı. Tarihçi Selanki'ye göre 'bütün dünya' cenaze namazı için akın akın camiye gelmişti. Yüksek rütbeli devlet adamları ve din görevlileri kırk gün boyunca valide sultanın kabrini ziyaret etmiş, kabirde sürekli Kur'ân okunmuştu."[105]

Saray Hareminin Başı

Saray hareminde yaşayan bütün kadınlara hazine-i hümayundan yevmiye ödenirdi. Valide Sultan'a ödenen ücret, imparatorluk çapında herkesinkinden daha yüksekti,[106] hatta bazen padişahlarınkinden bile üç kat fazlaydı ki bu durum valide sultanın statüsünün olağanüstü önemini gösterir. Şahsi dairesi de son derece görkemliydi. Padişahınkiyle birlikte haremdeki en geniş daire valide sultana aitti. İçeride bir oturma odası, bir yemek odası, bir yatak odası, banyo, mutfak ve kiler bulunurdu. Yüksek mevkili harem kadınlarının, özellikle de valide sultanın odaları en pahalı eşyalarla, en şık biçimde döşenmiş olurdu, buna genelde kıymetli mücevherat ve o gün için mevcut en lüks malzemeler dahildi. Zeminlere yazın Mısır hasırları kışın İran halıları serilirdi. Tavandan kristal şamdanlar sarkar, duvarlarda altın ve gümüşten mumluklar olurdu. Pahalı kumaşlardan yapılma minderler, divanların üstünde, duvara dayanmış şekilde dururdu. Kapı ve pencerelere çarpıcı renklerde kadife perdeler asılırdı. İçeride dünyanın türlü yerlerinden gelme kristal, altın, gümüş kaseler bulunurdu. Odaların ve hollerin her yerine zarif seramik vazolar içinde çiçekler yerleştirilmiş olurdu. Kapılar, kitaplıklar ve rafların hepsi el yapımıydı, üstlerine ince ince karmaşık desenler hakkedilmiş, bu desenler de çoğu kez sedeflerle süslenmişti.[107] Topkapı, Dolmabahçe ve Çırağan sarayları Boğaziçi'nin



kıyısında olduğundan dolayı, odaların çoğunun harika deniz manzarası vardı. Valide sultanın bir yanda padişah ve şehzadelerin, diğer yanda cariyelerin daireleri arasına yerleştirilmiş mekânı onun sarayda hem aile kısmını hem de hizmet kısmını denetlemesine imkân verirdi.

Haremdeki bütün etkinlikler valide sultanın emri altındaydı. Yönetim işlerinde kendine yardım etmek üzere geniş bir yardımcı takımı olan valide sultan, haremi, *kethüda usta* ve onun yardımcısı *haznedar usta* vasıtasıyla yürütürdü. Bütün saray merasimlerinde ve kutlamalarında kadınlara düşen en önemli rol neyse valide sultan üstlenir, genelde cuma namazlarına da katılırdı. Haremin, mevsimine göre bir saraydan öbürüne taşınmasını o planlar, haremdekilerin dışarıda yaptığı bütün etkinlikleri, gezintileri o denetlerdi. Dışarıyla ve mülkleriyle ilgili işlerine bir erkek olan vekilharç bakar, bu şerefli pozisyonundan dolayı valide sultan tarafından kendisine kürk bir paltoyla hançer hediye edilirdi. Haremin bütün sakinleri valide sultana büyük hürmet gösterir ona karşı gelmeye kimse cesaret edemezdi.

Anaerkil Rolü

Valide sultanın görevleri saray hareminin yönetiminin denetlenmesiyle sınırlı değildi. O aynı zamanda Osmanlı hanedanının başı olup halka açık kutlama ve merasimlerde, örneğin saray düğünlerinde, sünnet törenlerinde vs. padişah ailesini temsil ederdi. Padişahın



Loos, *Topkapı Sarayı ve Bazı Yalılar*, 1710

çocuklarının doğumu, yılda bir kutsal emanetlerin ziyaret edilmesi, dinî kutlamalar vs. gibi saray etkinliklerinin en önemli baş kadın karakteri oydu. Örneğin, padişah ailesinin her Ramazan ayının 15. gününde Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Şerif'i ziyaret etmesi âdettendi. Hazreti Peygamber'in hırkasının bulunduğu odanın kapıları açılınca valide sultan kadınlar sırasının en başında gider, ondan sonra herkes arka arkaya mukaddes emaneti ziyaret ederdi. Yanan tütsülerin kokusu ve Kur'ân-ı Kerim tilaveti arasında kadınların hepsi tek tek Hırka-i Şerif'e yüz sürer, çıkmadan önce de padişahı selamlarlardı. Padişah, valide sultana o günün anısı olarak, üstüne bir beyit ya da ayet işlenip kutsal emanete sürülmüş bir mendil hediye ederdi.[108]



Pasini, *Harem'den Bir Köşe*, 1877



Padişah ailesinin başı olan valide sultanın bu rolüne verilebilecek bir örnek de Nurbanu Valide Sultan'ın, Sultan Murad'ın oğlu Mehmed'in sünnet törenine katılmasıdır. 1582'de gerçekleşen saray merasimleri ve kutlamalar otuzsekiz gün boyunca devam etmiştir. Padişah ailesinden kadınların halktan kimseye görünmeden bu merasimlerde bulunabilmelerini sağlamak amacıyla eğlencelerin yapıldığı At Meydanı'nda yer alan saray binalarından birine her şeyin rahatlıkla görülebileceği bir makam inşa edilmiştir. Sünnetin yapıldığı gün, valide sultana torunu üstünde kullanılan bıçak sunulmuş o da karşılığında sünnet işlemini gerçekleştiren cerraha üç bin altınla birlikte birçok kıymetli hediye bahşetmiştir.[109]

Hanedanın başı olan valide sultanın bu güçlü pozisyonu, bir valide sultanın 1668'de, eski Osmanlı payitahtlarından Edirne'deki sarayı ziyaret ettikten sonra İstanbul'a dönüşü sırasında gözlenen çok geniş ve görkemli maiyetinden de rahatlıkla anlaşılabilir. O günle ilgili ayrıntılar, valide sultanın alayının üç saatlik geçişini bizzat seyretmiş bir Fransız mücevher tüccarı tarafından şu şekilde verilir:

"Şehre önce silahtar ağanın maiyetindeki iki yüz atlı girdi. Onları sadrazam naibinin maiyeti takip ediyordu. Arkalarında dört yüz saray süvarisi vardı, hepsi ince tel örgüden birer zırh, kısa tafta (sert,ipekli kumaş) cübbeler giymişler, altın sırmayla işlenmiş yeşil kadifeden birer sadak (okluk) ile aynı materyalle kaplanmış birer mahfaza içinde oklarını taşıyorlardı. Atlarının koşumları en iyi cins sarı, kırmızı, mor renkte kumaşlardan yapılmış, üstü gümüş tellerle bezenmişti. Onların hemen arkasından süvarilerin başı geliyordu. Başında yaklaşık bir metre yüksekliğinde sorguçlu bir başlık, arkasında altı tane hizmetçisi vardı. Onları takiben bir grup Yeniçeriyle kumandanları geliyordu. Yeniçerilerin elbiseleri üstüne ziller iliştirilmişti, kulaklı kepler giymişler, ellerine gümüş asalar almışlardı. Onlardan sonra sadrazam naibi geliyor, hepsi birer sancak taşıyan yüz muhafızla göz alıcı giyimler içindeki üçyüz teşrifatçı öncülüğünde ilerliyordu. Vezirin adamlarını beş yüz ila altı yüz arasında saray bostancısı izliyordu. Arkalarından din işlerinin temsilcileri yürüyordu. Bunlar arasında, ayaklarına Fas derisinden siyah çizmeler geçirmiş, başlarına koca kavuklar giymiş, sade kıyafetleri içinde şaşmaz bir düzenle ilerleyen iki yüz kadı, altmış kadar yeşil sarıklı seyyid ile müftüyü temsil eden, beyaz kıyafetler giymiş iki görevli vardı.

Alayın en sonunda, valide sultanın maiyetinin başını çeken silahdar ağa görülüyordu. Üstüne bindiği atın koşumları, altından yapılmış, incilerle bezenmişti. Onun arkasında şaşaalı koşumlarıyla, üstünde binicisi olmayan, hepsi birer seyis tarafından getirilen elli tane at

vardı. Kadınların arabaları rengarenk giyinmiş bir grup siyahi hadımağası eşliğinde geliyordu. Turhan Sultan'ın arabasını altı tane at çekiyor, arabanın etrafında hünkarın gücünü temsilen kızıl at kuyruğu takılmış mızraklarıyla altı muhafız bulunuyordu. Muhtemelen Gülnuş Haseki Sultan'ı taşıyan ikinci arabaya ise birçok paşa eşlik ediyordu. Arabaların kapıları küçük kafeslerle kapanmış, önlerine siyahi hadımağaları geçmiş, kadınlar dışarı bakabildiği halde hiçbir şekilde görülmemeleri sağlanmış olsa da alayı seyreden kalabalığın bu arabalara bakması yasaktı. Bu iki arabanın arkasından haremin kadın hizmetçilerini taşıyan on iki araba daha geliyor, bunları birçok tahtirevanla (omuz veya bir hayvan üzerinde taşınan üstü örtülü insan taşınan araç) içine buz ve erzak konmuş dört yük arabası takip ediyordu."[110]

Hayır İşleri

Valide sultanın bulunduğu konumda hayır işleri yapmanın, halka malolmuş abidevi eserleri himaye etmenin büyük önemi vardı. Padişah anneleri cami külliyesi, şifahane, hamam, yoksullar için aşevi, okul, kütüphane, çeşme gibi halkın faydalanacağı yapıların inşasında çok önemli rol oynamış, yalnız bununla da kalmayıp, bu yapıların bakım masraflarını ve buralarda çalışanların maaşlarını karşılamak üzere bağış fonları kurmuştur. Tabii bütün bunların yapılabilmesi için çok büyük harcamalar gerekiyordu. Valide sultanın bu konuda dayanabileceği pek çok gelir kaynağı vardı. Bunlar arasında en önemlileri, toprak bağışları ile padişah tahta geçtiğinde annesine bırakılan hazine topraklarının vergi gelirleriydi. Bu gelirin ne kadar muazzam olduğu bu kadınların yaptıkları bağışlar incelenerek anlaşılabilir. Yapılan bağışlar arasında köyler, tarıma müsait çok geniş topraklar, meyve bahçeleri, üzüm bağları, limonluklar, zeytinlikler, adalar, madenler, hisarlar, büyük ölçekli imalathaneler, binalar, hanlar, dükkanlar ve başka yatırım mekânları yer alıyordu. Aşağıda, valide sultanlardan Bezm-iâlem'in (ö. 1852) kurduğu ondört vakıftan yalnızca birinin bağış senedine bir göz atılacak olursa, valide sultanların eli altındaki servetin ne kadar büyük olduğu daha iyi anlaşılabilir. Adı geçen bu mülkler valide sultanın yaptırdığı şifahane, hamam ve camiye gelir sağlamak üzere kullanılacaktır.

- İstanbul'da bir bahçe ve dokuz dükkan
- Edremit'le Kemer Edremit'inde 25,240 zeytin ağacı.
- Edremit'le Kemer Edremit'inde altmışüç zeytinyağı imalathanesi
- Kocaeli sancağındaki Avcı Koru'su

- Alacık adında bir otlak, bir göl, bir bakkal dükkanı, Terkos kazasında Balaban Burnu adı verilen bir mevki
- Silahdar adında bir çayır ve birkaç tarla
- İstanbul'da dört yolcu hanı, yedi dükkan
- İstanbul'daki Ağa Han'ında otuzyedi hisse ile bir arazi
- Rodos yakınlarında Hurşidler adında bir ada
- Varna'da bir çiftlik
- Gemlik'te bir dut bahçesiyle bir su değirmeni
- İstanbul'da bir çayır, iki çiftlik, kırk üç tarla
- İstanbul'daki Katip Efendi çiftliği
- İstanbul'da bir han, dört dükkan, altı dönüm üzüm bağı, bir arazinin yarı hissesi
- İstanbul'da otuzyedi buçuk dönümlük bir tarla, beş üzüm bağı, bir arazinin yarı hissesi
- İstanbul'da bir kömür deposu[111]

Valide sultanların elinde bağışlanmış toprakların ve vergi gelirinin dışında başka gelirler, çeşitli mücevherat, değerli taşlarla süslenmiş objeler, lüks kumaşlar gibi değerli şahsi eşyalar da bulunurdu.

Tek başına Valide Sultan'a ödenen yevmiye bile, günlüğü 3000 akçeden hesaplanacak olursa, yılda 1,095,000 akçe eder. Kendisine bunun yanında dinî bayramların, saray kutlamalarının ve diğer önemli törenlerin olduğu günlerde padişahtan, başka kimselerden ve yabancı devlet temsilcilerinden hediyeler gelirdi.[112] Valide sultanların servetiyle hayır işlerine himaye etme arzusu birleşince ortaya harikulade anıtsal eserler çıkmıştır.

Hafsa Sultan (ö. 1534), Yavuz Sultan Selim'in eşi, Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi. Oğluna şehzade sancağı olarak tayin edilen Manisa yakınlarında bir külliye yaptırmıştır. Külliye içerisinde bir cami (Sultaniye Camii), bir medrese, bir sıbyan mektebi, yoksullar için bir aşevi ayrıca derviş odaları bulunmaktadır. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman buraya annesinin adına bir hamamla bir şifahane ekletmiştir.[113] Hafsa Sultan saray tarafından cami inşa ettiren ilk valide sultandır. Kabri Yavuz Sultan Selim'in kabri yanındadır.

Nurbanu Sultan, II. Selim'in baş kadını, III. Murad'ın annesi. İtalyan ya da yahudi asıllı olduğu sanılmaktadır. O da yapımı 1583'te tamamlanan bir külliye yaptırmıştır. Külliyedeki camiye bir de kütüphane sağlanmış, İstanbul'da bir kadın tarafından kurulan ilk kütüphane



Gülnuş Sultan
(1647–1715)

burası olmuştur. Külliyede bir cami, bir medrese, bir hadis okulu, bir düşkünler evi, bir sıbyan mektebi, okuma-yazma bilmeyenler için bir okul, bir de şifahane vardı. Külliyeye bir yolcu hanıyla bir aşevi de dahildi. Nurbanu Sultan camiye birçok kitap da bağışlamıştır, bunlar arasında çok güzel hatları olan, varaklı Kur'ân-ı Kerim'ler de mevcuttur. 1583'te ölen Nurbanu Sultan'ın kabri Ayasofya Camii'nde, II. Selim'in türbesi içindedir.[114]

Mahpeyker Sultan (Kösem Sultan) I. Ahmed'in eşi, IV. Murad'ın ve İbrahim'in annesidir. Üsküdar'daki Çinili Camii külliyesini inşa ettirmiştir. Külliyede bir sıbyan mektebi, bir çeşme, peygamberler tarihinin okutulduğu bir medrese ile bir hamam yer almaktadır. Bunun yanında, cami külliyesine vakfedilmek üzere gayet büyük, ticari bir yapı olan Valide Han ile Anadolu Kavağı'nda bir mescid yaptırmıştır. Kösem Sultan bunlardan başka hayır işleri de yapmıştır; fakirleri gözetmiş, yetim kızlara çeyiz vermiştir. Kendisi her yıl mübarek recep ayında tebdil-i kıyafet edip hapishanelere gider, borçlu mahkumların borçlarını kapatır, cinayet dışındaki diğer suçların kefaret paralarını öder, bu suçları işlemiş olanların serbest kalmasını sağlardı. Ayrıca Mekke'deki hacılara su ve şerbet dağıttırır, Hac kervanlarının İstanbul'dan ayrılacağı gün padişahın huzurunda Kur'ân okuttururdu. 1651'de ölen Kösem Sultan, Sultanahmet Camii'nde, I. Ahmed'in türbesinde gömülüdür.[115]

Turhan Sultan, Sultan İbrahim'in eşi, IV. Mehmed'in annesi. 1627'de Rusya'da doğmuştur. Bir Tatar baskını sırasında esir düşerek oniki yaşındayken İstanbul'a getirilmiştir. 1648 yılında oğlu tahta geçince valide sultan olmuştur. Yaptırdığı hayratlar arasında 1598 yılında Safiye Sultan tarafından başlatılan Yeni Camii'n inşasının tamamlanması, bir sıbyan mektebi, peygamberler tarihinin okutulduğu bir medrese, bir kapalıçarşı, bir çeşme ve bir türbe yer almaktadır. Ayrıca Çanakkale Boğazı'na iki tane hisar yaptırmıştır, bunların sınırları içinde de camiler, okullar, evler, barınaklar ve dükkanlar vardır. Turhan Sultan hayır işleri için gerekli geliri sağlamak



üzere üç fırın, dört dükkan, kahve öğütme yerleri, İstanbul'da birkaç arazi ile Rumeli'de kırk köy ve beş çiftlik vasiyet etmiştir. Yine aynı düşünceyle Anadolu'da arazi, çiftlik ve başka mülkler alınması için 5200 akçe vasiyet etmiştir. Valide Sultan, bu işlerde çalışan kimselere ne kadar maaş verileceğini belirlemesinin yanısıra öğrencilerin kışın ısınması için 3000 akçelik kömür ve odun alınmasını şart koşmuş, yazın öğrencilerin gezilere götürülmesi için 3000 akçe, yazın şadırvana serinleme amaçlı kâr alınması için 20,000 akçe, mübarek ramazan ayında yoksullara pirinç, soğan ve odun alınması içinse 12,000 akçe harcanmasını salık vermiştir. Turhan Sultan ayrıca Hac yolculuğuna çıkanların suyunun ve eşyalarının taşınması için 7500 akçe, camilere kandil, lamba ve zeytinyağı alınması ve mübarek gecelerde kandilleri yakan kimselerin maaşlarının ödenmesi için de belli bir miktar para ayırmıştır.[116] 1692 yılında ölen Turhan Sultan kendi camiinin yanına yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.

Gülnuş Sultan, Sultan IV. Mehmed'in eşi, II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi. Girit'te doğmuş olup Yunan asıllıdır. Girit'in fethi sırasında esir düşmüş daha sonra Osmanlı sarayına gönderilmiştir. IV. Mehmed ile Gülnuş birbirlerini karşılıklı sevmiş, Gülnuş padişahın en sevdiği eşi olmuştur. IV. Mehmed'in meşhur av gezilerinde padişaha o da eşlik ederdi.[117] Valide Sultan, büyük oğlu II. Mehmed tahttayken Galata'ya, III. Ahmed tahttayken ise Üsküdar'a bir cami yaptırmıştır. Bunun yanında bir şifahane, yoksullar için bir aşevi, ambarlar, bir fırın, Mekke'de bulunan değirmenler, Süveyş kanalında kullanılmak üzere gemiler ve kayıklar, Mısır'da yirmibir köy, pek çok köprü, Hac yolu üstünde ve başka yerlerde çeşmeler vakfetmiştir. Üsküdar'daki camiye kendi ölümünden sonra verilmek üzere çeşitli kitaplar da bırakmıştır. Gülnuş Sultan 1715 yılında Edirne'de vefat etmiş, cenazesi daha sonra İstanbul'a getirilerek Üsküdar'da yaptırdığı camiin hemen yanındaki türbeye defnedilmiştir.[118]

Mihrişah Sultan Çeşmesi, 1801

Mihrişah Sultan, III. Mustafa'nın eşi, III. Selim'in annesi, Gürcü asıllı olduğu söylenmektedir. Pek çok çeşmeyi yaptırmış yahut tamir ettirmiştir. Mihrişah Sultan Camii'yle birlikte Eyüp havalisinde bir türbe, bir sıbyan mektebi, bir de çeşme yaptırmıştır. Bu valide sultan da camii kütüphanesine kitap vasiyet etmiş, yaptırdığı hayratların gelirini sağlamak üzere pek çok mülk bırakmıştır. 1805'te ölmüş olan Mihrişah Sultan, Eyüp'te, kendi yaptırdığı türbede gömülüdür.[119]

Nakşidil Sultan, I. Abdülhamid'in eşi, II. Mahmud'un annesi. Birçok çeşme ve bir türbe yaptırmıştır. Bu türbe dönemin en güzel mimari örneklerindendir. Oğlu henüz padişahken hastalanmış, 1817 yılında vefat etmiştir. Fatih'te kendi yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.[120]

Ayşe Sineperver Sultan, I. Abdülhamid'in eşi, IV. Mustafa'nın annesi. Oğlu tahttan indirilene kadar yalnızca bir sene valide sultanlık yapmıştır. Bir sıbyan mektebi, bir de çeşme inşa ettirmiştir. Bunlara gelir sağlamak üzere "İstanbul'da dört dükkan, üç taş fırın, bostanlar, tarlalar, evler, çiftlik ambarları, bütün müştemilatıyla birlikte bir çiftlik, büyükbaş hayvan, Eyüp'te bir han, büyük bir yolcu hanı ve dört çiftlik"[121] vakfetmiştir. 1828 yılında vefat etmiştir, kabri Eyüp'tedir.

Bezm-i âlem Sultan, II. Mahmud'un eşi, Sultan Abdülmecit'in annesi. Sayısız hayratın yapımını üstlenmiştir. Bunların bir kısmını zikretmek gerekirse: Gureba Hastanesi (1843), kütüphanesi de dahil olmak üzere bir cami, hastane civarında bir cami (1845), bugün İstanbul Kız Lisesi olarak bilinen bir okul (1850), okula 431 tane kitap bağışı, Dolmabahçe Camii (1853), Valide Çeşmesi (1839), daha başka birçok çeşme ve Galata Köprüsü (1845).[122] Yaptırdığı hayrata gelir sağlamak üzere birçok mülk ve yüklü nakit bırakmıştır. 1852'de vefat etmiştir, kabri II. Mahmut türbesindedir.

Pertevniyal Sultan, II. Mahmud'un eşi, Sultan Abdülaziz'in annesi. 1861'den 1876'ya kadar valide sultanlık yapmıştır. Yaptırdığı hayrat arasında Valide Sultan Camii, bir kütüphane, bir sıbyan mektebi, bir muvakkıthane, bir türbe, Konya'da bir cami ve birçok çeşme yer alır. Aksaray'daki kütüphaneye üçyüz yirmi dokuz tane el yazması kitap, beş yüz elli yedi tane basılmış kitap bırakmıştır. 1882'de vefat etmiş, Aksaray civarında yaptırdığı türbeye defnedilmiştir.[123]



Pertevniyal Valide Camii, 1871

Padişah Eşleri ve Cariyeler

15. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı sultanlarının hem resmî eşleri, hem de cariyeleri vardı. O zamandan itibaren, arada dikkate değer birkaç istisna çıksa da, padişahlar kendilerine yalnızca cariyeleri almışlardır. Bu kadınlar soylu bir şecereden gelmeseler de, resmî olarak padişahın karısı olmasalar da içtimai konumları itibarıyla padişahın eşi yerindeydiler, kendilerine kadın veya kadınefendi denirdi. Padişah haremine bir cariye seçtiği zaman, bu kadına özel bir oda ya da daire ayrılır, şahsi hizmetçi verilirdi. Bir kalfa (kıdemli kadın saray görevlisi) kendisine saray âdâbını öğretir, giymesi için yeni elbiseler ısmarlanırdı. Bir kadının mevkisi padişah tarafından hangi sırada seçildiğine göre belirlenir, padişahın cariyeleri arasında herhangi bir ölüm veya boşanma durumundan dolayı bir boşluk açılmadıkça bu sıra değişmeden kalırdı. İlk kadın veya başkadın adıyla anılan cariyenin maiyeti diğerlerininkinden daha geniş, ücreti daha yüksek olurdu. Padişah eşlerinin sayısı her zaman değilse de genellikle şer'i olarak belirtilen dörtle sınırlı kalırdı, ancak cariyeler kanunen eş sayılmadığından bu kısıtlamaya her zaman uyulmazdı.

17. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıla kadar, padişahların *kadın*lardan başka *ikbal* adı verilen cariyeleri de olmuştur. *İkbal*lerin mevkisi *kadın*larınkinin altındaydı, onlar da kendi aralarında padişahın kendilerini hangi sırada seçtiğine göre 1,2,3,4 diye numaralandırılırdı. *Kadınlar* arasında bir yer açılırsa ilk sıradaki ikbal, *kadın* statüsüne yükselirdi. İkballerin şahsi hizmetçileri de olur, yüksek mevkilerinin bir alameti olmak üzere kış mevsimlerinde kenarı kürklü kıyafetler giyebilirlerdi.[124] Osmanlı'da bir padişahın resmî olarak sahip olduğu cariyelerin sayısı 18 (III. Ahmed zamanı) ile 0 (I. Mustafa zamanı) arasında değişmiştir.[125] Bazı padişahların *odalık* adı verilen cariyeleri de olmuştur. Ancak bu kadınlar resmî olarak herhangi bir mevkiye sahip değildi. Örneğin III. Murad'ın kayıtlara geçmiş dört eşi[126] olduğu halde öldüğünde yirmi oğlu ve yirmiyedi kızı bulunuyordu.[127]

Melkon,
Beşiktaş Sarayı





Haseki ünvanı padişahın en gözde cariyeleri için kullanılırdı. Hasekinin harem içinde sahip olduğu yüksek statü, kendisine ödenen yevmiyenin *haseki* olmayan cariyelere ödenen yevmiyeyle karşılaştırıldığında ne kadar yüksek olduğuna bakarak da anlaşılabilir. Örneğin, Kanuni Sultan Süleyman'ın *haseki*si Hürrem, artık emeklilik günlerine yaklaşmışken bile o güne kadar hiçbir padişah cariyesinin almadığı kadar yüksek bir yevmiye, günde tam 2000 akçe, alıyordu. Halbuki şehzade annesi olan cariyelere o zaman normalde günde 30 ila 40 akçe ödenirdi. II. Selim'in *haseki*si Nurbanu günde 1000 akçe alırdı –*haseki*lere ödenmesi âdet olan miktar buydu-. Padişahın, kendileri de birer şehzade annesi olan diğer eşlerine ise günde yalnızca 40 akçe ödenmekteydi. 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, hasekilerin çok önemli statüsü zayıflamaya başladı, padişah cariyelerine ödenen yevmiyeler arasındaki uçurum da daha eşitlikçi bir seviyeye indirildi.[128]

Ayna detayı, Topkapı Sarayı Müzesi

Gülabdan, Topkapı Sarayı Müzesi

Padişah cariyelerine, yevmiyenin yanısıra, günlük yemek malzemesi tahsisatı da yapılırdı. Örneğin Hicri takvime göre 1126 yılında, *kadın*ların her birine 'beş okka et, üç tavuk,

iki okka yağ, yazın bir denk kar, bir tabak kaymak, dört adet ekmek, iki yüz dirhem bal, hoşaf, on okka meyve, iki yumurta, dört piliç ve mevsim sebzeleri'[129] veriliyordu. Genç sultan ve şehzadeler de anneleriyle birlikte yemek yer bazen başkalfa ile onun başyardımcısı da onlara katılırdı. Padişah cariyelerine ayrıca yılda iki kez mum, sabun, odun ve kömür ile şeker ve kahve tedariki yapılırdı.

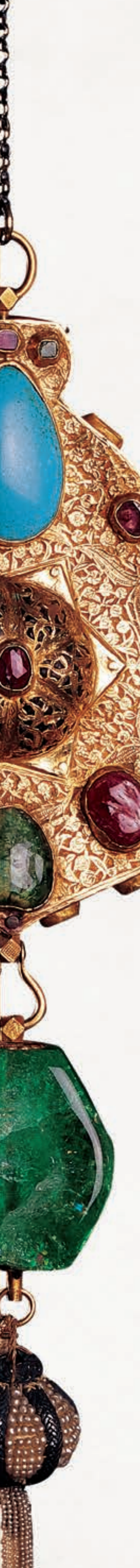
Padişah cariyelerine, haremin diğer üyeleriyle birlikte, yıllık elbise kumaşı tahsis verilirdi. Onlara tahsis edilen kumaşlar, haremdeki cariyelerinkine göre, tabii ki hem daha kaliteli hem de daha fazla olurdu. Örneğin II. Beyazıd, eşlerine her yıl 15000 akçe, 9 parça avrupa kumaş, 2 samur kürk vermiştir.[130] Saray kadınlarının hepsi çok şık giyinirdi, elbiselerinin üstü değerli taşlarla süslü olur, ayrıca elmas, zümrüt, yakut gibi mücevherler takarlardı. Lady Montague'nün kendisine ait Türk elbisesini anlattığı şu sözleri Osmanlı'da saraylı kadınların nasıl giyindiğiyle ilgili olarak bize iyi bir fikir verebilir:

"Elbisemin ilk parçası gayet uzun bir iç donu, ayakkabılarıma kadar iniyor, bacaklarımı sizin astarlarınızdan çok daha iyi örtüyor. Çok ince kumaştan ve koyu pembe renkte. Üstü, gümüş rengi kabartma çiçek desenleriyle kaplı. Ayakkabılarım beyaz oğlak derisinden yapılma ve altın işlemeli. Bunun üstünde iyi cins beyaz ipekten bir gömleğim var, gömleğin kenarları altın nakışlı, kolları bol ve dirseğe kadar iniyor, yakası ise elmas bir düğmeyle ilikli. Göğüs kısmının şekli ve rengi gömleğin en göze çarpan kısmı. Entarim ise bir çeşit yelek, beyaz ve altın rengi şam işi dokumadan üste oturacak şekilde yapılmış, gayet uzun olan kollarının uçları giyildiğinde arkaya doğru sallanıyor, kenarları altın rengi uzun püsküllerle çevrilmiş, önleri ortada elmas ya da inci düğmelerle birleşiyor. Kaftanım da iç donumla aynı kumaştan yapılma, tam üstüme oturacak şekilde dikilmiş boydan bir elbise, dar dikimli kollarının uç kısmı, üstüme giydiğim zaman arkaya doğru sallanıyor.

Kaftanımın üstünde dört parmak kalınlığında bir kemer var. Gücü yetenler bu kemeri baştan sona pırlantalarla







ve değerli taşlarla kaplatır, bu kadar masraf yapamayacak olanlar ise saten üzerine harikulade nakışlar işletip bunu kemer olarak kullanır. Ama kemerin tokasının muhakkak pırlantalarla süslenmiş olması gerekir. 'Kürdi' kabartmalı, parlak kumaştan yapılmış bolca bir elbise olup havaya göre giyilir ya da giyilmez (benimkisi yeşil ve altın renginde). Kenarına ya as ya da samur kürkü geçirilmiştir. Kollar omuzun azıcık aşağısına kadar iner. Baş giysisi ise takke ve kalpaktan oluşur. Kışın giyilen kalpaklar iyi cins kadifeden, yazın giyilenler ise parlak, gümüş rengi, ince bir kumaştan yapılır. Başın sağ veya sol yanına doğru biraz eğikçe takılır ve buradan biraz aşağı doğru sallanır, ucunda da altın renkli püskül vardır. Bunun üstüne kalpağın etrafını saracak şekilde ya pırlantalı bir bant (ki bundan çokça görmüşlüğüm var) veya her yanı ince ince işlenmiş bir mendil sarılır. Başın öbür yanında ise saç düz bir şekilde yatırılmıştır. Hanımlar işte burada hayal güçlerini konuşturur, kimi çiçekler kondurur buraya, kimi bir demet balıkçıl kuşu tüyü, kısaca kim ne hoşuna giderse onu tercih eder. Ama bunda da geçerli olan bir moda vardır; tıpkı çiçeklere benzetilmiş demetler halinde değerli taşlar kullanılır. Yani inciden goncalar, farklı renkte yakutlardan güller, elmaslardan yaseminler, topaz taşlarından zerrinler vs…Bunlara öyle ince şekil verilmiş, öyle güzel mine yapılmıştır ki, buna benzer daha güzel başka bir şey düşünülemez. Saçlar boylu boyunca arkaya salınmış, inci veya kurdeleyle örülmüştür, örgülerin sayısı genelde hayli fazladır."[131]

Padişahın cariyelerine yemek, kıyafet, yakıt tahsisi ve günlük yevmiyeden başka çok önemli hediyeler de gelirdi. Hazine

◀ III. Osman Köşkü, Topkapı Sarayı Müzesi



Üçetek entari, ▶ Dolmabahçe Sarayı Müzesi

arazilerinden gelen irat gelirleri bu hediyelerden biridir, ama bahsedilen gelir valide sultanlarınkinden bir hayli düşüktür. Bir başka tür hediye de padişah kızlarının düğünleri, şehzade sünnetleri, kandiller, fetih dönüşleri gibi özel günlerde gelen hediyelerdi. Bunlar bizzat padişahtan, padişah ailesinin diğer üyelerinden, yüksek düzey askerî yetkililerden veya yabancı devlet temsilcilerinden gelirdi. Hediye, para olabileceği gibi, değerli taş ve kumaşlar yahut süs eşyası da olabilirdi.

Padişah cariyelerinin daireleri valide sultanlarınki kadar geniş ve görkemli olmasa da şık ve zarif biçimde döşenirdi. Çırağan Sarayı'nda uzun yıllar yaşamış olan Leyla Saz'ın anlattığına göre, sarayın ikinci katında *kadın*ların ve *ikbal*lerin her birinin ikişer odası bulunuyordu. Bu odalardan Boğaz'a bakanı salon, saray avlusuna bakanı ise yatak odası olarak kullanılırdı. Cariyelerin yatak odalarının altındaki birinci kat ise kalfalara ayrılmıştı. Kalfaların sarayın ana merdivenlerini kullanmalarına gerek kalmadan hanımlarına hizmet edebilmeleri için cariyelerin odalarından aşağıdaki yüklüklere inen merdivenler vardı. Bunun yanında, cariyelerin dairelerine hizmet için ek banyolar, soyunma odaları vs. de bulunuyordu. Bunların bazısı şahsi bazısı diğer kadınlarla ortak kullanılan odalardı.[132]

Padişah eşleri vakitlerinin çoğunu çocuklarının eğitim-öğretimi ve maddi işleriyle ilgilenerek geçirirler, bu hususlarda çok dikkatli davranırlardı. Boş zamanlarında Kur'ân ve edebi eserler okur, el sanatları ve müzikle ilgilenirlerdi.[133] Ayrıca sarayda haftada bir veya iki kez olmak üzere musiki ve raks gösterileri düzenlenirdi. En iyi musıkişinaslar tarafından eğitilmiş olan, müziğe yetenekli cariyeler padişah ailesi ve harem sakinleri için düzenli aralıklarla konser verirdi. 19. yüzyılda, haremde, tamamı kadınlardan oluşan bir saz heyeti hem Türk müziğini hem de Batı müziğini icra ediyordu.

Bahar ve yaz aylarında geniş saray bahçelerinde gezintilere de çıkılırdı. Leyla Saz bu gezintilerden birini şöyle anlatır:

"Padişah hazretleri Mabeyin bahçelerinde bir gezinti yapılmasına izin verince gözcüler çekilir, askerler belli aralıklarla dışarı, duvar kenarına yerleştirilirdi. Etrafta kimse kalmışsa dağılması için 'Halvet, Halvet, Halvet!' veya 'Çekiliniz, sükut' diye bağıran hadımağasının sesi duyulurdu. O esnada köprünün ızgaralı kapıları, saraydan harem bahçesine açılan koridorun kapılarıyla aynı anda açılır, herkes oradan bahçeye girerdi.

Köprüyü önce küçük prenseslerle şehzadeler geçer, hatta bazen padişahın kendisi de gelir, arkasından baş kalfalar, doğrudan onlara bağlı hizmetçi kızlar, onları da takiben sarayın bütün kızları devam ederdi ve aralarında bir tek nöbete kalanlar bulunmazdı. Gezintiye çıkan kızlar içeriye dolar, bir anda muazzam bahçenin her yanına dağılırlardı. Orada burada hoplayıp zıplar, kelebekler gibi bir çiçekten öbürüne koşar, ağaçlara tırmanır, atlayıp sıçrarlar, vaktin nasıl geçtiğini farketmezlerdi bile."[134]

Çok sevilen gezilerden bir tanesi de Kağıthane'ye veya Tatlısu'ya yapılanıydı. Padişah saraydaki bütün kadınların bahar ya da yaz mevsimlerinde, birkaç seferliğine, bu gezilere çıkmasına izin verirdi. Kadınları ve prensesleri taşıyan arabalar protokole göre arka arkaya dizilirdi. Kafile, Tatlısu'daki yazlık köşklere doğru yola çıkar, hanımlar buraya gelindiğinde durup öğle namazını eda ederdi. Köşklerin bekçileri ve hadımağaları tarafından kendilerine meyve ve yoğurt ikram edilirdi. Saray kadınları bazen hizmetçileri arasında oturarak şelaleleri seyrederdi.[135]

Padişahın eşleri mübarek günlerde, doğum, sünnet ve sultanların düğünleri gibi özel günlerde pek çok saray kutlamasına katılırdı. Saray kadınlarının padişaha saygılarını sunduğu ramazan kutlaması ise şöyle anlatılmaktadır:

"Padişah solunda haznedarı, arkasında şahsi hizmetine bakan ve hepsi de mevkisine göre üniformalar giyinmiş kadınlar olduğu halde içeri girince seksen kadın müzisyenden oluşan harem saz heyeti bir selam havası icra etti.

Padişah Hazretleri kapının önüne vardı, Valide Sultan da yanına geçti, o zaman müzik Mehter Marşı'na döndü.

Sultanlar veya prensesler ve kızları yaş sırasına göre içeri girdiler, hepsi yavaş yavaş hem vakarlı hem de saygı dolu bir havayla ilerliyor, eteklerinin kuyrukları parke üstünde sürünüyordu. Padişah hazretlerine doğru yaklaşıp önünde yere kadar eğildikten sonra sağına geçtiler, hepsi de ellerini, geleneksel bir saygı ifadesi olarak, göğüslerinin üstünde çapraz biçimde tutuyorlardı. Daha sonra içeriye padişahın itibar ettiği cariyeler yani kadınlar ve ikballer girdi ve onlar da aynı şekilde padişahın soluna geçtiler. Prenseslerin yanında gitmiş olan eski kalfalar veya haznedarlar da sırayla içeri girip yeri öptüler, daha sonra onlar da bir köşeye geçti. Bütün merasim boyunca müzik hiç susmadı.

Bu sırada iki küçük kız altınla dokunmuş ipek bir mendil getirdi. Mendilin içinde yeni basılmış, pırıl pırıl küçük sikkeler vardı. Haznedar usta sikkeleri avuçlayıp odanın içine saçtı. Merasimi başından itibaren uzaktan seyreden orta rütbeli kalfalar, yalnızca kendi durdukları yere kadar yuvarlanıp gelen sikkeleri aldılar ama küçüklerin hali görülmeye değerdi, camii bahçelerinde buğday tanelerine hücum eden güvercinler gibi onlar da sikkeleri kapmaya koşuştular. Küçük kızlar arasında padişaha yanaşacak kadar cesaretli bir tanesi çıkarsa, padişah ona yalnızca büyük bir sevgiyle gülümserdi."[136]

Hürrem Sultan

En meşhur padişah eşlerinden biri, Kanuni Sultan Süleyman'ın hasekisi olan Hürrem Sultan'dır. Polonyalı bir rahibin kızı olan Hürrem, Batılı kaynaklarda Roxelana olarak anılır.

Kanuni, Hürrem'i büyük bir aşkla sevmiş, onu resmî olarak da kendine eş yapmıştır. Bu durum o zamanın padişah cariyeliği geleneği dışında bir şeydir. Padişahın Hürrem'e bağlılığı o kadar büyüktü ki başka kadınlarla birlikte olma hakkından sırf onun için vazgeçmişti. Hürrem ona beş oğul doğurdu, bu da 'bir anneye bir şehzade' geleneğine ters düşüyordu. Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk cariyesi Mahidevran Hatun'dan doğma oğlu Şehzade Mustafa, Hürrem'in oğullarının tek rakibiydi. Sonunda halkın çok sevdiği Mustafa hıyanet suçlamasıyla babası tarafından idam ettirilmiş, padişahı buna Hürrem, kızı Mihrimah ve damadı Rüstem Paşa'nın kışkırttığı iddia edilmiştir. Hürrem'in Mustafa'nın idamında parmağı olduğu şüphesi halk arasındaki itibarını azaltmış olsa da kendisi pek çok büyük hayrat yaptırmıştır.



Şakayık. Murakka, Topkapı Sarayı Müzesi, H2155, 39b.her. Topkapı Sarayı Müzesi H2/1653.

"İslam dünyasının en kutsal saydığı Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinde ve Osmanlı Devleti'nin 1453'ten sonraki iki ana şehri, İstanbul ve Edirne'de onun adına çok büyük hayır kurumları vardı. Bunların ilki 1537 ile 1539 arasında yapılmış olan İstanbul külliyesidir. İçinde bir cami, bir medrese, bir aşevi, bir şifahane ve bir sıbyan mektebi yer almaktadır. Kudüs'teki külliye 1550'de tamamlanmış, her şeyiyle dört dörtlük donatılmıştır. Külliye içerisinde şunlar yer almaktadır: Bir cami, mübarek şehri ziyarete gelenlerin kalması için ellibeş oda, fakirlere yönelik hayır işlerinin yapılması için düzenlenmiş, bir fırın, bir aşevi, bir depo ve umumi tuvaletlerin olduğu bir alan, bir yolcu hanı ve yolcuların binekleri için bir ahır. Edirne külliyesinde ise bir cami, bir aşevi, bir de yolcu hanı yer almaktadır."[137]



Hürrem Sultan, (1506-1558)



▲ Hamamın Giyinme Odası'ndan bir köşe
Dolmabahçe Sarayı

◀ Haremdeki Kabul Odalarından biri
Dolmabahçe Sarayı

Tahta yeni bir padişahın çıkmasının ardından, bir önceki padişahın cariyeleri, çocuklarıyla birlikte Eski Saray'a taşınırdı. Eski Saray onların emeklilik günlerini geçirdikleri, yeni cariyelerin ise eğitildiği yerdi. Herhangi bir padişah cariyesi, eğer şehzade annesiyse, günün birinde valide sultan olarak Yeni Saray'a geri dönebilirdi. Böyle olmadığı takdirde, ömrünün geri kalanını Eski Saray'da geçirirdi. Çocuksuz ikballer veya odalıklar ise yönetici sınıfın seçkin erkekleriyle evlendirilirdi.

Prensesler

Osmanlı prenseslerine sultan adı da verilir, ancak bu ünvan isimlerinden sonra söylenirdi. Bunlar şaşaa ve ihtişam dolu bir dünyanın içine doğmuş kadınlardı. Bir prenses dünyaya gözlerini açtığı andan itibaren emsalsiz bir görkeme boğulurdu. Padişah ailesinde hem prenseslerin hem de şehzadelerin doğumu törenlerle kutlanırdı. Padişah çocuğunun doğumu için saray hareminde geniş bir oda hazırlanır, bu oda Osmanlı sarayının bütün ihtişamını eksiksiz yansıtacak bir biçimde döşenirdi. Annenin yatağı ve beşik en lüks kumaşlarla kaplanır, bu kumaşlar incilerle, değerli taşlarla, altın ve gümüş tellerle süslenmiş olurdu. En iyi kumaşlardan yapılmış perdeler, divan örtüleri ve yastıkları, harika desenler içinde parıldayan pullar, altın ve gümüş tellerle süslenirdi. Odada ayrıca doğum sırasında kullanılmak üzere gümüşten, yaldızlı pirinçten leğen ve ibrikler bulunurdu. Kimi zaman altından yapılmış olan beşik değerli taşlarla bezenirdi. Padişah çocuklarının doğumunda muazzam miktarda para harcanırdı. Pek çok değerli hediye dağıtılır, hem saray hem de kıdemli devlet yetkililerinin konakları gaz lambaları ve fenerlerle aydınlatılırdı.

Halka açık kutlamalar bazen yedi güne kadar sürer, insanlar havai fişek gösterilerine, taklacı ve canbaz gösterilerine katılır, eğlenirdi. Bebeğin doğumu hem devlet görevlilerine hem de halka top atışıyla ilan edilirdi. Kız çocuklarının doğumu beş, erkek çocuklarının doğumu yedi pare top atışıyla duyurulurdu. Ayrıca imparatorluğun dört bir yanına padişahın çocuğu olduğunu ilan eden fermanlar gönderilirdi.[138]



O devirde, iki tane büyük beşik alayı yapılırdı ve ilki valide sultanın alayıydı. Valide sultan yeni doğan prenses veya şehzade için beşik ve beşik örtülerini yaptırarak Eski Saray'a gönderirdi. Bunlar oradan saray görevlilerinin bulunduğu bir kafilenin elinde Topkapı Sarayı'na getirilirdi. Beşik alayının geçtiği yollardaki insanlar hem yeni doğan hem de padişah için hayır duaları ederdi. Beşik, Topkapı Sarayı'na getirildikten sonra doğum için hazırlanan odaya alınırdı. İkinci alay, sadrazamın beşik alayı olup doğumdan sonraki altıncı gün düzenlenirdi ve diğerinden çok daha gösterişli bir merasimdi. Sadrazam da çok pahalı malzemelerden beşik ve beşik örtüleri yaptırır, bunlar Topkapı Sarayı'na askerî bandonun çaldığı müzik eşliğinde çok büyük bir tören alayıyla taşınırdı. Alaya katılan görevlilere derecelerine göre kaftanlar, kürkler ve başka giysiler verilirdi. Beşik ile beşik örtüleri önce padişahın takdirine sunulur ondan sonra da bebeğin doğduğu odaya gönderilirdi. Alaya davetli olan kadınefendiler, ikballer ve devlet görevlilerinin eşleri mevkilerine göre oturmuş olur, valide sultan ise yanında diğer prensesler olduğu halde bir kürsüde otururdu. Doğumu yaptıran ebe bebeği beşiğine koyar, üç kez sallar, bebek için özel dualar ederdi. Ardından bebeği tekrar kucağına alırdı. Misafirler de boşalan beşiğe değerli hediyeler, mücevherler koyar, bunların hepsi ebenin olurdu. Kadınlar yeni doğan bebeğe ve annesine de değerli hediyeler verirlerdi. Sonra musiki ve raks faslı başlar, saray hareminde üç gün boyunca eğlence devam ederdi.[139]

Yeni doğan prensese ayrı bir daireyle birlikte, bir süt annesi, bir mürebbiye, bir kalfa ve hizmetçiler tahsis edilirdi. Prenses, annesi, mürebbiyesi ve kalfası tarafından eğitilir, bütün hal ve hareketiyle onlar ilgilenirdi. Oyun arkadaşı olarak yanına küçük cariyeler verilir,



Dürrüşehvar Sultan
(1914–2006)

prensesle küçük arkadaşları mürebbiyenin yahut kalfanın gözetiminde saray bahçesinde oyunlar oynardı. Okul çağına gelince, küçük prensese ders vermek üzere hocalar getirilirdi. II. Abdülhamit'in kızı Ayşe Sultan'ın anlattığına göre, kendisi ve kızkardeşi Şadiye Sultan için iki hoca tahsis edilmişti. Hocalardan biri Kur'ân, Arapça, Farsça diğeri ise Türkçe okuma-yazma, Osmanlı kanunları ve düzenlemeleri, matematik, tarih ve coğrafya dersleri veriyordu. Ayşe Sultan, derslerinin ilk gününde, saray sakinlerinin hepsinin onları haremin kapısında karşılayıp iyi dileklerde bulunduğunu yazmıştır. Prensesler ilk derslerinden sonra gidip babalarının elini öpmüş, babaları da onları alınlarından öpüp çok çalışmaları için yüreklendirici sözler söylemişti.[140] Leyla Saz Hanım, sultanların hepsinin mükemmel musıkişinaslar olduğunu yazmıştır.[141]

Prensesler küçük yaştayken kendilerine kadınefendilerden daha az yevmiye verilirdi, bu durum onların haremdeki mevkilerinin eşlerden daha aşağıda olduğunu gösterse de protokolde kadınefendilerden ve ikballerden önde gelirlerdi. Saray haremindeki Ramazan Bayramı merasimi sırasında prensesler padişahın huzuruna kadınefendilerden önce çıkardı. Prensesler padişahın sağına, eşler soluna geçerdi.[142] Evlendikleri zaman, yevmiyeleri artırılır, oturmaları için bir saray veya malikane verilir,[143] evlerine bol bol tedarik yapılırdı. Prensesler saraydaki diğer kadınlara göre daha özgürdü. Vezirlerin eşlerini çağırtabilir, alışverişe ve gezintilere çıkabilirlerdi. Leyla Saz bir alışveriş gününü şöyle anlatır:

"O günlerde, Kapalıçarşı'nın ana caddesi at arabalarına açıktı. Prenseslerle saray haremi kadınlarının çarşıya alışverişe çıkmasına izin olur, onlar da zaman zaman çıkarlardı, ama dükkan önlerinde durmak, hele ki dükkanların içine girmek hiç uygun bulunmazdı. Prensesler bunun yerine Nuruosmaniye Camii'nin padişah ve ailesi için ayrılmış kısmına geçerlerdi. Nitekim İstanbul'un bütün büyük camilerinde böyle bir kısım mevcuttu. Prenseslerin beraberindekiler tarafından yönlendirilen dükkan sahipleri yanlarında mallarıyla buraya gelir, hadımağaları bu malları alarak prenseslere sunardı. Onlar hangisini istediklerine karar verdikten sonra kumaş istenen boyda



Şifa Tası,
18. yüzyıl



IV. Mehmet Köşkü, Topkapı Sarayı Müzesi

kesilir, eğer başka şeyler alındıysa onlar da bir yana konur, dükkan sahibiyle hesabı hadımağası görürdü."[144]

Prenseslerin düğünleri de çok ihtişamlı olurdu. 15. yüzyılın ortalarına kadar, Osmanlı padişahları kızlarını ve kızkardeşlerini Müslüman hükümdarlarla, hükümdar oğullarıyla ya da Osmanlı yönetici sınıfının seçkinleriyle evlendirirdi. Bu zamandan sonra damatlar yalnızca yönetici sınıfın seçkinlerinin, kimi zaman da padişahın kardeş çocuklarının arasından seçilir oldu. Prensesler genelde vezirlerle ya da ordu kumandanı gibi yüksek dereceli devlet görevlileriyle evlenir, bu evlilikler damatların nüfuzunu bir hayli arttıran bağlaşmalar olurdu. Damatlığa seçilen erkeklerin, şayet bir eşleri varsa, onu boşamaları gerekirdi. Yeni evliliklerinde ise boşanma hakkından feragat etmeleri şarttı. Bir prenses, padişahın izni olduğu takdirde, eşinden boşanabilirdi ama boşanmayı eşi başlatamazdı. Prenseslerle evlenmek çok masraf gerektirirdi; padişah ailesine çok değerli hediyeler verilir, kimi durumlarda prensesin sarayı da damat tarafından döşenirdi. Diğer yandan prensesin kocası olmanın çok büyük faydaları vardı. Damat muhakkak daha yüksek dereceli bir göreve atanır, padişah ailesiyle akrabalığı dolayısıyla hem gücü hem de serveti artardı. Aşağıdaki listede III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'a, padişahın silahdarı Ali Paşa tarafından verilen nişan hediyeleri sıralanmaktadır. Hediyelere bakılarak padişah damadının ne kadar büyük masrafta bulunduğu, bir prensesle yapılan evliliğe ne kadar değer atfedildiği görülebilir:

- Değerli taşlarla ciltlenmiş bir Kur'ân, aynı şekilde süslenmiş bez Kur'ân mahfazası.
- Taşlı kutu içinde bir yüzük
- Bir altın tepsi
- Değerli taşlardan yapılma bir taç
- Değerli taşlarla bezenmiş bir istefan (taç)
- Taşlı bir gümüş kemer
- Taşlı bir bilezik
- Beyaz balıkçıl tüyünden taşlarla süslenmiş bir sorguç
- Taşlarla süslenmiş bir başörtüsü
- Taşlarla süslenmiş hamam tokyosu
- İncilerle süslenmiş bir çift ayakkabı
- Bir samur kürk
- Bir çift elmas küpe
- 15 kese dolusu yeni sikke ve akçe
- 2 gümüş nahil
- 120 tepsi şekerleme
- 2 'çiçek bahçesi'
- Çeşitli eşyaların konduğu beş bohça
- Kabartma desenli kumaş
- 7 gümüş tepsi

Nişan gününde, divan üyeleri III. Ahmed tarafından, Fatma Sultan'ın çeyizini görmek için Sofa Köşk'üne davet edilmiş, çeyiz daha sonra büyük bir tören alayıyla prensesin yeni evine götürülmüştü. Koca koca sepetler ve sandıklar ellibeş katıra ve birkaç kapalı yük arabasına yüklenmişti. Diğerlerine göre daha değerli olan eşyalar saray görevlileri ve baltacılardan oluşan büyük bir kafile tarafından elden götürülmüştü. Müstakbel damadın nişan gününde verdiği hediyeler ise şunlardır:

- Sadrazama, yeni, taşlı bir kemer ile taşlı bir sorguç
- Şeyhülislama, bir Kur'ân ve taşlı bir saat
- Ordu kumandanına, bir çift elmas bilezik
- Kaptan-ı deryaya, bir taşlı kemer
- Generale taşlı bir kemer
- Rumeli kazaskerine 20 altın parça
- Anadolu kazaskerine yakutlu saat seti
- Yeniçeri ağasına bir taşlı kemer
- Başdefterdara, bir çift taşlı bilezik

Ali Paşa bunlara ek olarak, geline, padişaha, padişah eşlerine, başhadımağasına da hediyeler göndermiştir, bunların arasında atlar, mücevherler, değerli taşlar, değerli kitaplar, seccadeler, tesbihler, kürk deriler vardır. Diğer yandan Padişah da Ali Paşa'yı vezir yapıp sadaret kethüdalığına getirmiştir.

Düğün günü Fatma Sultan, gümüşten, gösterişli bir arabayla yeni evine gelin gitmişti. Düğün alayı ise son derece renkliydi, vezirlerden ilmiye sınıfı mensuplarına, devlet görevlilerinden yüzlerce baltacıya, saray görevlilerine kadar herkes çeyizi götüren alayın içindeydi. Otuz bir ayrı araba içinde saray kadınları da hazır bulunuyordu. Görevlilerin hepsi çok görkemli kaftanlar ve üniformalar giyiyordu, atları ise harikulade bir şekilde süslenmişti. Arabaları çeken hayvanların boyunlarına renkli bezler bağlanmıştı ve baltacılar ellerinde eşsiz güzellikte çelenkler taşıyordu. Düğün alayı İstanbul sokaklarında yavaş yavaş ilerlerken etraftaki insanlara on torba altın sikke saçılmıştı. Alayın geçtiğini görenler padişah için dualar ediyor, geline iyi dileklerde bulunuyorlardı. Alay yerine vardığında şenlik ve eğlence de başladı. Oyunlar, yarışmalar, musiki, raks, canbaz gösterileri, havai fişekler, ne aranırsa vardı.

İşin asıl ilginç yanıysa bu kutlamaların yalnızca sembolik olmasıydı, çünkü Fatma Sultan nişanlandığında yalnızca beş yaşındaydı. Ali Paşa Fatma Sultan'ın ergenlik çağına gelmesi



Mücevher kutusu.
Dolmabahçe Sarayı
Müzesi

için sekiz yıl daha beklemiş ama evlilik daha gerçekleşmeden savaşta hayatını kaybetmiştir.[145]

Osmanlı prenseslerinden bir kısmı abidevî eserler yaptırmıştır. Bu prenseslerin en ünlüsü Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan'dır. Ustalar ustası Mimar Sinan'a, Üsküdar sahilinde kendi adına bir külliye yaptırmıştır. Külliye içerisinde bir medrese, bir sıbyan mektebi, yoksullar için bir aşevi, bir hamam ve bir misafirhane yer almaktadır. Cami avlusu duvarının alt kısmında bir de şadırvan vardır. Yine Mihrimah Sultan adına Edirnekapı'da da bir külliye bulunmaktadır, külliye içinde bir medrese, bir sıbyan mektebi ve çifte hamam vardır. Buradaki camiin mimarı da Sinan'dır. Mihrimah Sultan babasının gözbebeğiydi. 1556 yılında öldüğünde babasının Süleymaniye Camii'ndeki türbesine gömüldü.[146] Kanuni'nin torunu, II. Selim'in kızı İsmihan Sultan ile Nurbanu Sultan da 1569-70 tarihleri arasında Sinan'a bir medrese yaptırmış, buna 430 cilt kitaptan oluşan bir kütüphane de eklenmiştir. İsmihan Sultan ayrıca Sultanahmet Meydanı'ndaki bir kiliseyi cami olmak üzere yeniden yaptırmış, kocası Sokullu Mehmet Paşa ise buraya bir şadırvanla bir tekke ekletmiştir. Bu prenses 1585 yılında doğum yaptıktan iki gün sonra hayatını kaybetmiş, babasının Ayasofya Camii'ndeki türbesine defnedilmiştir.[147] III. Selim'in kızı Zeyneb Sultan da 1769 yılında Gülhane Parkı'nın cümle kapısının hemen karşısına küçük bir cami külliyesi inşa ettirmiştir. Külliyeye bir sıbyan mektebi, bir şadırvan bir de türbe dahildir. 1774 yılında vefat eden bu prenses kendi yaptırdığı türbeye gömülmüştür.[148]

Daye Hatun (Sultanın Süt Annesi)

Osmanlı'da prenseslerin ve şehzadelerin süt annesi tarafından emzirilmesi âdettendi. Süt anneliği yapan kadının kendi çocuklarıyla emzirdiği padişah çocukları kardeş sayılırdı. Süt annelerinin harem içindeki konumu yüksekti. Eğer padişahın gerçek annesi ölmüşse, merasimlerde onun yerine daye hatun bulunurdu. Padişahlar süt annelerine büyük hürmet gösterirdi, ayrıca bu kadınlara bol bol ihsanda bulunulurdu. Onlar da kendilerine yapılan bağışları cami, mescid gibi amme hizmetleri için harcarlardı. Daye hatunlar genelde devlet adamlarıyla evli olurlardı. Mesela III. Mehmet'in süt annesi Halime Hatun, sultanın eski hocası sadrazam Lala Mehmet Paşa'yla evliydi.[149]

Kethüda Hatun (Harem Yöneticisi)

Kethüda hatun saray hareminin en üst dereceli yöneticisi olup bulunduğu makama padişah tarafından tecrübesi, bilgisi ve terbiyesine bakılarak getirilirdi. Haremdeki bütün merasimleri o yönetir, kadınları padişah ve padişah ailesi karşısında nasıl davranacaklarıyla ilgili o eğitirdi. Padişahın mührünü yalnızca padişahın, sadrazamın ve kethüda hatunun taşıması, ayrıca göreve getirildikten sonra kendisine bir samur kürk bahşedilmesi bize kethüda hatunun ne kadar yüksek bir mevki sahibi olduğunu göstermektedir. Daye hatun ve kethüda hatun özel kayıtlarda padişah ailesi efradı içinde geçmektedir. Kethüda hatunlar amme hizmeti yaptırmak için gerekli yetki ve donanıma da sahipti. Örneğin III. Murad'ın zamanında kethüda hatun olan Canfeda Hatun İstanbul'da bir camii, bir şadırvan ile civar köylerden birinde bir başka cami ile bir hamam yaptırmıştır.[150]

Saraydaki İdari Çalışanlar

Saray hareminde, padişah ailesinin kadınlarından hemen sonra kalfalar gelirdi. Bunlar padişahın şahsi hizmetlerini görürlerdi. Aşağıda kalfaların yürüttükleri görevlerin bir listesi yer almaktadır:[151]

• *Haznedar Usta.* Padişah haremde olduğu zaman hizmetini görmek üzere yanında bulunurdu. Diğer dört haznedar usta ile yardımcıları gece gündüz padişahın kapısında nöbet tutarlardı. Aynı zamanda padişahın giyim kuşamıyla, değerli taşlarıyla ve haremin mali işleriyle onlar ilgilenirdi. Yanlarında yirmi kadar kalfa yardımcısı çalışırdı.

• *Çeşnigir Usta* (Baş kahya); Çeşnigir usta, emrindeki kalfa ve kalfa yardımcılarıyla birlikte padişahın yeme-içmesinden ve sofra hizmetinden sorumluydu. Padişaha yapılan yemekleri zehir konma ihtimaline karşı önce o tadar sonra padişaha sunardı.



Levni, *Türk kadını minyatürü*

Çeşme,
Topkapı Sarayı
Müzesi

• *Çamaşır Ustası* (Baş çamaşırcı): Padişahın giyim kuşamının sarayın bodrum katında yıkanmasından sorumluydu. II. Abdülhamid zamanında padişahın giysileri gümüş leğenlerde yıkanır, kurutulmak üzere saray bahçesinde yalnız padişah için ayrılan iplere serilir, daha sonra çamaşırcılar tarafından ütülenirdi.

• *İbriktâr Usta:* Emri altındakilerle birlikte padişahın ibriği, leğeni ve havlularından sorumluydu. Sultanın abdest alırken yahut sadece elini yüzünü yıkarken ibrikten su dökerlerdi.

• *Berber Usta:* Emri altındakilerle birlikte padişahın tıraş takımlarından sorumluydu.

• *Kahveci Usta:* Emri altındakilerle birlikte padişaha kahve yapar ve sunardı. Merasim günlerinde padişaha saygılarını sunmak üzere gelen cariyelere ve hanım misafirlere de kahve sunarlardı.



• *Kilerci Usta:* Taze ve kurutulmuş meyvelerle padişah için hazırlanan şerbetler kilerde saklanırdı. Bu kalfa ile emri altındakiler kilerden sorumlu olup buradaki yiyecek-içecekleri padişaha sunarlardı. Kilerci usta aynı zamanda padişaha yemek sırasında da sofra hizmetinde bulunurdu.

• *Kutucu Usta:* Emri altındakilerle birlikte padişahın, kadınefendilerin ve ikballerin yıkanma ve üst baş giyinme sırasında hizmetini görürlerdi.

• *Külhane Usta:* Emri altındakilerle birlikte hamamlardaki ocakların yakılmasından ve padişahın odalıklarının yıkanmasından sorumluydu.

• *Katibe Usta:* Emri altındakilerle birlikte haremdeki disiplinin korunmasından sorumluydu. Hareme girip çıkanı kontrol eder, haremde bütün olup biteni gözlem altında tutarlardı.

• *Hastalar Ustası: Haremdeki sağlık görevlilerinin başıydı.*

• *Ebe:* Saray haremindeki doğum ve düşükler sırasında hizmet eden birçok ebe vardı.

• *Dadı:* Padişah çocuklarının hepsine birer dadı ile kalfa verilirdi. Bunlar anneyle birlikte çocuğu büyütmekten sorumluydu. Dadılar haremde büyük hürmet görür, zamanı gelince önemli devlet adamlarıyla evlendirilirlerdi.

Bu kalfaların hepsinin şahsi hizmetçileri ve yardımcıları olurdu. Kalfalardan sonra, aynı hizmetleri valide sultanlar, kadınlar ve prensesler için gören kalfalar gelirdi. Bu kadınlar, hangi derecede olduklarına göre, günlük 13 ila 200 akçe arası yevmiye alırlardı.[152]

Hizmetçiler

Bu grubun içinde sıradan cariyelerle saray haremine yeni gelen tecrübesiz kızlar yer alıyordu. Yemek hazırlama, çamaşır yıkama, ocak yakma vs. gibi günlük işlerin hepsini onlar görürdü. Günlük ücretleri 10 akçe ya da daha aşağısıydı.[153] Bu cariyeler Marmara Denizi'ne ve Haliç'e bakan çok geniş odalarda yatarlardı, odalar kimi zaman 100 kişiyi alacak büyüklükte olurdu. Yaşları birbirine yakın olan kızlar aynı odalara konurdu. Ahşap sedirlerde, sıkı yün döşekler üstünde yatarlardı. İçeride herhangi bir sıkıntı çıkmaması için her on kız arasında yaşlıca bir cariye yatar, kandiller gece boyunca yanardı. Ayrıca katibe yardımcıları odaları düzenli aralıklarla dolaşırdı.

▲ Ayna detayı, Topkapı Sarayı Müzesi

Kızlar saraya getirilir getirilmez İslam'ın temel ilkelerini ve ibadetleri öğrenirlerdi; günde beş vakit namazlarını kılmaları gerekirdi. Bunun yanında Kur'ân okumayı da öğrenirlerdi. Leyla Saz'ın anlattığına göre, saray haremindeki kadınlar ibadetlerini büyük bir bağlılık ve özen içinde ifa ederlerdi.

"Prenseslerle saray hanımları bebekliklerinden itibaren dinî eğitim aldıkları, dindar bir kişide bulunabilecek bütün hasletlere sahip oldukları için dinin bütün gereklerini tamtamına yerine getirir, özellikle vakit namazlarını hiç kaçırmaz, ramazanda oruçlarını tutarlardı."[154]

Cariyelerin hepsine Türkçe konuşma öğretilirdi. Padişaha cariye olabilecek güzelliğe ve cazibeye sahip olanlara okuma ve yazma da öğretilirdi. Musiki yeteneği olanlara belli bir sazı çalma, şarkı söyleme, raksetme eğitimi verilirdi. Cariyeler ayrıca dikiş dikmeyi, dantel ve örgü örmeyi de öğrenirlerdi. Eğitimleriyle ilgili en önemli husus ise saray terbiyesini yerli yerinde alabilmeleriydi. Eş olması muhtemel kızlar bir padişah eşi olabilecek şekilde davranmayı öğrenirlerdi.

Padişah ya da şehzade eşi olmayan, haremin yönetici kadrosu içinde yer almak istemeyen cariyeler ise dokuz yıllık hizmetin ardından özgürlüklerini isteyebilirlerdi. Bunun üzerine kendilerine bir azatlık belgesi verilir, kadınlar bu belgeyi genelde üstlerinde taşırlardı. Evlenmeleri için biri bulunur, genelde çeyizleriyle birlikte ev de verilir, ayrıca maaşa bağlanırlardı.



Levni, *Kadın minyatürü* ▸



Gözdeler Taşlığı. Topkapı Sarayı Müzesi



V

Mahkeme Kayıtlarında Osmanlı Kadınları



Türk kadınları, kanuni statüleri açısından, kendilerini Avrupalı kadınlara eşit veya üstün kılacak kanuni, şahsi, mülki haklara zaten sahiptir..[155]

Lucy M. Garnett, 1909

◂ Allom, *Arzuhalci*, 1840

Osmanlı kadınlarının tam bir portresini çizmek, onları hakkıyla tarif etmek için Osmanlı mahkeme kayıtlarında karşımıza çıkan kadın imajını da muhakkak incelememiz gerekir. Avrupalı gezginlerin Osmanlı kadınlarıyla ilgili anlattığı her şey onları saray ya da ev haremlerinde, yani temelde kadınların oluşturduğu bir çevrede, kadınlara ait bir alanda betimlemektedir. Halbuki, mahkeme kayıtları Osmanlı kadınlarının yasal veya kamusal alanda neler yaptığını bize bildirmektedir. Bu konuda günümüze kadar yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu bu kadınların kanuni haklarını bildiğini, bu hakları mahkemeler yoluyla koruduğunu göstermektedir. Kadınların mahkemeye başvurma sebepleri arasında gelen belli başlı konular arasında, evlilik ve boşanma, maddi haklarını güvence altına alma, şahsi mülkleriyle ilgili meseleler, fiziksel şiddetle ilgili şikayetler yer almaktaydı. Kadınlar genelde başka türlü çözemedikleri meseleleri mahkemeye götürürlerdi. Osmanlı kadınları kendileri için yerel mahkemelerde adalet bulamadıkları takdirde, padişahın İstanbul'daki divanına dilekçe yazabilir, şikayetleriyle ilgilenilmesi için istekte bulunabilirlerdi. Kadınların bu şikayetleri şikayet defterlerine kaydedilmiştir. Bu süreçle ilgili olarak, bir araştırmacı şunları yazar:

"Kadınların ve azınlıkların yerel şeriat mahkemelerine sürekli başvurduklarını biliyoruz. Ancak Bab-ı Ali' ve Divan-ı Hümayun'a ulaşmak onlar için zor olabilirdi, üstelik arada çok büyük mesafe vardı. Ama bütün bu mesafeye ve türlü tehlikelere rağmen, kadınlar, dilekçelerini sunmak üzere ta Mısır'dan bile kalkıp gelmişlerdir. Bu da bize 'hünkarın adaleti' efsanesinin ne kadar geniş kitlelere malolduğunu, üstelik insanların imparatorluğun en uzak köşelerinden



kalkarak şikayetlerini bizzat sunmak üzere zorlu bir yolculuğu bile göze alacak kadar buna inandığını göstermektedir."[156]

Kanuna duyulan bu güvenin sebeplerinden biri de "mahkemenin kadınların koruyucusu"[157] olmasıydı. Birçok toplumda olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadınlar da haklarını korumak ve yaşatmak için mahkemenin yetkisine ihtiyaç duymuştur. Kadınların davacı olduğu davaların çokluğu ve mahkemeye sıklıkla başvurması da bu durumu doğrulamaktadır. Burada asıl önemli olan nokta da, kadınların çoğu kez adaleti bulmuş olmasıdır. Kıbrıs'taki kadı sicilleri üstünde çalışan bir tarihçinin yazdığına göre, *"Kadıların zayıf ve savunmasız olanları korumak gibi bir yükümlülüğü vardı. Kadınların nispeten güvenli bir pozisyonda olmaları da Lefkoşa'daki ve adanın başka yerlerindeki kadıların kadınları zulüm ve baskıya karşı korumak noktasında gösterdiği sadakatli çabadan kaynaklanıyordu."*[158] Bir başka tarihçinin 17. ve 18. yüzyıldaki Osmanlı kadı sicilleri üstüne yaptığı bir çalışmaya göre kadınlarla erkeklerin karşı karşıya geldiği davaların yüzde yeşmişyedisini kadınlar kazanmıştır.[159] Yapılan araştırmalar ışığında, Osmanlı kadınlarının haklarını etkin biçimde aramasına mahkemelerin de destek olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.



Adalet Kulesi Topkapı Sarayı



Evlilik

Bir kızın velisi tarafından evlendirilmesi âdettendi, bu da genelde kızın babası olurdu. Ancak baba olmadığı takdirde onun yerini dede, amca, dayı, erkek kardeş ya da başka bir erkek akraba da alabilirdi. Hiçbir akrabanın bulunmadığı kimi durumlarda, kadı, kızın temsilcisi olur yahut reşit olmuş (veya ergenlik çağına girmiş) kızlar hiçbir vekilleri olmadan evlenebilirdi. Ancak evliliğin kanunen geçerli olabilmesi için gelinin izni gerekliydi. Kız reşitse, kendi isteği hilafına gerçekleştirilmiş bir evliliği anında şikayet edebilir, mahkeme bu durumda evliliği geçersiz kılardı. Kadı sicillerinden alınmış olan aşağıdaki örnek tam da böyle bir durumu anlatmaktadır:

"Amasya kazasının Salurcu Dere köyünden (filanca reşit) yaştaki Hacı Bola bin Hüseyin şu iddiada bulunmuştur: 28 Cemaziyelevvel 1034'te babam Hüseyin beni Sipahi Mehmed Bey'le evlendirmiştir. Bundan haberim olunca, evet demeyi reddettim. Bu evliliğin iptal edilmesini istiyorum çünkü benim evlenmek istediğim kişi İbrahim Çelebi bn. Keyvan'dır. Mehmed'le evlendirilmek için ben onay vermedim. Kızın reşit yaşta olduğu, babasının isteği hilafına onu evlendiremeyeceği yolunda fetva yazılarak evlilik geçersiz kılınmış ve kıza İbrahim Çelebi'yle evlenmek üzere izin verilmiştir. (Amasya sicil I 19-2; selh Cemaziyelevvel I 1034)"[160]

Kız, evlilik sözleşmesi gerçekleştirildiğinde henüz reşit yaşta değilse bu yaşa gelene kadar ailesinin yanında kalır, daha sonra evliliğini gerçekleştirmek, kocasıyla yaşamak üzere ailesinden ayrılırdı. Şayet kız reşit yaşa geldiğinde kendi adına daha önceden gerçekleştirilen bir evliliğe itiraz ederse, mahkemeye şikayette bulunabilir, evliliği iptal ettirebilirdi. Aşağıda böyle bir örnek yer almaktadır:

"Ayşe bint Mustafa Başa: Reşit yaşa gelmiş bulunmaktayım. Amcam Mahmud'un ayarladığı bu evliliği kabul etmiyorum ve nihayete erdiriyorum. Emir Ali Bin Hamdi'yi her konuda vekilim tayin ediyorum. Ali vekilliği kabul etti. (20 41-2; 12 Cemaziyelevvel I 1027)"[161]

Evlilik Sözleşmesi

Bir evliliğin kanunen geçerli olması için nikah kaydında gelinin, damadın, velilerin veya vekillerin ve şahitlerin isminin yer alması gerekirdi. Bunun yanında damat tarafından geline verilecek mehirin miktarının ve evliliğin hangi şartlar altında gerçekleştirildiğinin



Rietschel, *Arzuhalciler*, 1855-1860

belirtildiği bir evlilik sözleşmesinin de bulunması şarttı. Evlilik sözleşmesinde belirtilen şartlar özellikle gelin açısından çok önemliydi çünkü bu şartları yerine getirmek kanunen damadın sorumluluğuydu. Bu durum kadına daha sonra gerektiği takdirde kanunen kullanabileceği bir iltimas kazandırıyordu.

Mehir

Evlilik sözleşmesinde yer alması gereken şartlardan biri, damat tarafından geline ne kadar mehir ödeneceğiydi. Mehir genelde ikiye bölünürdü. *Mehri muaccel*, evlilik gerçekleşmeden önce ödenen kısma denirdi. Üstünde anlaşmaya varılan miktar ödenmedikçe, gelin kocasının evine gitmezdi. *Mehri müeccel* ise boşanma ya da kocanın vefatı durumunda ödenmek üzere geri bırakılan miktara verilen isimdi. Bu, boşanma konusunda caydırıcı da oluyordu çünkü boşanma olduğu takdirde koca bu miktarı ödemekle yükümlüydü. İleride doğabilecek herhangi bir anlaşmazlığı önlemek üzere, mehrin ne kadar ve hangi şekilde ödeneceğiyle ilgili ayrıntılar sözleşmede açıkça belirtilirdi. Mehir genellikle altın ya da gümüş sikkeler halinde ödenirdi ve varlıklı kişiler genelde gayrimenkul hissesi ve mücevherat da verirdi. Mehir, kocaya evlilik sırasında ödenen 'drahoma'nın ya da kız babasına ödenen 'başlık parası'nın tersine, yalnızca geline ait olur, gelinin açık izni olmaksızın damat tarafından asla kullanılamazdı. Aşağıda, 1551 yılında Mısır'ın İskenderiye şehrindeki bir şeriat mahkemesinde gerçekleşmiş bir mehir kaydı yer almaktadır:

"Gelin Ferhana'ya 40 gümüş nisif ödenmiş, gelin bu miktarın yarısını aldığını, yarısının da mehri müeccel olarak bırakıldığını bildirmiştir. (Jami al-Hakim 957/1551, 1:183-824)"[162]



Osmanlı bozukluk (19. yüzyıl) ve kağıt paraları (20. yüzyıl başları)

* * *

Silivri'de, vefat eden şahsın mirasının taksimi hususunda mirasçılar arasında ortaya çıkan ihtilafın çavuş mübaşereti ile atanacak bir naib tarafından mahallinde görülmesine dair hüküm. Fatıma isimli bir bayan, beyi Ahmet Ağa'nın vefatından sonra geride bıraktığı mirasına kayınvalidesi ve kayınbiraderinin el koyması üzerine mehir hakkını talep etmek için mahkemeye başvuruyor.

Istanbul Ahkam Defterleri: Istanbul'da Sosyal Hayat 2 (1755-1765), Istanbul Külliyatı IX, Istanbul Araştırmaları Merkezi, p. 85. Hüküm no. 4/71/193.

Koca, karısına kabul edildiği şekliyle mehrini ödemeyi reddettiği takdirde hapse konabilirdi. Bursa'da karısına 1015 kuruş değerinde ev eşyasından oluşan mehri muaccel'ini vermeyi reddeden bir koca 60 gün boyunca hapsedilmiştir.[163]

Evlilik sözleşmesindeki diğer taahhütler içinde çiftin nerede yaşayacağı, kocanın çiftin evinde ikamet etmesi, kadının önceki bir evlilikten çocuğu varsa kocanın bunu kabulu ve çocuğun/çocukların geçimini üstlendiğini belirten onayı, kocanın başka bir eş veya cariye almayacağına dair sözü, kocanın karısına giyim-kuşam için ayırdığı miktar vs. gibi hususlar yer alırdı. Sözleşmenin her iki tarafı da, koca gerekli şartları sağlamadığı sürece, boşanabilirdi. Bu durumda kadın mehri müeccel hakkını elinde tutabilir ya da sözleşmede taahhüt edilen miktardan feragat edebilirdi. Bu kadın açısından çok önemliydi, çünkü boşanmak üzere mahkemeye başvuran bir kadının, genellikle özgürlüğü karşılığında mehri müeccelinden feragat etmesi gerekirdi. Aşağıda, tipik bir evlilik sözleşmesi yer almaktadır:

"Abu'l Hassan ibn İbrahim ibn Abdullah, bakire Haceriyye bint Halid ibn Muhammed al-Magribi'yle evlenmiştir. Anlaşmaya varılan mehir, 30 yeni altın sultani dinarı olup, bunun 8 dinarı gelinin annesi Ward'a verilmiş, 22 dinarı ise muahhar olarak geri bırakılmıştır. Abu'l Hassan geline ayrıca giyim-kuşam masrafı olarak ayda 6 gümüş ensaf ödemeyi taahhüt etmiş, şu şartları da kabul etmiştir: Eğer 'herhangi bir şekilde' ikinci bir eş alacak olursa, bir yıldan uzun süre seyahat etmesi gerekirse, birdaha dönmemek üzere uzak bir memlekete yerleşirse, geri bırakılan mehrin yalnızca çeyreğini elinde tutabilecektir, eşi ondan boşanmaya karar verdiği takdirde, bu miktarı da hiç tartışmasız ödemesi gerekecektir. (el-Barmeşiyye 994/1589, 707: 113-711)"[164]

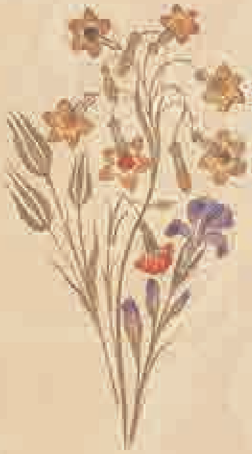




Brindesi, *Rumeli Hisarı'nın önünde yolcu kayığı*. 1855–1860

Nafaka

Erkekler kanunen eşlerinin ve çocuklarının yeme-içme, giyim-kuşam, barınma, ev-içi yardım, sağlık vs. ile ilgili masraflarını tamamıyla karşılamakla yükümlüydü. Erkeğin sağlayacağı desteğin miktarı kadının sosyo-ekonomik konumuna göre değişirdi. Çift evli olduğu sürece ve şayet boşanma olursa boşandıktan üç ay sonrasına kadar, erkek, eşinin geçiminden sorumluydu. Koca evde olmadığı zaman hatta ortadan kaybolduğunda bile eşini geçindirmek zorundaydı, ikinci durum sözkonusu olduğunda kadına mahkeme emriyle borç para verilir, kocanın ödemekle yükümlü olduğu bu borç parayla kadın geçimini sağlardı.



Koca karısının geçimini sağlamayı reddettiği takdirde kadın mahkemeye şikayette bulunabilir, kadı kocanın gerekli parayı ödemesi için emir çıkarttırırdı. Bursalı Şerife Emine Hanım'ın durumu buna iyi bir örnektir. Kocası ona bakmadığı için mahkemeye başvurmuş, mahkeme tarafından kendisine aylık 200 kuruş yardım ücreti bağlanmıştır.[165] Kayseri'den, bir başka kadı sicilinde de Şeyh Mehmed Efendi'nın kızı Cennet Ana'nın şu şekilde bir iddiası yer almaktadır: *"Güllük mahallesinden Abdul-Fettah bin Abdul-Kadir'in karısıyım, kendisi uzun zamandır ortadan kaybolmuştur. Geçimimin sağlanması için yardım talep ediyorum." Cennet Ana'nın kocasının kendisine hiç para ayırmadığına dair yemin etmesi istenmiştir. Daha sonra kendisine günlük 15 akçe bağlanmış ve mahkemece borç çıkarılması için talepte bulunmasına izin verilmiştir. (25 48-2; 4 Rebi II 1034)."*[166]

Kırşehir'de 1880-1906 yılları arasında kaydedilen kadı sicilleri üstüne çalışan bir tarihçi şu sonuca varmıştır:

"Siciller incelendiğinde kadı'nın kanunları harfiyyen uyguladığı, zamanın şartlarına göre dava sahibi kadına 'nafaka ve kisve baha' adı altında günlük yardım parası bağladığı ve bu paranın ödemesinden kocanın sorumlu olduğu görülmüştür."[167]



Kur'an-ı Kerim muhafazası.
Topkapı Sarayı Müzesi



Boşanma / Yeniden Evlenme

En yaygın boşanma şekli, hanımın kocası tarafından reddedilmesiyle gerçekleşen talaktı. Birinci ve ikinci talağın ardından koca, karısıyla tekrar evlenebilirdi ama üçüncü talaktan sonra geri dönüş yoktu. Bunun ardından erkeğin eski karısıyla tekrar evlenebilmesi için kadının başka biriyle evlenip boşanmış olması gerekirdi. Bu tür bir boşanmada, kadının evlilik sözleşmesinde yer alan mehri müecceli almaya ve boşanmadan sonra kadının hamile olup olmadığını anlamak için beklenen üç ay boyunca eski kocasından nafaka kabul etmeye hakkı vardı. Ayrıca kocanın karısına herhangi bir borcu varsa bunu da ödemesi şarttı.

Bir başka boşanma şekli de *hül* idi. Hül, karşılıklı olabileceği gibi sadece kadının isteği üzerine de gerçekleşebilirdi. Eğer koca boşanmayı kabul ederse, kadın genelde hakkı olan mehri müeccelden vazgeçer, hatta kimi durumlarda kendisine verilmesi gereken paranın daha üstünde bir miktarı kocasına öderdi. Evlilik sözleşmesinin ihlal edilmesi, iktidarsızlık, terketme, kadının geçiminin sağlanmaması, dinî görevlerin yerine getirilmemesi, zulüm veya çaresiz hastalık gibi bir durum sözkonusu olduğunda, koca boşanmayı reddetse bile, kadın mahkeme tarafından boşanabilirdi.[168] Böyle davalarda kadının mali haklarından feragat etmesi gibi bir şey sözkonusu olmazdı. Aşağıda, hül yoluyla boşanma davalarının kaydedildiği bazı kadı sicillerinden örnekler yer almaktadır:



"Emine bint Mehmed, Veli Efendi'yi kocası Abdur-Rahman bn Haci Mustafa'dan hül yolu ile boşanmak için vekil tayin etmiştir. Kendisi mihir ve nafakadan feragat etmektedir, hül ödemesi olarak bir çarşaf ve bir yorgan almıştır. (23 2-3; 13 Şaban 1032),

Sali bn Ali ile Mustafa bn Ali, Ali Bn Ümmet'in karısı Kamerullah'a, para ve mal talebinden vazgeçtiği takdirde onu boşayacağını söylediğine şehadet eder. (22 26-10; 12 Zilhicce 1030)

Güllük mahallesinden Rabia bint Ali, kocası Abdurrahman bin Himmet'in huzurunda şunları doğrulamıştır: Bana mehir olarak mahalledeki evin yarısını verdi ancak birlikte yaşamadığımız için bunu ona geri verdim. Bütün mehir, nafaka ve zevciyyet haklarımdan feragat ediyorum. Kendisi hül yapmıştır. Hül bedeli olarak birkaç esvap ile 2 kuruş aldım. Küçük kızımız Cemile 9 yaşına kadar benimle kalacaktır. (24 3-5; 28 Cumadi II 1032)

Hidayetullah bin Sultan Hoca, tasdik için kendisine vekil tayin ettiği karısı Ayna bint İbadullah'ın huzurunda şöyle beyan etmiştir: Biz zaten birlikte yaşamıyorduk. Kendisi mehir,



Preziosi, *Gezintide Kadınlar*, 1861

nafaka-i iddet ve diğer zevciyyet haklarından feragat edince onu hül yoluyla boşadım. Hül bedeli olarak bazı eşyalar verdim. (27 28-5; 2 Ramadan 1035)"[169]

Osmanlı kadı sicilleriyle ilgili yapılan çalışmalar sonucunda yüzbinlerce evlilik, boşanma, yeniden evlenme kaydı ortaya çıkmıştır. Bu kayıtlardan, boşanmanın nadirattan olmadığı anlaşılıyor. Üç aylık bekleme süresinin ardından yeniden evlenmek için özgür olan kadınlar genellikle evlenmişlerdir. Boşanmış ya da dul olmanın toplumda utanılacak bir şey gibi görülmediği açıktır. Boşanmış kadınların, şayet üçüncü talak gerçekleşmemişse, kocalarıyla yeniden evlendiği de olmuştur. Böyle durumlarda, yeniden mehir ödenmesi şart koşulur, yeniden evlilik anlaşmasına önceki boşanmaya sebebiyet vermiş sorunun tekrar yaşanmasını önlemek üzere yeni şartlar konabilirdi. Aşağıda buna örnek olacak bir davanın kaydı yer almaktadır:

"Latifa bint 'Ali ibn Musa, Yahya ibn 'Ubayd ibn Ali'yle yeniden evlenmeyi kabul ettikten sonra kendisine yeni mehir olarak önden 4 altın dinar ödenmiş, kocası ayrıca giyim-kuşam masrafı olarak ayda 5 gümüş nisf ödemeyi kabul etmiştir. Karşılığında, kadın, kocasının kendisine ilk evliliklerinden borcu olan 14 altın dinarlık hakkından feragat etmiştir. Latife, kocasıyla yeniden evlenmek için şunu şart koşmuştur: Şayet kocası boşadığı öbür karısıyla herhangi bir zamanda yeniden evlenmek isterse, Latife kendisinden doğrudan üç kez boşanmış olacak, bir başka adamla evlenip boşanmadığı sürece de onunla asla tekrar evlenmeyecektir. (Misr el-Kadima, sicillat1037/1627, 95:223-1010)"[170]



Çok Eşlilik

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Osmanlı kadınları, evlilik ve yeniden evlilik sözleşmelerine, kocaları başka bir eş alırsa, boşanmış olacakları şeklinde bir taahhüt koydurarak çok eşliliğe karşı önlem almıştır. Ancak buna rağmen birden fazla eş alma en büyük boşanma sebeplerinden birisi olmuştur.[171] Belki de çok eşliliğin Osmanlı toplumunda yaygın bir durumda olmaması bu yüzdendir. Çok eşlilik, kanunen mümkün olsa da, içtimai olarak hoş görülmezdi. Pek çok gezginin yazdıkları ile yapılan bilimsel çalışmalar da bunu doğrular niteliktedir. Avrupalı gezginlerin çok eşlilikle ilgili yorumları şöyledir:

Feraceli Türk kadını

M. de M. D'Ohsson:

"Çok az Müslümanın iki karısı vardır. Hele dört karısı olan zengin bir adamla karşılaşmak daha da zordur. Birden fazla eşe bakmanın zorluğu, bu eşlerin kendi aralarında geçinememesinin ev içinde huzuru bozacak olması, anne-babaların kızlarını evli adamlara vermemeye özellikle dikkat etmesi gibi sebepler, çok eşliliğe engeldir, kanunen buna izin verilmiş olsa bile. Çoğu kez, erkekler ancak başka bir kadınla daha evlenmeyeceklerini taahhüt ederek kendilerine bir hanım alabilirler."[172]

Lucy Garnett:

"İslam kanunları bir erkeğin dört eş almasına ve istediği kadar köle kadın sahibi olmasına izin verse de Osmanlı ailelerinde –Batı'da halkın sandığının tersine- efendisiyle eş ilişkisi yaşayan birçok kadın kesinlikle yoktu. Nitekim, bugün çalışan Türkler arasında tek eşlilik bir kuraldır. Seçkin kimselerin de birden fazla eş aldığı pek nadirdir. Bu durum Müslümanlar arasında aşağı yukarı hep böyle olagelmiştir. Türk erkekleri ancak ilk eşleri kısırsa ikinci bir eş alıp daha fazla masrafa girmeyi ve evlerinin huzurunu tehlikeye atmayı göze alır. Bugün esasen iki eş, olabilecek en uç sınır gibi görünmektedir. Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde uzun yıllar boyunca pek çok yeri ziyaret etmiş olmama rağmen, bırakın daha fazlasını, iki hanımın bile olduğu bir Osmanlı haremine yalnızca bir kez rastgeldim. İzmir'den Anadolu'nun tarihî güzelliklerle dolu bir şehri olan Manisa'ya kısa bir ziyarette bulunmuştum. Bahsettiğim harem bir mevlevi şeyhinin haremiydi. Şeyhin ünvanı, mümkün olduğu takdirde, babadan oğula geçebilecek bir ünvandı. Oniki yıldır evli olduğu ilk eşinden hiç çocuğu olmamıştı. İkinci kadın ise daha birkaç haftalık gelindi."[173]

Anna Bowman Dodd:

"Bir şeyden haberi olmayan seyyah, tanıştığı bütün Türklerin tek eşli olduğunu öğrendikçe kendisinden utanır. Bu durum Türk erkeğini, kendisinin çok eşli olmasını bekleyen Avrupalı karşısında biraz mahcub bıraksa da, asıl en büyük hayal kırıklığını yaşayanın Avrupalı olduğu açıktır."[174]

Z. Duckett Ferriman:

" Tamamen yanlış olan bir başka varsayım da Türkiye'de bütün erkeklerin çok eşli olduğudur, halbuki bu tamamen istisnai bir durum olup her geçen gün gittikçe azalmaktadır. Kanunun dört eş almaya izin verdiği doğrudur ama Türk toplumu içinde uzun süre yaşayıp da birden fazla eşi olan birine hiç rastgelmemek çok muhtemeldir. Bir kere, yeterince varlıklı

olmayan birisi için, yapılacak evlilik masrafı zaten fazlalıkla caydırıcıdır, çünkü kanuna göre kocanın her bir eşine ayrı bir daire, ayrı hizmetçiler ve ev için gereken başka ne varsa vermesi, yani kısaca her eşe yalnız kendine ait tam teşkilatlı birer mekân sağlaması gerekir. Çok eşlilik, büyük çoğunluk için zaten imkân dahilinde değildir. İki ayrı ev kurmaya gücü yetecek kadar lüksü olanlar içinse bu bir tercih meselesidir. Huzurlu bir evi herkes kadar Türk erkeğinin de çok sevdiği kesindir, dinginlik onun en düşkün olduğu şeylerden biridir…Neticede bu halk tek eşli bir hayat sürmektedir."[175]

Lady Montague:

"*Türk kadınları cariyelerinin kraliçesidir, kocanın, karısının seçtiği bir iki yaşlı kadın dışında, bu kölelere bakmaya bile izni yoktur. Bir erkeğin kanunen dört ayrı eşle evlenmesinin mümkün olduğu doğrudur, ama ne bu özgürlüğünü kullanan seçkin bir erkek ne de böyle bir acıya katlanacak asil bir hanım vardır. Burada tanımış olduğum yüksek dereceli erkekler arasından, yalnızca Defterdar'ın kendisi için yanında tuttuğu kadın köleleri vardır (tabii onları evin kendine ait kısmında tutmaktadır, çünkü evin hanımına verilen köleler yalnız ve yalnız onun emri altında olur), bu adamdan sefih biri olarak bahsedilmektedir, bizim anlayacağımız kendisi çapkının tekidir. Karısı, halen onun evinde yaşıyor olsa da, bir daha yüzüne bakmamıştır.*"[176]

Kadı sicilleriyle ilgili bilimsel çalışmalar da, Avrupalı gezginlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda çok eşliliğin az rastlanır bir şey olduğu ve genelde ancak ilk eş kısırsa tercih edildiği yolundaki fikirlerini doğrulamaktadır. Halk arasında çok eşliliği mazur gösteren tek durumun bu olduğu anlaşılmaktadır, ancak sarayın hanedan soyunun devamı için çok eşlilik siyaseti uygulamasına da karşı çıkan olmamıştır.

Aşağıda, 17. yüzyılda, Bursa'daki kadı sicilleriyle ilgili yapılan bir çalışma yer almaktadır, buna göre Osmanlı erkeklerinin yalnızca yüzde birinin birden fazla karısı vardır:

"*17. yüzyıl Bursa kadı sicillerine baktığımızda, bilinen klişenin çok dışında bir kadın imajıyla karşılaşıyoruz. Örneğin, evlenilebilecek eş sayısını dörtle sınırlayan kanunu incelediğimizde çok ilginç bir gerçekle karşılaşıyoruz. Bursa şehrinde 17. yüzyılda ölen kişilere ait ayrıntılı tereke listelerine bakarak bu noktayla ilgili bir sorgulama yaptık. Bu listelerde ölen kimselerin aileleriyle, örneğin eş ve çocuklarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler verilmektedir. 2000'den fazla erkeğin terekesini incelememiz sonucunda, bunlardan yalnızca yirmi tanesinin iki veya daha çok eşi olduğunu belirledik. Buna göre, çok eşliliğin, en azından Bursa'da, yalnızca teoride geçerli olduğu açıktır.*"[177]

Bursa'yla ilgili yapılan başka çalışmalar da yukarıdaki bulguların tek olmadığını göstermektedir. 16. yüzyıldaki kadı sicillerinden elde edilen delillere göre bu sırada çok eşlilik yüzde iki civarındayken, 17. yüzyıl ortalarıyla ilgili bir başka çalışma bu oranın yüzde dört olduğunu göstermektedir. 1839-1876 yılları arasındaki kadı sicilleri üstüne yapılan bir başka çalışma da yüzde ikilik bir oranla çok eşliliğin yaygın olmadığı bulgusunu doğrular niteliktedir.[178]

1571-1640 yılları arasında Kıbrıs'ta kaydedilmiş kadı sicilleri üstüne bir çalışma yapan Robert C. Jennings, "çok eşliliğe dair çok az delil bulunduğunu, bu uygulamanın muhtemelen pek yaygın olmadığını"[179] belirtmiştir. Yazar, Kayseri kadı sicilleriyle ilgili olarak yaptığı bir başka çalışmada, Edirne'nin 1545-1659 yılları arasındaki tereke listeleri üstüne başka bir tarihçinin yaptığı bir çalışmayı da zikreder. Bundan elde edilen sonuçlara göre, evli erkeklerin yüzde doksan ikisinin yalnız bir, yüzde yedisinin iki, yüzde birden az bir kısmının da üç eşi vardır, dört eşi olansa hiç yoktur.[180]

1885-1906 yılları arasındaki İstanbul kadı sicilleriyle ilgili bir başka çalışma da çok eşlilik oranının yüzde iki olduğunu göstermektedir.[181] 17. yüzyıldaki kadı sicillerinin incelendiği ayrı bir çalışmada tek eşlilik oranı yüzde doksan iki olarak belirlenmiştir, bu da diğer bulguları desteklemektedir. Elde edilen verilere göre 95 tane çok eşli evlilik sonucunda 115 çocuk doğmuştur; aile başına 1.2 çocuk düşmektedir. Bu rakamlar, tekrar evlenen erkeklerin, çocuk sahibi olmak için bu yola başvurduğunu işaret eder. İstanbul, Edirne, Bursa, Ankara, Şam ve başka Anadolu şehirlerinde yapılan çalışmalar sonucunda bulunan çok eşlilik oranları arasında yalnızca yüzde yedilik bir sapma gözlenmiştir.[182]

Osmanlı kadınlarının aktif biçimde mahkemeye başvurması da çok eşlilik oranını sınırlı tutan sebeplerden biriydi. Bazı kadınların bu konudaki geçit vermez duruşu, evlilik sözleşmesine eklettikleri, koca ikinci bir eş alırsa kadın mali haklarını kaybetmeksizin boşanmış sayılacakları şeklindeki maddeden ve erkek tekrardan evlendiyse, gerçekten de boşanma davası açmalarından anlaşılabilir. Çok eşliliği caydırıcı başka hususlar da vardı, örneğin, Avrupalı gezginlerin bahsettiği üzere, birden fazla eşe ayrı ev kurmak için gereken masrafın çokluğu, evdeki huzurun kaybolması, ailelerin kızlarını evli erkeklere vermemesi bu caydırıcılar arasında sayılabilir.

Ama çok eşlilik neticede şeriat kanunlarının izin verdiği bir durumdu. Öyle olduğu halde niçin bu kadar çok Osmanlı erkeği bundan kaçınmıştı? İnsan bu noktada, bu kadar çok Osmanlı erkeğinin birden fazla evlilik yapmaktan geri durması için daha zorlayıcı başka bir saikin olup olmadığını düşünmeden edemiyor. Kanun, neticede, sınırları belirlemiş, Osmanlı kadınlarının ve erkeklerinin neleri yapamayacağının altını çizmiştir. Ama onlar neyi yapmaları

gerektiğini öğrenmek için Kur'ân'a ve peygamberlerin sünnetine başvurmuştur. Çok eşlilik konusunda, Kur'ân, dört eşe kadar izin verir, ancak yalnız bir eş almayı tavsiye eder.[183] Eşler arasında her anlamda adaletli davranmayı da çok eşliliğin şartı olarak koyar. Bu da neredeyse imkânsız olduğundan, adaletsizlik olmaması için, tek eşlilik teşvik edilmiştir.

Hz. Muhammed'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hayatında da tek eşlilik kesinlikle tercih edilen evlilik biçimidir. İlk eşi Hz. Hatice'yle, Hz. Hatice altmış beş yaşında vefat edene kadar, yirmibeş yıl boyunca tek eşli bir evlilik sürdürmüştür. Hz. Hatice'nin vefatının ardından, İslam tarihine de Keder Senesi olarak geçen gamlı, yaslı bir yıl yaşanmış, Hz. Peygamber bu yıldan sonra sahabelerinin teşvikiyle iki kez evlenmiştir. İlk evlendiği kadın takriben elli yaşlarında bir dul olan Sevde'dir. Hz. Sevde evliliğin ardından Hazreti Peygamber'in evinde yaşamaya başlamıştır, bu sırada Hazreti Fatıma henüz baba evindedir. Peygamberin ikinci eşi ise, evlendiği zaman çok küçük yaşta olan Aişe'dir. Evliliğin gerçekleşmesi için üç yıl daha beklenmiştir. Buradaki önemli husus, iki kadının da birbirini tanıması ve çok eşli evliliği baştan kabul etmesidir, nitekim Hazreti Peygamber'in daha sonraki eşleri de böyle davranmıştır.

Ancak Hazreti Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), kendi kızı Fatıma'yla ilgili bir meselede, damadı Hz. Ali'nin ikinci bir eş almasına izin vermemiştir. Kızının durumla ilgili kaygılarından haberdar olan Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Medine'deki mescidinin kürsüsünden şöyle buyurmuştur:

"Hişam ibn Muğire oğulları kızlarını Ali ibn Abu Talib'le evlendirmek için benden izin istediler. Buna iznim yoktur, tekrar ediyorum, iznim yoktur, bir daha tekrar ediyorum, iznim yoktur. Ali benim kızımı boşayıp onların kızıyla evlenirse, buna tabii ki hakkı vardır. Fatıma benim bir parçamdır. Her kim onu üzerse beni üzer, her kim ona zarar verirse bana zarar verir."[184]

Hazreti Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), çok eşli evliliğin, buna razı olmayan bir kadına ne kadar acı ve zarar vereceğinin altını çizerek Hz. Ali'nin başka bir kadınla evlenmesinin ancak Hz. Fatıma'yı boşamasının ardından mümkün olacağını açıkça belirtmiştir. Bazı ilim adamları Fatima'nın

bu evliliği istememesinin başka bir kadının daha gelecek olmasından değil, gelin adayının Ebu Cehil'in kızı olmasından kaynaklandığını söylemektedir. Ancak Hz. Ali'nin Hz. Fatıma'nın vefatına kadar başka kimseyle evlenmemesi de Hz. Fatıma'nın ikinci bir kadın istemediğine işaret eder. Sebep ne olursa olsun, Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), kızının zarar görmemesi için, Hz. Ali'yi tekrar evlenmekten menetmiştir. Böylesi bir örnek Osmanlı kadınlarının ve erkeklerinin gözünden elbette kaçmamıştır. Nitekim kadınların büyük çoğunluğu, evlilik sözleşmelerine, kocaları ikinci bir eş aldığı takdirde, mehir haklarını kaybetmeksizin doğrudan boşanmış sayılacakları şeklinde bir taahhüt koydurmuştur.

Kadın Dövme

Osmanlılar'da uygulanan geleneksel İslami kanunlara göre, kadının hafifçe dövülmesine izin verilmiş ama bunun hangi şartlar altında, ne derecede gerçekleşebileceği de açıkça belirtilmişti. Öncelikle, kadının hafifçe dövülmesi için çok ciddi bir sebebin olması gerekirdi. Kur'ân'da, kadının sadakatsizlik ve fena davranışlarının buna bir sebep olabileceği zikredilmiştir.[185] İkinci olarak erkeğin öfke anında eşine vurmasına izin yoktur. Önce onu sözle uyarması gerekir. Bundan bir sonuç alınamazsa, yatağını ayırmalıdır. Bundan da bir sonuç çıkmazsa, erkek kadını hafifçe dövebilir. Ancak kadının yüzüne ya da başına vurmaya izin yoktur, yine kadını zedeleyecek, onda kırık, yara veya bere bırakacak şekilde dövmeye de izin yoktur. Hazreti Peygamber'in sünneti (sözleri ve davranışları) de İslam kanunlarının ana kaynaklarından ve mahkemelerin referans noktalarından biridir. Hazreti Peygamber'in eşi Hz. Aişe onun hiçbir kadına veya çocuğa hiçbir zaman vurmadığını belirtmiştir.

Osmanlılar'da hem kadınlar hem de içinde yaşadıkları toplum kadınların haklarından haberdardı. Kadınların kocalarını dövmek gibi bir hakkı olmasa da kendilerine karşı fiziksel şiddet sözkonusu olduğu zaman kadıya şikayette bulunarak kocalarını hapse attırabilir, hatta dövdürebilirlerdi. Tabii bunlar her davanın kendine has şartlarına göre değişirdi. Borcundan dolayı hapse konmuş bir Alman tüccarı çok şaşırarak şahit olduğu bu durumu şöyle anlatır:

◀ *Alem*. Topkapı Sarayı Müzesi

Dokuma detayı,
Topkapı Sarayı Müzesi. ▶

"Eğer erkekler karılarına hakkını vermiyorsa, yani onlarla ilgilenmiyorsa veya başkasını seviyorsa, karılar kocalarını dava etme hakkına sahiptir. Bu şekilde mahkemeye verilen erkeklerin çoğu bizim hapishaneye gelirdi. Çoğu geldiğinde öfkeli, saldırgan, sabırsız bir tutum içinde olur, içerdekiler geleni bir tabureye oturtup su vererek sakinleştirmeye çalışırdı. Alay eder bir halde onları içimize alırdık, hallerine acırdık. Adam gittikçe sakinleşir, eğer sabrederse durumu kısa zamanda iyileşmeye başlardı. Bu sırada adamın arkadaşları eşiyle arasını düzeltmeye uğraşırdı. Adam üç-dört gün ya da daha uzun bir süre sonra artık alaya alınacak bir yanı kalmamış halde, zararını atlatmış olarak özgür kalırdı. Eğer biz Almanlar bu hale düşsek herhalde karımızı akşama kadar döverdik."[186]

Kocanın karısını şeriatin belirttiği sınırın dışına çıkarak daha fazla dövmesi ya da vurulmayacak yerlerine vurması da kadının şikayette bulunması için yeterli bir sebepti, ayrıca kadın gerekli delilleri ortaya koyarsa mahkeme onun tarafında olurdu. Mahkeme kocaya ciddi ihtarlar verebilir, dövme cezası uygulayabilirdi. Genelde kadı, kocanın karısını şeriata ters düşecek biçimde tekrar dövdüğü takdirde, bunun kadın maddi haklarını kaybetmeksizin boşanmaya sebep olacağı şartını kocaya kabul ettirirdi. Aşağıda bu konuda kadı sicillerinden alınmış örnekler vardır:

"İmam Nu'man bn Abdül-Vehhab, Osman bn Mehmed ile Himmet bn Ali bu Abdül-Celil Ağa'nın karısına vurduğuna şehadet ettikten sonra, Abdül-Celil Ağa karısını şeriata aykırı şekilde bir daha dövmeyeceğine yemin etti. (23 16-4; 20 Ramazan, 1032)

Seydi Ahmed bn Mehmed ile Hacı Receb Başa bn Mehmed, Hasan'ın, bugün, karısı Zahire'yi dövülmesi yasak bir yerine vurarak dövdüğüne şehadet ederler. Bu bir haksızlık ve zulümdür. Hasan karısına para bağışlar, onu bir daha şeriatin yasakladığı şekilde döver ise boşanma gerçekleşecektir (19 30-11; 28 Rebi II 1026)

Alaca Suluk mahallesinden Yakub bin Yakub, karısı Safiye bint Hamze'nin de hazır bulunduğu halde şu iddiada bulunur: Dört aydır karım Safiye benim yanımda değil, başka bir yerde yaşamaktadır. Koca olarak karımın yanımda olması hakkımdır. Kendisine sorulsun. Safiye der ki: Ermenek kadısı Ahmed Efendi Yakub'u uyararak eğer beni döverse üç talakla boşanmış olacağımızı söyledi. Yakub bunu kabul etti ama beni şeriate aykırı biçimde tekrar dövdü, öyle olunca ben ondan boşanmış oldum. Yakub bunu inkar eder. Ancak hazır bulunan şahitler, eski kadı, Alaeddin bin Ahmed Efendi ile Mahmud bin Alaeddin, Safiye'yi tasdik eder. Kadı Ahmed Efendi'nin Yakub'a bu şartı verdiğini kendisinden duymuşlardır. (Karaman 1 8-3; no. 28)"[187]



Preziosi, *Türk Kadını ve Çocuğu*, 1861

Çocuk Velayeti

Boşanma durumunda küçük yaştaki çocuklar genelde annelerine verilirdi. Erkek çocuklar yedi yaşına kadar anneleriyle kalır, bundan sonra babalarının evine dönebilirlerdi. Kızlar evlenene kadar anneleriyle kalırdı. Çocuk için ödenecek nafakanın miktarını mahkeme belirler, nafakanın ödenmesinden erkekler sorumlu olurdu. Aşağıda bununla ilgili bir örnek yer almaktadır:



"Hanefi kadısı, Amna bint İbrahim'e, boşanmasının ardından, oğlu Ebu Zeyd'in velayetini vermiş, çocuğun babasının ödemesi için de yarım fidde civarında çocuk bakım masrafı belirlemiştir. Baba bu masrafı ödemeyi reddettiği için kadı, Amna'ya kendisine ödenmesi gereken paradan borç alma izni vermiş, boşandığı kocasını bu parayı ödemekle yükümlü tutmuştur. Amna evlense de evlenmese de, bu şehirde kalsa da kalmasa da oğlu Ebu Zeyd'in velayeti iki yıl boyunca onda olacaktır. İki yıllık sürenin dolmasından sonra mahkemeye gelmesi gerekmektedir, bu durumda genelde velayet süresi uzatılır. (Tobon, sicillat 1008/1600, 188L57-201)"[188]

Bir erkek öldüğünde mahkeme her zaman ölen kişinin çocuklarına yasal bir veli tayin ederdi. Bazen erkek veya kadın akrabaların veli tayin edildiği olmuşsa da, davaların büyük çoğunluğunda, anne hayattaysa çocuk yetişkinliğe geçene dek velayeti ona bırakılırdı. Çocuğuyla ilgili her türlü mali işlemden onun velisi olarak anne sorumlu olurdu, küçük çocuğun mülkünün korunması, çocuk adına mülk alınması, maddi yatırımda bulunmak, kira veya başka gelir almak, borç ödemek gibi hususlar bu sorumluluklar içinde sayılabilir. Aşağıdaki dava bu duruma örnek olarak verilebilir:

Zonaro, Bir Annenin Sevgisi. Dolmabahçe Sarayı Müzesi

Niş, Çifte Kasırlar Topkapı Sarayı

"Mü'mine bint Zeyn el-Din 'Abdül-Rahman, vefat etmiş kocası tüccar Şihab'dan olma, küçük yaştaki kızı Saliha'nın kanunen velisi tayin edilmiştir. Bundan böyle kızının işleriyle o ilgilenecek, kızının faydasını o gözetecektir, kızı adına bütün alım-satım, alma- verme, para alma ve harcama işlerini yürütmek kanunen ona düşecektir, kendisinin ayrıca sözkonusu çocuk yetişkinliğe erene, dinî görevlerini yerine getirmeye ve parasını kanunen yönetmeye başlayana kadar, meşru bir veli ne yaparsa onu yapmaya hakkı vardır.' (el Kisma al'Arabiyye, sicillat 1035/1626, 57:27-394)"[189]

Miras

İslam kanunlarına göre, kadına, ölenle aynı derecede yakınlığı olan erkeğe düşenin yarısı kadar miras düşer. Eşitsizlik gibi görünen bu durumun, erkeğin eşinin, hatta gerektiğinde annesinin, bekar, boşanmış ya da dul kızkardeş, teyze ve halalarının bile bakımından tamamıyla sorumlu olduğu düşünülürse adil bir uygulama olduğu anlaşılır. Diğer yandan, kadınlar, kendi geçimlerinden sorumlu olmadıkları gibi miraslarını nasıl uygun görürlerse öyle harcayabilirler.

Günümüze kadar yapılan araştırmalar kadınların miras haklarının titizlikle korunduğunu göstermektedir. Miras hisseleriyle ilgili bir anlaşmazlık olduğu takdirde, kadınlar meselenin çözümü için mahkemeye başvurabilir hatta Divan-ı Hümayun'a bile dilekçe yazabilirlerdi. Aşağıda buna benzer bir davanın kaydı vardır:

"Beylerbeyi'ne, Trabzon ve Giresun kadılarına fermandır: Giresun'da meskun, Süleyman adlı kimse evlidir ancak kendisi başka yerde yaşadığı için karısına mahkeme kararıyla maddi yardım bağlanmıştır, ancak kadın gönderilen bu maddi yardımı ve giyim-kuşam masrafını almadan vefat etmiştir. Kızı Trabzon'da yaşamaktadır. İstanbul'a başvuruda bulunarak annesinin mihrini ve yollanan maddi yardımı Süleyman'dan talep etmiştir, bunlar şer'en kendisine miras kaldığı için



kıza devredilmiştir. Ancak Süleyman bahaneler bularak parayı vermekten kaçınmıştır. Kadı, paranın ödenmesi için birini yolladığı halde ödemeyi yapmamakta ısrar etmiş, şeriatin emrine kulak vermemiştir. Bu durum resmen kayda geçmiş ve belgelenmiştir. Bu sebeple bahsi geçen Süleyman adlı kişinin Trabzon'da mahkemeye çıkarılmasını, asılsız bahaneler uydurarak vermekten kaçındığı mehrin ve yardım parasının kendisinden muhakkak alınarak kadının vekili olarak tayin ettiği resmî kocasına verilmesini emrediyorum. (takribi tarih: Hicri 1056)."[190]

Miras önemli bir maddi güvence kaynağı olduğu için, Osmanlı kadınları bu kanuni haklarını korumak konusunda çok dikkatli davranmışlardır. Bursa'daki kadı sicilleri üstüne çalışma yapan Heim Gerber şu sonuca varmıştır:

"Bütün bu davalar Bursa'daki erkeklerin kadınları miras hakkından mahrum etme ihtimalinden habersiz olmadıklarını açıkça göstermektedir. Ama aynı zamanda kadınların İslam'ın miras kanunlarını yürürlüğe koyma konusundaki yetkinliklerinin de teoride kalmadığını, tam aksine, bir hayli gerçek olduğunu yine bu davalar yoluyla görmekteyiz."[191]

Mülkiyet Hakları

Osmanlı kadınları kendi uygun gördükleri şekilde, kocaları dahil hiçbir erkek akrabanın müdahalesi olmaksızın kendilerine mülk edinme, bu mülkü denetleme ya da elden çıkarma hakkına sahipti. Mülkleri de, mülkten elde ettikleri gelir de tamamen kendilerine aitti. Kadının izni olmaksızın ona ait olan mülkü hiçkimse satamaz, kiralayamaz veya kullanamazdı. Böyle bir şey olduğu takdirde, kadın, ihlali yapanı mahkemeye verebilirdi, nitekim pek çok kadın bu yola başvurmuştur.

"Emine bint Hacı Musa'nın vekili olarak Hüseyin bin Hüseyin hazırdır: Müvekkilem henüz küçük yaştayken nazırı Seydi Ahmed, Sultan Hamamı mahallesindeki müvekkileme ait evleri Hacı Hasan'a satmıştır. Kendisi şimdi reşit yaşta olup evleri geri istemektedir. Mahkeme evlerin geri verilmesini emretmiştir. (23 48-8, 9; 16 Muharrem 1033 H.)"[192]

Bazı davalarda, bir kadının mülkü kocası tarafından gaspedildiği için anne-baba veya bunlardan biri kızları adına hareket etmiştir:

"Banafse adlı kadın Rebiülevvel 1085 (Nisan, 1675)'te bir dilekçe vererek damadı Yeniçeri Halil'in, vefat etmiş kocasından kızı Fatma'ya miras kalan evi ve çiftliği zorla aldığından şikayette bulunmuştur. (Majer 1984, fol. 25a, no.4)"[193]

Kadınlar herhangi bir mülkü miras yoluyla veya satın alarak edinebilecekleri gibi, kocalarından mehir veya hediye olarak da alabilirlerdi. Osmanlı kadınları emlak alıp satma, kiralama konularında çok etkin davranmıştır, nitekim bu onlar için önemli bir maddi güvence kaynağı olmuştur. 17. yüzyılda Bursa'daki tereke listeleri üstüne yapılan çalışmalarda, isimleri incelenen kadınların üçte birinin ev sahibi olduğu görülmüştür.[194]

Kayseri kadı sicillerine göreyse "Kayseri'nin kadınları şehirdeki arazi ve mülklerin çok büyük bir kısmını kendi elinde biriktirmiştir." Örneğin 1602 arazinin yüzde kırkının mülk devri işleminde en az bir kadın sözkonusudur.[195] 18. yüzyılda Halep'teki kadı sicilleri üstüne yapılan bir çalışmada incelenen mülk satış işlemlerinde kadınların yüzde altmış üçünün yer aldığı görülmüştür.[196] Osmanlı kadınlarının mülk biriktirme konusunda gösterdiği beceri, dinî vakıfların kuruluş istatistikleriyle de doğrulanmaktadır, nitekim 1546'da İstanbul'daki kayıtlara göre vakıfların yüzde otuzaltısı kadınlar tarafından kurulmuştur.[197] Osmanlı kadınları, meyve bahçelerinden, bostanlara, dükkanlara kadar her alanda mülk sahibi olmalarının yanında, ellerinde çiftlik gereçleri, hayvan, ev eşyası, giyim-kuşam, tekstil ürünleri, mücevherat vs. ile köle de bulunduruyorlardı. Yaptıkları yatırımlarda ciddi paralar kazandıkları gibi resmî olarak büyük borçlar da vermişlerdir.[198] Bütün bunlar, Osmanlı toplumunda kadınların mali bakımdan ciddi etkinlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Genel olarak, Osmanlı kadınlarının sık sık mahkemeye başvurduğu, mahkemelerin kadınların haklarını titizlikle koruduğu söylenebilir. Avrupalı kadınların sahip olduğu haklarla bir karşılaştırma yapıldığında, Osmanlı kadınlarının asırlarca önde olduğu açıktır. İngiltere'de boşanma 1857 yılına kadar kanuni sayılmıyordu. 1936'ya kadar da tarafların karşılıklı anlaşması yoluyla boşanma diye bir şey yoktu. Evli kadınlara mülkiyet hakkı ancak 1882 yılında verilmişti, o zamana kadar, bir kadın evlenince sahip olduğu mülk kocasının üstüne geçiyor, ayrıca kadın kanunen kendini temsil etme hakkını kaybediyordu. Avrupalı kadınlar ayrılma ya da boşanma olduğunda, çocuklarından ayrı düşebiliyordu. 1786 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na gelip daha sonra bu seyahatiyle ilgili bir kitap yazan Lady Elizabeth Craven, buna iyi bir örnektir. Kanunen kocasından ayrı olan Lady Craven yedi çocuğundan zorla ayrı bırakılmıştır.[199] Bir başka Avrupalı gezgin de 1903 yılı itibariyle Osmanlı kadınlarının haklarının "pek çok olduğunu, bu haklar gözden geçirildiğinde, halen tutsak durumda olanın Osmanlı kadınları değil Avrupalı kadınlar olduğunu"[200] belirtmiştir.



Simurg, Ayşe Koç, 2007

VI

Metafizik Aynada Osmanlı Kadını

Kadı sicillerine bakıldığında Osmanlı kadınlarının mahkemeleri sıkça kullandıklarını, hatta kimi zaman İstanbul'daki Divan-ı Hümayun'a kadar giderek haklarını etkin bir biçimde aradıklarını görüyoruz. Kadınlar gerektiğinde yalnız kendilerine ait olan dünyanın mahremiyetini bırakıp erkeklerin kamuya açık dünyasına çıkarak ihlal edilen haklarının iade edilmesi için başarıyla mücadele etmiştir. Ama bunun dışında haremin kadına has dünyası içinde hayatlarını devam ettirmekten tamamıyla memnun oldukları anlaşılıyor. Hatta kimi Avrupalı kadın gezginler, erkeklerin dünyasında yaşamak zorunda kaldıkları için, Osmanlı kadınlarının kendilerine acıdığını kaydetmiştir. Bilimsel çalışmalar da Osmanlı kadınlarının kendilerine ait olan alanda yaşamayı seçtiğini göstermektedir.

"Elimizdeki deliller zanaatkar sınıfından kadınların ev-içi rollerini kabul etmekle kalmayıp bunu güçlü bir kimlik haline getirdiğini göstermektedir. Örneğin Eskişehir'de kadınların kendi mezar taşları için seçtikleri başlıklar onları hemen her zaman ev-içi rolleriyle-genelde ya etrafında çocukları olduğu halde ya da halı tezgahı başında çalışırken-temsil etmektedir. Bursa'da kayıtlı vasiyetnameler de aynı şekilde, kadınların evlerinin içiyle özdeşleştiğini gösterir. Bu noktada 17. yüzyıldaki Kayseri kadı sicilleri daha da aydınlatıcı bilgiler sunar, nitekim buradaki kadınların evlerinde ürettikleri ve sattıkları dokuma eşyalar satın aldıklarının üç katıydı. Dolayısıyla, Osmanlının zanaatkar sınıfından kadınların ve diğerlerinin, ev-içindeki kendilerine ait dünyayı dışarıdaki dünyaya tercih etmek yönünde belirgin bir eğilim içinde oldukları görülebilir."[201]

Osmanlı kadınlarını, güçlü bir ataerkil düzenin olduğu görünen bir toplumda, yalnız kadınlara ait bir dünyayla bu kadar özdeşleşmeye yönelten acaba neydi? Niçin erkeklere ait alanın tamamıyla dışında, etrafından ayrılmış bir ortamda yaşamayı bu kadar gönülden kabul etmiş, hatta seçmişlerdi? Onların hayat görüşleri (paradigma) neydi? Onların varoluş amaçları *(raison d'etre) neydi?* Elbette kadınları ev içi alanda olmaya yönelten birden fazla sebep vardı; maddi ihtiyaçlarının karşılanması, eşinin yoldaşlığı, ailesinin desteği gibi. Ama bütün bunlardan başka, metafizik alanda, kadınları yalnız kendilerine has olan o dünyaya çeken daha güçlü bir etken yani tasavvuf öğretisi, yer alıyordu. Harvard Üniversitesi öğretim üyelerinden Cemal Kafadar'a göre, *"Yapılan çalışmalar, klasik dönem ve klasik dönem sonrası imparatorluğunda, ortodoks yolun savunucuları olan din âlimleri dışında şehirli nüfusun tamamının tasavvufi tarikatlarla bağlantılı olduğunu gösterir niteliktedir."*[202] Eğer durum gerçekten böyle idiyse, Osmanlı kadınlarının büyük çoğunluğunun tarikatlara intisab etmiş olduğunu, tasavvuf öğretisinin onların dünya görüşünü önemli ölçüde etkilediğini varsayabiliriz.

Tasavvuf öğretisine göre erkeklerle kadınlar eş değerde, ancak farklıdır. Meşhur İslam âlimi ve mutasavvıf İbn-i Arabi (1165-1240) aşağıda yaptığımız alıntıda bunu şöyle açıklar:

"Kadınlar tasavvufi mertebelerde, hatta Kutub'lukta bile erkeklerle aynıdır. Bize eğer Hazreti Peygamber'in, 'Kadınlar da erkekler gibidir.' sözlerinden başka hiçbir şey ulaşmamış olsaydı bile, bu bizim için yeterli olurdu, çünkü bu sözler bir erkeğin erişebileceği her şeye, mertebeler, seviyeler, sıfatlar dahil, Allah istediği takdirde, erkekler gibi, kadınların da erişebileceği anlamına gelir."[203]

Tasavvuf öğretisi, âlem yaratılmadan önce Allah'ın bilinmeyen bir hazine olduğunu söyler, nitekim bu şöyle anlatılmıştır:

"Allah hayvanilikle insaniliği biraraya getirdi ki tecelli etsinler. 'Her şey zıddıyla kaimdir.' Tersi olmadan bir şeyin bilinmesi imkânsızdır. Yalnızca en üstün olan Allah'ın zıddı yoktur. O, 'Ben bilinmeyen bir hazineydim, bilinmek istedim.' buyurur. Bu yüzden de bu dünyayı yaratmıştır, dünya karanlıktır, O'nun ışığının tecelli etmesi için."[204]

"'Ben bilinmeyen bir hazineydim, bilinmek istedim.': 'Ben, Mekânsızlık'ın içinde, Görünmeyen'in perdesiyle gizlenmiş bir hazineydim. Nasıl bir hayat suyu ve mutluluk kimyası olduğumu görmek için güzelliğimin ve ihtişamımın bilinmesini istedim.'"[205]

Allah'nın âlem yaratılmadan önce gizli bir hazine olduğu şeklindeki tasavvufi anlayış, eril ve dişil özler henüz İlahi Öz'ün içinde gizli haldeyken, daha birbirinden ayrılıp farklılaşmamışken, İlahi Öz'ün Rahmet'inin her şeyi kuşattığını ifade eder. Peygamber sünnetinde de buna 'Rahmetim, gazabımın üstündedir.'[206] ile işaret edilir. İbn-i Arabi, fikrini desteklemek üzere, şu hadis-i şerife de başvurur: "Allah bana bu dünyadan üç şeyi sevdirdi: Kadın, güzel koku ve namaz." İbn-i Arabi bu hadis-i şeriften yola çıkarak Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) burada Arapça dilbilgisinde eril olan bir ismi dişil olan iki ismin arasına koyarak dişilliğe öncelik verdiğini iddia etmiştir.[207]



Hat Levhası, Maşaallah

Dişil olanın yüceltilmiş konumuna Nisa Suresi'nin ilk ayetinde şöyle işaret edilir:

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan eşini yaratıp ikisinden bir çok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden korkun; kendi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a ve rahimlere hürmet eyle. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözeticidir." (4:1)

Arapça'da 'rahim' kelimesi hem kadınların bebek taşıdığı organa hem de kan bağı ve akrabalık anlamına gelir. Rahimin kutsallığına 'Allah'a ve rahimlere hürmet' ayetinde de işaret edilmektedir. Üstelik bir bebeğin doğumu evrenin yaratılışıyla bağdaştırılabilir. Biri insan suretinde küçük bir âlemin doğumu, diğeriyse büyük âlemin doğumudur. Aynı şekilde kadının rahmiyle, Gizli Hazine anlayışı arasında da bir benzerlik kurulabilir, nitekim aşağıdaki hadis-i şerifte buna işaret edilmiştir.

"Allah-ü Teala şöyle buyurmuştur, 'Ben Allah'ım, benim rahmetim her şeyi kuşatmıştır. Rahmi yarattım ve ona kendi isimlerimden bir isim verdim (er-Rahim). Her kim akrabalık bağlarını keserse, ben de onunla bağımı keserim, kim akrabalık bağlarını gözetirse, benimle bağını da korumuş olur.'"[208]

Padişahların valide sultanlara muamelesi, Osmanlı erkeklerinin kendilerini doğuran annelerine gösterdikleri hürmetin güzel bir örneğidir. Valide Sultan, koca imparatorlukta padişahın halk önünde hürmet gösterdiği tek kişiydi. Aynı şekilde, toplumun genelinde de annelere azami hürmet edilir, şeref verilirdi. Bu hürmet bir erkeğin kendi emanetindeki, koruduğu, bakımından sorumlu olduğu bütün kadınlara, karısına, kızkardeşine, diğer kadın akrabalara ve kadın kölelere doğru genişleyen bir şeydi. Hatta kimi erkekler yaşlı veya felçli kadın köleleri satın alıp sırf Allah rızası için onların bakımını üstlenirlerdi. Bütün bunları göz önüne aldığımızda, kadınların niçin kendilerine has bu kadınlar dünyasıyla böylesine

içten bir özdeşlik kurduklarını, niçin bütün kalpleriyle bu dünyanın bir parçası olmayı istediklerini anlamak pek de zor olmayacaktır. Osmanlı kadınları, haremi ya da kadınlara ait alanı, sınırlanmış, bastırılmış bir dünya olarak değil, kendilerinin evrensel hiyerarşi içinde bir kadın olarak onurlandırıldığı, korunduğu bir mekân olarak görmüşlerdir. Bu noktada, Osmanlı haremlerinde keskin bir erkek-kadın ayrışmasının olmadığını da belirtmek gerekir. Kişiler arası farklılık daha çok yaşlı-genç ayrımı üzerinden şekillenmiştir. Buna göre önce kocanın annesi, sonra kocanın kendisi, ardından kadın, ondan sonra da doğum sıralarına göre çocuklar gelirdi. En büyük çocuk, kız ya da erkek olsun, her zaman için kendinden küçük çocuk üstünde söz sahibi olur, onunla ilgili sorumlulukları üstlenirdi. Küçük çocuğun abisine/ablasına saygı göstermesi ve itaat etmesi beklenirdi.

Tasavvufi öğretideki önemli hususlardan biri de küçük âlemdeki, yani insanın iç dünyasındaki dengedir, nitekim bu dünya büyük âlemin bir yansımasıdır. Tasavvufa göre, yaratılan her şey Allah'nın sıfatlarının birer yansımasıdır, Mevlana'nın aşağıdaki sözleri bunu şöyle anlatır:

"Allah-ü Teala, 'Ben gizli bir hazineydim, bilinmek istedim,' buyurur, yani bir başka deyişle bu, 'Bütün âlemi bazen letafet bazen şiddetle kendimi tecelli ettirmek için yarattım,' anlamına gelir. Allah, huzurunda bir tek kimsenin yeterli olacağı bir padişah değildir. âlemin her bir zerresi onun tebası olsa dahi bu, O'nun hakkıyla bilinmesine yetmez."[209]



Lewis, *Harem*, 1838

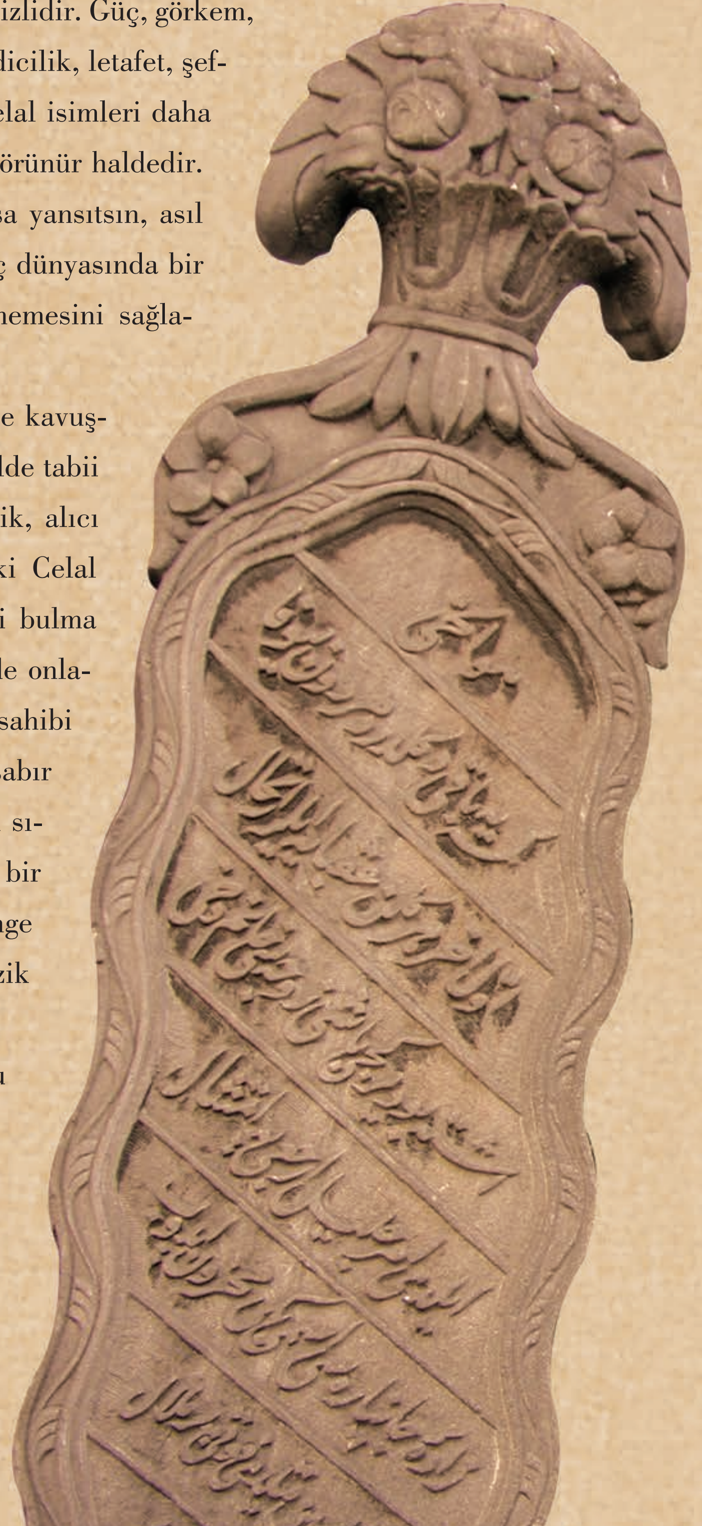


Wilkie, *Bayan Young*
1843

Aciz olan insanoğlu, Allah'ı hiçbir zaman için hakkıyla bilemez, O'nu ancak isimleri ve sıfatlarıyla tanıyabilir. Meşhur Islam âlime Sachiko Murata'ya göre, Allah'ın isimleri genel olarak ikiye ayrılır: Sıfat-ı Tenzih ve Sıfat-ı Teşbih ya da Esma-i Celal ve Esma-i Cemal.[210] Bu isimlerin hepsi insanda gizlidir. Güç, görkem, adalet gibi celal isimleri eril özü yansıtırken, aşk, affedicilik, letafet, şefkat gibi cemal isimleri dişil özü yansıtır. Neticede, Celal isimleri daha çok erkeklerde, Cemal isimleri daha çok kadınlarda görünür haldedir. Tasavvufi öğretiye göre, insan hangi isimleri yansıtırsa yansıtsın, asıl amacı, özünde var olan bütün isim ve sıfatları kendi iç dünyasında bir dengeye kavuşturarak hiçbirinin diğerine üstün gelmemesini sağlamaktır.[211]

İlahi isim ve sıfatları kendi iç dünyasında dengeye kavuşturmayı başaran kişi insan-ı kamil olur. Kadınlar genelde tabii olarak Cemal sıfatlarını yansıtmaya meyillidir, güzellik, alıcı olma, nezaket, affedicilik, şefkat gibi. Kendilerindeki Celal sıfatlarını, başka deyişle eril sıfatları, örneğin adaleti bulma yolunda, cesur ve kahraman yönlerini güçlendirmek de onların sınavıdır. Diğer yandan erkekler, genellikle iddia sahibi olma, hırs gibi Celal sıfatlarını yansıtır, kendilerinde sabır ve tevazu gibi Cemal sıfatlarını geliştirmek de onların sınavıdır. Eğer bütün ilahi sıfatlar kişinin iç dünyasında bir dengeye kavuşturulursa, o kişi İlahi olanı yansıtır. Denge halindeki insan, Allah'ın kendini görebileceği metafizik bir ayna haline gelir.

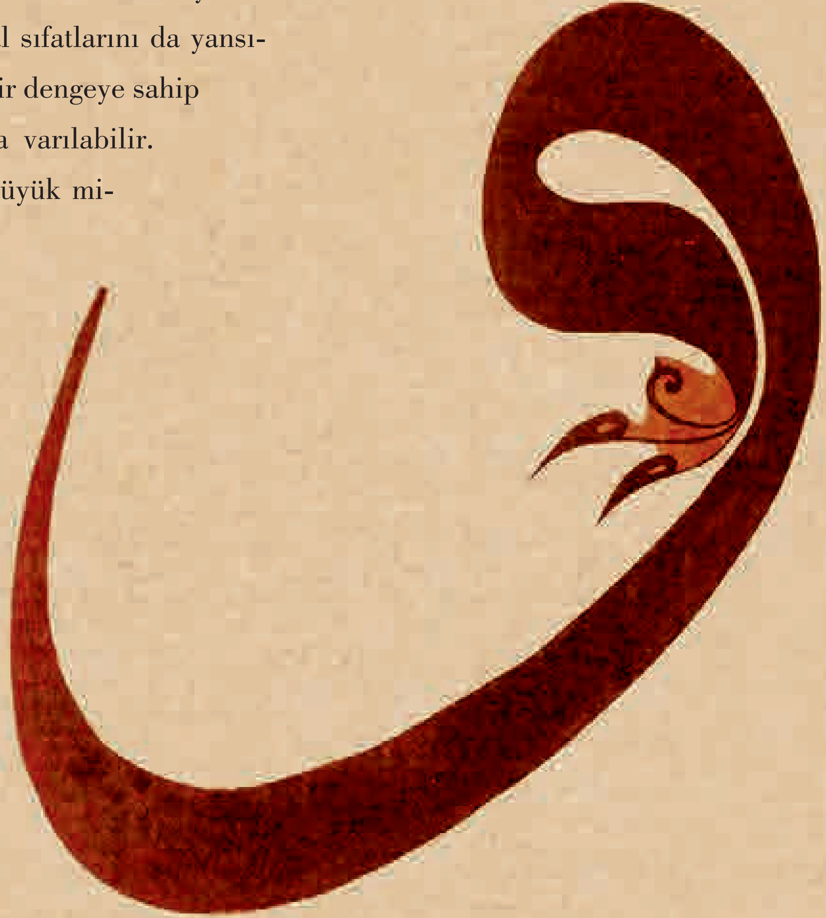
Peki Osmanlı kadınları kendi iç dünyalarında bu dengeyi ne kadar sağlamıştı? Elimizde elbette doğrudan buna cevap verebilecek bir belge ya da seyahatname yoktur. Ama eldeki delillerden yola çıkarak yine de bir sonuca varılabilir. Osmanlı kadınlarıyla



Bir Türk kadınının mezar taşı ▶



tanışmış Avrupalı gezginlerin yaptığı betimlemeler sayesinde bu kadınların hem tavır hem de dış görünüşleri itibariyle gayet feminen olduklarını, ayrıca anne ve eş olarak ev içindeki rolleriyle özdeşleştiklerini biliyoruz. Üstelik bu kadınlar özelde harem içindeki hayatlarında, genelde toplumdaki kadın dünyasında kendilerini mutmain hissediyorlardı. Diğer yandan herhangi bir hakları ihlal edildiği takdirde büyük cesaret ve kararlılık gösterebiliyorlardı. O günün seyahat şartları göze alındığında, kadınların haklarını aramak için imparatorluğun uzak köşelerinden bile kalkıp İstanbul'a, Divan-ı Hümayun'a kadar gelmeleri hayret vericidir. Toplumun her kesiminden, her yaştan kadınların kocaları, babaları, amca ve dayıları dahil en yakın akrabalarını bile kanun karşısına getirmekten çekinmemiş olması da hayret vericidir. Bu anlamda, Osmanlı kadınlarının, genellikle Cemal sıfatlarını yansıtan ama gerektiğinde adaletsizliğe karşı Celal sıfatlarını da yansıtarak karşılık verebilen harikulade bir dengeye sahip insanlar olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir. Osmanlı kadınlarının insanlığa en büyük mirası da bu olsa gerektir.



"vav" Ulu Cami, Bursa. ▸

◂ Tezhip, Ayşe Koç, 2007

Teşekkür

Osmanlı kadının dünyasını keşif yolculuğumda her zaman için yanımda olan kızım Selime'ye, kitabın baskı aşamasında, özellikle grafik tasarımında bizzat desteğini hiç esirgemeyen oğlum Şahin'e, bu projenin başından sonuna kadar beni yüreklendiren, manevi desteğim olan oğlum Mustafa'ya en içten duygularımla teşekkür ediyorum. Ayrıca Kaynak Yayınları'nda çalışan herkese yürekten takdirlerimi sunuyorum. Özellikle de bu projeyi desteklediği için Fikret Yaşar'a; kitap hazırlanırken attığımız her adımda bana samimiyetle destek verdiği, her zaman yeni fikirlere açık olduğu için Hakan Yeşilova'ya; Engin Çiftçi'ye ve bütün tasarım ekibine, özellikle bu kitabın ruhunu çizimleriyle çok iyi yansıtan İhsan Demirhan'a, İbrahim Akdağ'a ve Bekir Yıldız'a çok teşekkür ediyorum.

Resim ve Fotoğraf Bilgileri

SAYFA 2 Arz Odası'ndan tekstil detayı. Topkapı Sarayı Müzesi.

SAYFA 6: Osman Hamdi, *Leylak Toplayan Kız* (özel koleksiyon).

SAYFA 6-7, 42-43, 48-49, 54-55, 56-57: Kanuni'nin Divanındaki Karamemi'ye ait çiçek motiflerinden detaylar. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T5467.

SAYFA 8: Fausto Zonaro, *Göksu Sefası*, (1910 sonrası). Yağlıboya. Suna ve İnan Kıraç Koleksiyonu.

SAYFA 10: (sol) Abdullah Frères, *Türk kadını*, 1880ler. Sultan II. Abdülhamid Koleksiyonu (Library of Congress). (sağ alt) Örtülü fincan. 1902. Dolmabahçe Sarayı Müzesi, Objets de Vertu Exhibition II, 37/943.

SAYFA 11 ve 12: Sehpa ve kadın. Jean-Etienne Liotard'ın (1702–89) *Monsieur Levett ve Mademoiselle Helene Glavany Türk Kıyafetleriyle* isimli eserinden. Yağlıboya. ©Louvre, Paris, France/ Giraudon/ The Bridgeman Art Library.

SAYFA 15: Jean-Baptiste Hilair, *Kameriyede piknik yapan harem kadınları*, 1798(?). Suluboya ve guvaş. Musée de Louvre, Paris. Inv. R.F. 26958.

SAYFA 16: (Ressamı belirsiz), *Genç Kadın*, 18. yy. Metal üzerine yağlıboya. Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu.

SAYFA 18: Osman Hamdi, *Harem*'den (detay), 1880.

SAYFA 19: Ayna. 16. yy. Topkapı Sarayı Müzesi 2/1797.

SAYFA 21: Marquis de Ferriol, *Nakış İşleyen Kadın*. Recueil de Cent Estampes Représentant Différentes Nations du Levant, Paris 1714. Bakır baskı. Galeri Alfa arşivi.

SAYFA 22: Bir sitil puşide (kahve ikram ederken fincanı örten örtü) detayı. Dolmabahçe Sarayı Müzesi, 39/156.

SAYFA 24: Harem'deki Hünkâr hamamı. Topkapı Sarayı. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

SAYFA –24–25: Bakır kaplı çeşme (harem dairesinden). Topkapı Sarayı Müzesi.

SAYFA 25: Tahta ve gümüşten takunyalar. Gümüş seksiyonu 16/2098.

SAYFA 26: Tespih (Has Oda), 21/264.

SAYFA 26–27: Hat, *"Hüvel Baki."* Emanet Hazinesi 2012.

SAYFA 29: Camille Rogier, *Harem'de Yemek*, La Turquie. Moeurs et Usages des Orientaux au XIX siecle, Londra 1848. Sepia renk üzerine taşbaskı. Galeri Alfa slayt arşivi.

SAYFA 31: Jean Brindesi, *Küçüksu Çeşmesi'nde Hanımefendiler,* 1850'ler. Souvenirs de Constantinople. Paris 1855–60. Renkli taşbaskı. Galeri Alfa slayt arşivi. (sol alt) Gümüş kahve fincanı, 19. yy. Topkapı Sarayı Müzesi 2/1914.

SAYFA 34: Camille Rogier, *Kapalıçarşı'da Manifaturacılar,* La Turquie. Moeurs et Usages des Orientaux au XIX siecle. Londra, 1848. Sepia renk üzerine taşbaskı.

SAYFA 36: Osmanlı evi iç mekanı. Fotoğraf Hasan Hayri Demirel.

SAYFA 37. Osman Hamdi, *Saçlarını Taratan Kız.*

Dolmabahçe Sarayı Müzesi.

Sayfa 39: John Frederick Lewis, *Kabul*, 1873. Yağlıboya. ©Yale Center for British Art, Paul Mellon Collection, USA/The Bridgeman Art Library.

Sayfa 41: Van Loo, *Sultan'a Hizmet Eden Haremağaları*, 1772–1773. Nice, Musée Cheret.

Sayfa 44–45: Yazdani, Kabe, Mekke, 2006. Kaynak Yayın Grubu arşivi.

Sayfa 45: Hat, 1849: "Allah, celle celaluhu; Muhammed, aleyhisselam". Türk İslam Eserleri Müzesi, 2780.

Sayfa 46: Boğaz'da Osmanlı yalısı. Fotoğraf Greg Barton.

Sayfa 47: (üstte) Hercule Catenacci, *Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı (Köprülü) Divanhanesi*, Tour du Monde, 1863. Orijinal ahşapbaskı. Ayşe Yetişkin Kubilay arşivi. (alt sağ) Buhurdanlık, 1885, Topkapı Sarayı Müzesi 2/3374.

Sayfa 48: Çifte Kasırlar, Topkapı Sarayı Müzesi. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

Sayfa 49: (sağ kenar) Perde. Mermerli Oda. Dolmabahçe Sarayı Müzesi. (sağ) *Elifba cüzü*'nün kenarındaki süsleme. Topkapı Sarayı Müzesi, EH436, 17b.

Sayfa 50: Amadeo Preziosi, *Baharatçı*, Stamboul. Souvenir d'Orient, Paris, 1861. Renkli taşbaskı.

Sayfa 51: Amadeo Preziosi, *Şekerci*, Stamboul. Souvenir d'Orient, Paris, 1861. Renkli taşbaskı.

Sayfa 52: John Frederick Lewis, *Harem'e Giriş*, 1871. Yağlıboya. ©Cecil Higgins Art Gallery, Bedford, Bedfordshire, UK/The Bridgeman Art Library.

Sayfa 56: John Frederick Lewis, *Mektep*, Londra. 1850'ler. Çelikbaskı. Galeri Alfa slayt arşivi.

Sayfa 57: (üstte) Abdullah Frères, *Sultan Ahmed İnas Rüşdiyesi Kız Ortaokulu*, 1880–1893 arası. Sultan II. Abdülhamid Koleksiyonu (Library of Congress). (sağ alt) Abdullah Frères, Öğrenciler, Darüt-Tahsil Özel Okulu, 1880–1893 arası. Sultan II. Abdülhamid Koleksiyonu (Library of Congress).

Sayfa 60: Camille Rogier, *Halayık Kahve İkram Ediyor*, La Turquie. Moeurs et Usages des Orientaux au XIX siecle, Londra, 1848. Sepia üzerine renkli taşbaskı. Galeri Alfa slayt arşivi.

Sayfa 62: Amadeo Preziosi, *Kayık*, Stamboul. Souvenir d'Orient, Paris, 1861. Renkli taşbaskı. Galeri Alfa slayt arşivi. (gömülü) Merasim kalkanı, 16. yy. Topkapı Sarayı Müzesi, 1/2571.

Sayfa 67: A. I. Melling, *Türk Düğün Alayı*. Bu eser ilk olarak Melling'in Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore (Paris, 1819) albümünde yer aldı. Taşbaskı olarak ise J. Goubaud'un 1840 tarihli eserinde yayınlandı (Brüksel). Orijinal taşbaskı. Ayşe Yetişkin Kubilay arşivi.

Sayfa 68: Cornelius Le Bruyn, Kadın Başlıkları, Voyage au Levant. Paris, 1700. Bakırbaskı. Galeri Alfa slayt arşivi.

Sayfa 69: *Şerbet mahraması*. Dolmabahçe Sarayı Müzesi 40/148.

Sayfa 73: Doğum sandalyesi. 18–19. yy. Topkapı Sarayı Müzesi 12/175.

Sayfa 75: Beşik. Topkapı Sarayı Müzesi, H2/680.

Sayfa 76: A. I. Melling, *Hatice Sultan Sarayı*, iç mekan. 19. yy. Defterdarburnu. Topkapı Sarayı Müzesi, Y.B. 3441 Cilt III.

SAYFA 77: Duvar dekorasyonu. Yemiş Odası, Topkapı Sarayı Müzesi. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

SAYFA 81: Tristam (Tristram) James Ellis, *Haliç'te Gezinti,* 1888. Suluboya. Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu.

SAYFA 82: Gümüş tas. 19. yy. Topkapı Sarayı Müzesi 16/1152.

SAYFA 83: Jean-Etienne Liotard, *Türk Kadını ve Kölesi.* 18. yy. Pastel. ©Musee d'Art et d'Histoire, Geneva, Switzerlve/ Giraudon/ The Bridgeman Art Library.

SAYFA 86: Camille Rogier, *Harem'de El Yıkarken,* La Turquie. Moeurs et Usages des Orientaux au XIX siecle, Londra 1848. Renkli sepia üzerine taşbaskı.

SAYFA 87: Sürahi ve leğen. 18. yy. Topkapı Sarayı Müzesi 25/3731 ve 25/3730.

SAYFA 88: Jean-Etienne Liotard, *Fransız Maria Adelaide'nin* (1732–1800) Türk Kıyafetleriyle Portresi, 1753. Yağlıboya. ©Galleria degli Uffizi, Florence, Italy/The Bridgeman Art Library.

SAYFA 91: Osman Hamdi, *Müzisyen Kızlar,* 1880. Yağlıboya. Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu.

SAYFA 95: Pascal Sébah, Sultan II. Abdülhamid'in kızı Ayşe Sultan ve annesi Müşfika Hanımefendi.

SAYFA 96: Çiçek, Ali Üsküdâri, İ.Ü.K., T5650 41a.

SAYFA 97: John Frederick Lewis, Bey'in Bahçesinde, 1865. Tahta tuval. © Harris Museum ve Art Gallery, Preston, Lancashire, UK/ The Bridgeman Art Library.

SAYFA 98: Mücevherli fincan, 16. yy. Topkapı Sarayı Müzesi 15/2816.

SAYFA 99: Ressamı belirsiz (Fransız ekolü), *Kahve Keyfi,* 18. yy (ilk yarısı). Yağlıboya. Suna ve İnan Kıraç Vakfı Koleksiyonu.

SAYFA 100: Jean-Baptiste Hilair, *Harem Hanımları Yürüyüşte,* 1797. Suluboya ve guvaş. Musée de Louvre, Paris. Inv. R.F. 26659.

SAYFA 101. Tezhip. Topkapı Sarayı Müzesi, EH 416.

SAYFA 102: Duvar nişi. Sultan Ahmed I Has Odası, Topkapı Sarayı Müzesi. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

SAYFA 103: Çifte Kasırlar, Topkapı Sarayı. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

SAYFA 106–107: Cornelius Loos, *Topkapı Sarayı ve Bazı Yalılar,* 1710. The Museum of Fine Arts, Stockholm, THC9116.

SAYFA 107: Alberto Pasini, *Harem'den Bir Köşe,* 1877.

SAYFA 112: Mihrişah Sultan Çeşmesi, 1801. Eyüp, İstanbul. Fotoğraf Talha Uğurluel.

SAYFA 112–113: Çiçekler. *Kur'an ve Risaleler.* 1757–8. Topkapı Sarayı Müzesi EH 141, 444a.

SAYFA 114: Pertevniyal Valide Camii, 1871. Aksaray, İstanbul. Fotoğraf Talha Uğurluel.

SAYFA 115: Mıgırdıç Melkon, *Beşiktaş Sarayı,* İstanbul Deniz Müzesi. Kabartmalı yağlıboya.

SAYFA 116: Ayna. Topkapı Sarayı Müzesi H1795.

SAYFA 117: Gülabdan. Topkapı Sarayı Müzesi H2/2875.

SAYFA 118: III. Osman Köşkü. Topkapı Sarayı Müzesi. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

SAYFA 118: Mücevher. Topkapı Sarayı Müzesi H2/1653.

SAYFA 119: Üçetek entari. Dolmabahçe Sarayı Müzesi 64/1973.

SAYFA 122: Şakayık. Murakka, Topkapı Sarayı Müzesi, H2155, 39b.

Sayfa 123: Ayna detayı (Hürrem Sultan portresinin etrafında). Topkapı Sarayı Müzesi, H2/1805.

Sayfa 128: Tas. 18. yy. Topkapı Sarayı Müzesi, 25/3483.

Sayfa 129: IV. Mehmet Köşkü, Topkapı Sarayı Müzesi. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

Sayfa 132: Mücevher kutusu. Dolmabahçe Sarayı Müzesi.

Sayfa 133: Levni, *Türk kadını minyatürü.* Topkapı Sarayı Müzesi, Murakka, H2164.

Sayfa 134: Çeşmeli Sofa. Topkapı Sarayı Müzesi. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

Sayfa 135: Ayna, Topkapı Sarayı Müzesi H2/1786.

Sayfa 136: Levni, *Kadın minyatürü.* Murakka, Topkapı Sarayı Müzesi H2164.

Sayfa 137: Gözdeler Taşlığı. Topkapı Sarayı Müzesi. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

Sayfa 138: Thomas Allom, *Arzuhalci*, 1840.

Sayfa 140: Topkapı Sarayı. Fotoğraf Halit Ömer Camcı.

Sayfa 142: Askılık. Topkapı Sarayı Müzesi, H 2/7622.

Sayfa 143: Ernst Rietschel, *Arzuhalciler*, 1855–60. Orijinal suluboya. Galeri Alfa slayt arşivi.

Sayfa 147: Jean Brindesi, *Rumeli Hisarı'nın önünde yolcu kayığı.* Souvenirs de Constantinople. Paris 1855–60. Renkli taşbaskı. Galeri Alfa slayt arşivi.

Sayfa 149: Kur'an-ı Kerim kabı. Topkapı Sarayı Müzesi, H2/2107.

Sayfa 151: Amadeo Preziosi, *Gezintide Kadınlar*, Stamboul. Souvenir d'Orient, Paris 1861. Renkli taşbaskı. Galeri Alfa slayt arşivi.

Sayfa 152: *Feraceli Türk kadını.* Topkapı Sarayı Müzesi, H2164, y.14b.

Sayfa 156–157: *Alem ve tekstil.* Topkapı Sarayı Müzesi. Fotoğraf Mustafa Yılmaz.

Sayfa 159: Amadeo Preziosi, *Türk Kadını ve Çocuğu*, Stamboul. Souvenir d'Orient, Paris 1861. Renkli taşbaskı.

Sayfa 160: Fausto Zonaro, *Bir Annenin Sevgisi.* Dolmabahçe Sarayı Müzesi.

Sayfa 164 ve 165: Zümrüd-ü Anka. Tezhip Ayşe Koç, 2007.

Sayfa 166–167: Kaftan detayı. Topkapı Sarayı Müzesi 13/933.

Sayfa 168: *Maşaallah* ve nazar ayeti (Kalem 68:51–2). Tezhip Ayşe Koç. Hat Erol Dönmez (Abdülhadi).

Sayfa 169: John F. Lewis, *Harem*, Lewis' Illustrations of Constantinople, Londra, 1838. Renkli sepia üzerine taşbaskı. Galeri Alfa slayt arşivi.

SAYFA 170: Sir David Wilkie, *Bayan Young.* Sir David Wilkie'nin *Sketches in Turkey, Syria&Egypt in 1840 and 1841* albümünden sonra üretilen orijinal çelikbaskı. Londra, 1843. Ayşe Yetişkin Kubilay arşivi.

SAYFA 171: Bir Türk kadınının kabri. Eyüp, İstanbul. Fotoğraf Talha Uğurluel.

Sayfa 172: Tezhip Ayşe Koç, 2007.

Sayfa 173: "vav." Ulu Cami, Bursa.

Dipnotlar

1 Z. Duckett Ferriman, *Turkey and the Turks,* (New York: James Pott & Co., 1911), 84-85.

2 Lady Mary Wortley Montague, *Letters from the Levant Duringthe Embassy to Constantinople 1716-18,* reprint edition, (New York: Arno Press & The New York Times, 1971), 154.

3 a.g.e., 188.

4 a.g.e., ix.

5 Miss Julia Pardoe, *The City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836,* 3 volumes, (London: Henry Colburn, 1938), 130.

6 a.g.e., 82-84.

7 a.g.e., 85.

8 a.g.e., 102-3.

9 Lady W. M. Ramsey, *Everyday Life in Turkey,* (London: Hodder and Stoughton, 1897), 1.

10 Ferriman, 339-40.

11 Pardoe, Vol. II, 86.

12 Ramsey, 39.

13 Montague, 126.

14 a.g.e., 160-61.

15 M. De M. D'Ohsson, *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler,* (İstanbul: Kervan Kitapçılık), 99-102.

16 Pardoe, Vol. III, 85-6.

17 Ferriman, 73.

18 D'Ohsson, 204.

19 Lucy M. Garnett, *Home Life In Turkey,* (New York: The MacMillan Company, 1909), 6-7.

20 Ferriman, 298-99.

21 Garnett, 13.

22 D'Ohsson, 228-29.

23 Pardoe, Vol. I, 101.

24 Mary Adelaid Walker, *Eastern Life and Scenery, with Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete and Roumania.* (London: Chapman and Hall, 1886), 315-316.

25 Pardoe, 52-53.

26 a.g.e., Vol. III, 40.

27 a.g.e., 87-88.

28 D'Ohsson, 186-187.

29 Pardoe, Vol. III, 46.

30 a.g.e., 58.

31 D'Ohsson, 195.

32 a.g.e., 209.

33 a.g.e., 208.

34 La Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında Istanbul,* (Paris: 1902), 243-44.

35 Montagu, 128.

36 Pardoe, Vol. I, 96-97.

37 Ferriman, 317-18.

38 Garnett, 1.

39 Pardoe, Vol, III, 94-95.

40 Edmondo de Amicus, *Constantinople*, (Paris: 1883), 210.

41 Fontmagne, 243.

42 A. L. Castellan, *Lettres Sur la Grece, L'Hemmespont et Constantinople,* Vol. III, (1811), 226.

43 Lady Craven, *Voyage de Millady Craven and Constantinople Per la Crimee en* 1786, (Paris: 1789), 253.

44 D'Ohsson, 221.

45 Elizabeth Cooper, *The Harim and Purdah* (New York: The Century Co., 1916), 33-34.

46 Judy Mabro, VEILED HALF TRUTHS: Western Travellers' Perceptions of Middle Eastern Women, (London: 1991), 9.

47 Montagu, 189.

48 a.g.e., 202.

49 Catherine Elwood, *Narrative of a Journey Overland, Vol. I, pp. 153-4 quoted from Billie Melman, Women's Orients: English Women and the Middle East, 1718-1918 / Sexuality, Religion and Work,* (London: Macmillan Academic and Professional Ltd., 1992), 139.

50 Leslie Peirce, *The Imperial Harem / Women and Sovereignty in the Ottoman Empire,* (New York – Oxford: Oxford University Press, 1993), 4.

51 a.g.e., 5.

52 Ferriman, 80.

53 Montagu, 152-54.

54 Lucy Garnett, *Turkey of the Ottomans,* (New York, 1914), 203-5.

55 a.g.e., 264-65.

56 Emine Fuat Tugay, *Three Centuries, Family Chronicles of Turkey and Egypt,* (London–New York–Toronto: 1963), 255.

57 Tugay, a.g.e., 251.

58 *The Holy Quran / Translation and Commentary* by A. Yusuf Ali (Washington D.C.: The American International Printing Company, 1946), 178.

59 Ferriman, 89.

60 Garnett, 267.

61 Cemal Kutay, *Pembe Mendil*, (Istanbul: Yeni Asya Yayınevi), 65-67.

62 De Fontmagne, 243-44.

63 Castellan, 226.

64 Ramsey, 109-10.

65 Pardoe, Vol. I, 93.

66 Kutay, 37.

67 Munevver Ayaşli, yazarla bizzat yapılan bir söyleşi, İstanbul, 1988.

68 Ömer Seyfettin, *Bahar ve Kelebekler*, (Istanbul: Inkilap ve AKA Basımevi, 1981), 10-13.

69 Fanny Davis, *The Ottoman Lady/A Social History From 1718 To 1918,* (Westport: Greenwood Press, Inc., 1986), 66.

70 a.g.e., 69.

71 Garnett, *Home Life in Turkey*, 243.

72 a.g.e., 244-45.

73 Melek Hanim, *Thirty Years In The Harem,* (London: Chapman and Hall, 1872), 249-50.

74 Pardoe, Vol. II, 96-105.

75 Garnett, 232-33.

76 Tugay, 252-53.

77 Garnett., 146-47.

78 Pardoe, Vol. I, 125-26.

79 a.g.e., Vol. III, 83-84.

80 Tugay, 226-27.

81 Pardoe, Vol. I, 98-99.

82 Melman, 147.

83 a.g.e., 146.

84 Pardoe, Vol. I, 99.

85 Davis, 113-14.

86 Ferriman, 116-17.

87 Tugay, 220.

88 Leyla Saz, *The Imperial Harem Of The Sultans/Memoirs Of Leyla (Saz) Hanımefendi,* (Istanbul: Peva Publications, 1994), 66-67.

89 a.g.e., 67.

90 Akgündüz, 276.

91 Tugay, 305.

92 Pardoe, 286-87.

93 Çağatay Uluçay, *Harem*, 2nd ed., (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985), 25-26.

94 Peirce, 30.

95 a.g.e., 109.

96 Ahmed Akgündüz, *Osmanlı'da Harem,* (Istanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1995), 277.

97 Peirce., 113.

98 a.g.e., 140.

99 Uluçay, 19.

100 Peirce, 235.

101 Akgündüz, 276.

102 Davis, 10.

103 Uluçay, 64-65.

104 Peirce, 252.

105 a.g.e., 189.

106 a.g.e.,126.

107 Uluçay, 16.

108 a.g.e., 162.

109 Peirce, 193.

110 a.g.e., 195.

111 Foundation for Establishing and Developing Historical Research and Documentation Centers, *Deeds of Trust of the Sultans Womenfolk*, (Istanbul: 1990), 535.

112 Peirce, 215-16.

113 a.g.e., 199.

114 Nimet Bayraktar, "Tarihte Hayırseven Türk Kadınları: Nurbanu Sultan–Kütüphanesi," *Kadın Gazetesi*, No.541 (Ocak 15, 1959).

115 Bayraktar, "Tarihte Hayırseven Türk Kadınları: Mahpeker Sultan (Kösemvalide) ve Çinili Cami," *Kadın Gazetesi*, No. 553 (Nisan 11, 1959).

116 Tarihî Araştırma ve Dokümantasyon Merkezlerinin Kurulması ve Geliştirilmesi Vakfı, 62.

117 Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985) 68.

118 Tarihî Araştırma ve Dokümantasyon Merkezlerinin Kurulması ve Geliştirilmesi Vakfı, 92.

119 Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 99.

120 Bayraktar, "Tarihte Hayırseven Türk Kadınları: Nakşidil Valide Sultan," *Kadın Gazetesi*, No. 560 (Mayıs 30, 1959).

121 Tarihî Araştırma ve Dokümantasyon Merkezlerinin Kurulması ve Geliştirilmesi Vakfı, 392.

122 bkz. Bezm-i âlem Valide Sultan Vakıf Gureba Hospital kataloğu, (İstanbul: 1987).

123 Bayraktar, "Tarihte Hayırseven Türk Kadınları: Pertevniyal Sultan ve Kütüphanesi," *Kadın Gazetesi*, No. 549 (Mart 14, 1959).

124 Akgündüz, 314.

125 Uluçay, *Harem*, 59-60.

126 Akgündüz, 329.

127 Uluçay, *Harem*, 59.

128 Peirce, 129.

129 Uluçay, *Harem*, 54.

130 a.g.e., 53.

131 Montagu, 124-25.

132 Saz, 29.

133 a.e.g., 102.

134 a.g.e., 36-37.

135 a.g.e., 11-13.

136 a.g.e., 138.

137 Peirce, 200.

138 Uluçay, *Harem*, 70-77.

139 a.g.e., 78-81.

140 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, (Ankara: Selçuk Yayınları, 1986), 117-18.

141 Saz, 102.

142 a.g.e., 138.

143 Peirce, 130.

144 Saz, 115.

145 Uluçay, *Harem*, 100-108.

146 Bayraktar, "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Mihrimah Sultan ve Camiler," *Kadın Gazetesi*, No. 551, (Mart 28, 1959).

147 Bayraktar, "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: İsmihan Sultan Ve Kütüphanesi," *Kadın Gazetesi*, No. 542, (January 24, 1959).

148 Bayraktar, "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Zeyneb Sultan ve Camii," *Kadın Gazetesi*, No. 559, (Mayıs 23, 1959).

149 Uluçay, *Harem*, 139.

150 Peirce, 132.

151 Uluçay, *Harem*, 132-40.

152 Peirce, 133.

153 a.g.e., 134.

154 Saz, 128.

155 Garnett, 282-83.

156 Fariba Zarinebaf-Shahr, "Women, Law and Imperial Justice in Ottoman Istanbul in the Late Seventeenth Century," in *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*, edited by Madeline C. Zilfi, (Leiden-New York-Köln: Brill, 1997), 255-56.

157 Yvonne Seng, *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524* (Ph.D. dissertation, University of Chicago, 1991), 230.

158 Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640*, (New York and London: New York University Press, 1993), 75.

159 Heim Gerber, *State, Society, and Law in Islam/Ottoman Law in Comparative Study*, (Albany: State University of New York Press, 1994), 56.

160 Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records – The Sharia Court of Anatolian Kayseri," *Journal of the Economic and Social History of the Orient 18*, (January 1975), 78.

161 a.g.e., 77.

162 Abdal-Rehim Abdal-Rahman Abdal-Rehim, "The Family and Gender Laws in Egypt During the Ottoman Period," in *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, ed. Amira Al Azhary Sonbul, (Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1996), 99.

163 Abdurrahman Kurt, "Tanzimat Döneminde Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu, Bursa Örneği (1839-1876), yayınlanmamış makale, 11.

164 Abdal-Rehim, 99.

165 Kurt, 11.

166 Jennings, "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records / The Sharia Court of Anatolian Kayseri," 62.

167 Rifat Özdemir, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı," *The Journal of Ottoman Studies, Vol. IX*, (Istanbul: Enderun Kitapevi, 1989), 120.

168 Mezhebler 'hul' boşanmasını farklı esaslara göre benimsemişlerdir. Bk. Galal H. el-Nahal, *Judicial Administration of Ottoman Egypt in the 17th Century*, (Minneapolis: Bibliotheca Islamica,1979), 46-47.

169 Jennings, "Women In Early 17th Century Ottoman Judicial Records / The Sharia Court of Anatolian Kayseri," 83.

170 Abdal-Rahim, 107.

171 a.e.g., 107.

172 D'Ohsson, 206.

173 Garnett, 220-21.

174 Anna Bowman Dodd, Melman, s.142.'den alıntıdır.

175 Ferriman, 83-84.

176 Montegu, 128-29.

177 Gerber, "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700," *International Journal of Middle East Studies, 12*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), 232.

178 Kurt, 13-14.

179 Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640, 29.*

180 Jennings, "Women In Early 17th Century Ottoman Judicial Records / The Sharia Court of Anatolian Kayseri," 98.

181 Cem Behar, "Polygyny in Istanbul 1889-1926," *Middle Eastern Studies*, vol. 27/3, July 1991, 477-78.

182 Said Öztürk, "Osmanlı Ailesi Üzerine Düşünceler," *Ilim ve Sanat* Magazine, vols. 44-45, (Istanbul: Vefa Yayıncılık, 1997), 63.

183 Kuran'a bk. 4/3: "Eğer öksüz kızlarla evlendiğinizde onlara karşı adaletli davranamamaktan korkarsanız, hoşunuza giden diğer kadınlardan iki, üç ve dörde kadar evlenebilirsiniz. Eğer adaletli gözetmemekten korkarsanız, o zaman bir tane ile veya elinizin altındakiyle yetinin. Doğruluktan ayrılmamak için bu daha elverişlidir." 4/ 129: "Kadınlarınız arasında her yönden adaletli davranmaya ne kadar uğraşşanız buna güç yetiremezsiniz." Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2, 495-96; 3, 95.

184 Sahih Buhari, *Kitab ün-nikah*.

185 Kuran'a bk. 4/34: "Fenalık ve geçimsizliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince: Önce kendilerine öğüt verin, yataklarından ayrılın. Bunlarda fayda vermezse dövün. Eğer size itaat ederlerse kendilerini incitmeye başka bir bahane aramayın." Elmalılı Hamdi Yazır, 2, 550.

186 H. U. Krafft, *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir-Ein Schwabischer Kaufman in Türkischer Gefangenschaftö* trans. by Turgut Akpınar, (Istanbul: Iletişim, 1996), 54-55.

187 Jennings, *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records / The Sharia Court of Anatolian Kayseri*, 92.

188 Abdal-Rahim, 108-09.

189 a.g.e., 109.

190 *Mühimme Defteri 90*, ed. Mertol Tulum (Istanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1993), 35-36.

191 Gerber, *Position of Women in Ottoman Bursa, 1600-1700*, 233.

192 Jennings, *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records/The Sharia Court of Anatolia Kayseri*, 67.

193 Fariba Zarinebaf-Shahr, "Women, Law and Imperial Justice in Ottoman Istanbul in the Late Seventeenth Century," in *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*, ed. Amira Al Azhary Sonbol. (Syracuse: Syracuse University Press, 1996), 90.

194 Gerber, *Position of Women in Ottoman Bursa*, 1600-1700, 233.

195 Jennings, *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records, 99.*

196 Abraham Marcus, "Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in 18th Century Aleppo," *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, (May 26, 1983), 144.

197 Jennings, *Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records*, quoted from Ö. L. Barkan and Ekrem H. Ayverdi, *Istanbul Vakıfları Tahrir Defteri 935 (1546) Tarihli, Istanbul, 1970.*

198 Seng, 239.

199 Melman, 88.

200 a.g.e., 144.

201 Ian C. Dengler, "Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age," *Women in the Muslim World*, ed. Lois Beck and Nikki Keddie, (Cambridge, Massachusetts –London, England: Harvard University Press, 1978), 235.

202 Cemal Kafadar, "The New Visibility of Sufism in Turkish Studies and Cultural Life," *The Dervish Lodge / Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*, ed. Raymond Lifchez, (Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press), 308.

203 Sachiko Murata, *The Tao of Islam*, (Albany: State University of New York Press, 1992), 183.

204 Jalaluddin Rumi, *Discourses of RUMI*, trans. A. J. Arberry, (New York: Samuel Weiser, 1972), 92.

205 Idem, *Majalis-I sab'a*, 29, Murata, 62.'den alıntıdır.

206 Bukhari, *Tevhid* 55, Muslim, *Toube* 14.

207 "Sonra Peygamber kadınlara büyük önem vermek istediği için dişi cinsiyeti erkek cinsiyete hâkim kıldı. Ama 'güzel koku'yu zikretti ki, bu eril bir isimdir, erkek cinsini kadın cinsine hâkim kılmak ise Arapların alışkanlıklarından biridir. Örneğin 'Fatımalar ile Zeyd geldi.'cümlesinde çoğul eril fiil kullanılır, cümlede bir erkek ve birden fazla kadından bahsedilse bile çoğul dişil fiil kullanılmaz. Peygamber de Arap'tı. O sebeple burada insanlara iletmek istediği anlam konusunda çok dikkatli davrandı. Bunun için onun sevgisi üstünde hiç etkisi olmayan şey ona sevdirildi. Bu şekilde Allah ona bilmediği bir şey öğretti. Allah'ın onun üstündeki ihsanı sonsuzdu. Bu nedenle Peygamber 'üç şey' ifadesiyle dişil olanı eril olana üstün kıldı. Gerçeğin ne kadar derin bir bilgisine sahipti o! Hakkı nasıl yüce bir şekilde gözetti!

"Daha sonra cümlesinin sonunu dişil cinsin başlangıcına denk düşecek şekilde getirdi, eril olan ismi de iki dişil isim arasına yerleştirdi. Nitekim 'kadın' ile başlayıp 'namaz' ile bitirdi ki bu sözlerin ikisi de dişildir. Güzel koku bu iki isim arasında durmaktadır, tıpkı varlıkta erkeğin iki dişinin arasında durması gibi. Yani, erkek kendisinden görünür hale geldiği özle erkekten görünür hale gelen kadın arasına yerleştirilmiştir. Dolayısıyla erkek iki dişi arasındadır: Bunlar cinsiyeti dişi olan Öz ile kadının gerçek dişilliğidir. Aynı şekilde 'kadın' gerçekte dişiyken 'namaz' değildir. İkisinin arasındaki 'güzel koku' da kendisinden varolduğu Öz ile kendisinden varolan Havva arasında duran Adem gibidir.

"Eğer o Öz'den değil ilahi bir sıfattan varolmuştur dersen, 'sıfat' da dişildir. Eğer o ilahi kudretten varolmuştur dersen, 'kudret' de dişildir. İstediğin konumu al. Her seferinde dişil olanın öncelik taşıdığını göreceksin. Allah'nın âlemin sebebi olduğunu söyleyenler için bile durum aynıdır. Çünkü (sebep anlamındaki) 'illa' da dişildir." Ibn al-Arabi, *The Bezels of Wisdom*, trans. R.W.J. Austin, New Jersey, Paulist Press, 1980, 277-78.

208 Ahmad ibn Hanbal I 191, 194 *The Tao of Islam*, s.215'den alıntıdır.

209 Jalaluddin Rumi, *Fihi ma fihi*, 176, Murata, 62'den alıntıdır.

210 Murata, 9, 69.

211 William Chittick, *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-Arabi's Metaphysics of Imagination*, (Albany, New York: Suny Press, 1989), 286.

Bibliyografya

Abdal-Rehim, Abdal-Rehim Abdal-Rahman. "The Family and Gender Laws in Egypt During the Ottoman Period." *Women, the Family and Divorce Laws in Islamic History*, pp. 96-111. ed. Amira Al Azhary Sonbol. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1996.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. Vol. 7. Istanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994.

——— *Osmanlı'da Harem*. Istanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.

Amicus, Edmondo de. *Constantinople*. Paris: 1883.

Aydın, M. Akif. *Islam-Osmanlı Aile Hukuku*. Istanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 11, 1985.

Bates, Ülkü. "Women As Patrons of Architecture in Turkey." In *Women in the Muslim World*, pp. 245-260. ed. Lois Beck and Nikki Keddie. Cambridge, Massachusetts—London, England: Harvard University Press, 1978.

Bayraktar, Nimet. "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Nurbanu Sultan – Kütüphanesi." *Kadın Gazetesi*, no. 541. (Jan. 15, 1959).

——— "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: İsmihan Sultan ve Kütüphanesi." *Kadın Gazetesi*, no. 542. (Jan. 24, 1959).

——— "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Pertevniyal Sultan ve Kütüphanesi." *Kadın Gazetesi*, no. 549. (March 14, 1959).

——— "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Mihrimah Sultan ve Camiler." *Kadın Gazetesi*, no. 551. (March 28, 1959).

——— "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Mahpeker Sultan (Kösem Valide) ve Çinli Cami." *Kadın Gazetesi*, no. 533. (April 11, 1959).

——— "Tarihte Hayırsever Türk Kadınları: Zeyneb Sultan ve Cami." *Kadın Gazetesi*, no. 559. (May 23, 1959).

Bezm-i Alem Valide Sultan Vakıf Gureba Hospital catalogue. Istanbul, 1987.

Blunt, Lady Fanny. *My Reminiscences*. London: John Murray, 1918/

Bukhari. *Al-Sahih*. "Kitab un-nikah."

Castellan, A. L. *Lettres Sur La Grecê, L'Hellespont et Constantinapole*. Vol. II. 1811.

Chittick, William. *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-Arabi's Metaphysics of Imagination.* Albany, New York: Suny Press. 1989.

Cooper, Elizabeth. *The Harem and The Purdah*. New Delhi: Bimla Publishing House, 1915.

Craven, Lady Elizabeth. *A Journey Through the Crimea to Constantinople in a Series of Letters Written in the Year 1786*. London: 1789.

Davis, Fanny. *The Ottoman Lady / A Social History from 1719 to 1918*. New York-Westport, Connecticut-London: Greenwood Press, 1986.

Dengler, Ian C. "Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age." In *Women in the Muslim World*, pp. 229-244. ed. Lois Beck and Nikki Keddie. Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press, 1978.

Djevad, Ah. *Yabancilara Göre Eski Türkler*. Istanbul: Yağmur Yayınevi, 1974.

D'Ohsson, M. De M. *18. Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*. tr. Zerhan Yüksel. Istanbul: Kervan Kitapçılık A.Ş.

Duben, Alan and Behar, Cem. *Istanbul Households / Marriage, Family and Fertility 1880-1940.* Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

Esposito, John L. "Women's Rights In Islam." *Journal of Islamic Studies*. Vol. 14. pp. 99-114. (1975).

Ferriman, Z. Duckett. *Turkey and The Turks*. New York: The MacMillan Co., 1909.

Fontmagne, La Baronne Durand de. *Kırım Harbi Sonrasında Istanbul.* Istanbul: Kervan Kitapçılık Basın Sanayii ve Ticaret A. Ş., 1977.

Foundation for Establishing and Developing Historical Research and Documentation Centers. *Deeds of Trust of the Sultans Womenfolk*. Istanbul: 1990.

Garnett, Lucy M. J. *Home Life in Turkey*. New York: The MacMillan Co., 1909.

——— *Turkey of the Ottomans*. London: 1911.

Gerber, Haim. "Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600-1700." *International Journal of Middle East Studies*, 12. pp. 231-44. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

——— *State, Society and Law in Islam—Ottoman Law in Comparative Perspective*. New York: State University of New York Press, 1994.

Inalcık, Halil. *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*. London: Butler and Tanner Ltd., Frome and London, 1995.

Jennings, Ronald C. "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records—Sharia Court of Anatolian Kayseri." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 18. pp. 53-114. (January 1975).

——— *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and the Mediterranean World, 1571-1640.* New York and London: New York University Press, 1993.

Kafadar, Cemal. "The New Visibility of Sufism in Turkish Studies and Cultural Life." *The Dervish Lodge / Architecture, Art, and Sufism in Ottoman Turkey*. ed. Raymond Lifchez. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press.

Krafft, H. U. *Türklerin Elinde Bir Alman Tacir- Ein Schwabischer Kaufmann in Türkischer Gefangenschaft*. tr. Turgut Akpınar. Istanbul: İletişim, 1996.

Kurt, Abdurrahman. *Tanzimat Döneminde Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu, Bursa Örneği (1839-1836)*. Unpublished paper.

Kutay, Cemal. *Pembe Mendil*. Istanbul: Yeni Asya Yayınevi.

Mabro, Judy. *Veiled Half-Truths—Western Travelers' Perceptions of Middle Eastern Women*. London, New York: I. B. Tauris & Co Ltd. Publishers, 1991.

Marcus, Abraham. "Men, Women and Property: Dealers in Real Estate in Eighteenth Century Aleppo." *Journal of the Economic and Social History of the Orient* XXVI. 137-63. (May, 1983).

Melek Hanum. *Thirty Years in the Harem: or the Autobiography of Melek Hanum, Wife of H. H. Kıbrızlı Mehemmet Pasha*. London: Chapman and Hall, 1872.

Melman, Billie. *Women's Orients: English Women and the Middle East, 1718-1918 / Sexuality, Religion and Work*. London: MacMillan Academic and Professional Ltd., 1992.

Meriwether, Margaret. "The Rights of Children and the Responsibilities of Women—Women as Wasis in Ottoman Aleppo, 1770-1840." *Women, the Family, and Divorce Laws in Islamic History*. pp. 219-235. ed. Amira Al Azhary Sonbol. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1996.

Miller, Barnette. *Beyond The Sublime Porte / The Grand Seraglio of Stambul*. New Haven: Yale University Press, 1931.

Monroe, W. S. *Turkey and The Turks / An Account of the Lands, the Peoples and the Institutions of the Ottoman Empire*. New impression. London: Darf Publishers Limited, 1908 and 1985.

Montague, Lady Mary Wortley. *Letters from the Levant During the Embassy to Constantinople 1716-18*. Reprint. New York: Arno Press & The New York Times, 1971.

Murata, Sachiko. *The Tao of Islam / A Sourcebook on Gender Relationships in Islamic Thought*. Albany: State University of New York Press, 1992.

Murphy, Lynn. *Muslim Family Life in the Middle East as Depicted by Victorian Women Residents*. M. A. Thesis. McGill University, 1986.

Nahal, Galal el-. *The Judicial Administration of Ottoman Egypt in the Seventeenth Century*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1979.

Nasr, Seyyed Hossein. *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*. Albany: State University of New York Press, 1993.

Ortaylı, İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile*. Istanbul: Pan Yayıncılık, 2000.

Osmanoğlu, Ayşe. *Babam Sultan Abdülhamit / Hatıralarım*. 3rd ed. Ankara: Selçuk Yayınları, 1986.

Özdemir, Rifat. "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı: 1880-1906." *The Journal of Ottoman Studies* IX. pp. 101-57. (1989).

Öztürk, Said. "Osmanlı Ailesi Üzerine Düşünceler." *Ilim ve Sanat*. Vols. 44-45. Istanbul: Vefa Yayıncılık, 1997.

Pardoe, Julia. *City of the Sultan and Domestic Manners of the Turks in 1836*. 3 vols. 2nd ed. London: Henry Colburn, 1838.

Peirce, Leslie P. *The Imperial Harem / Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1993.

Penzer, N. M. *The Harem / An Account of the Institution As It Existed in the Palace of The Turkish Sultans With a History of the Grand Seraglio From its Foundation to the Present Time*. London – Bombay – Sydney: George G. Harrap & Co. Ltd., 1936.

Ramsey, W. M. *Every-Day Life in Turkey*. London: Hodder and Stoughton, 1897.

Rumi, Jallaluddin. *Discourses of Rumi*. trans. A. J. Arberry. New York: Samuel Weiser, 1972.

Said, Edward. *Orientalism*. New York: Pantheon Books, 1978.

Sancar, Aslı. *Osmanlı Toplumunda Kadın ve Aile*. Istanbul: Hanımlar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1999.

——— "A Portrait of the Ottoman Woman." *Çerçeve*. pp. 115-119. January, 2000.

Saz, Leyla. *The Imperial Harem Of The Sultans / Memoirs of Leyla (Saz) Hanımefendi*. Istanbul: Peva Publications, 1994.

Seng, Yvonne J. "The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in an Ottoman Town, 1521-1524." Ph. D. dissertation. University of Chicago, 1991.

Seyfettin, Ömer. *Bahar ve Kelebek*. Istanbul: Inkılap ve AKA Basımevi, 1981.

Thevenot, Jean de. *1655-1656'da Istanbul ve Türkiye*. trans. Reşat Ekrem Koçu. Istanbul: Çığır Kitabevi, 1939.

Toledano, Ehud R. *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*. trans. Y. Hakan Erdem. Istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

Tugay, Emine Fuat. *Three Centuries / Family Chronicles of Turkey and Egypt*. London: Oxford University Press, 1963.

Tuğlacı, Pars. *Women of Istanbul in Ottoman Times*. Vol. I. Istanbul: Altay Han Matbaası, 1984.

——— *The Ottoman Palace Women*. Vol. III. Istanbul: Altay Han Matbaası, 1985.

Tulum, Mertol, ed. *Mühimme Defteri* 90. Istanbul: Türk Dünyasi AraştırmalarıVakfı, 1993.

Uluçay, Çağatay. *Harem*. 2nd ed. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.

——— *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1980.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. 2nd ed. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.

Walker, Mary Adelaid. *Eastern Life and Scenery, with Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete and Roumania*. London: Chapman and Hall, 1886.

Yusuf Ali, Abdullah. *The Holy Qur'an / Text, Translation and Commentary*. Washington DC: The American International Printing Company, 1946.

Zarinebaf-Shahr, Fariba. "Women, Law and Imperial Justice in the Eighteenth Century." *Women , the Family and Divorce Laws in Islamic History*. ed. Amira Al Azhary Sonbol. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1996.

——— "Ottoman Women and the Tradition of Seeking Justice in the Eighteenth Century." *Women in the Ottoman Empire / Middle Eastern Women in the Early Modern Era*. pp. 253-263. ed. Madeline C. Zilfi. Leiden-New York-Köln: Brill, 1997.

Zilfi, Madeline C., ed. *Women in the Ottoman Empire / Middle Eastern Women in the Early Modern Era*. Leiden-New York- Köln: Brill, 1977.

İndeks

